

“Sorun sosyal hakların yargılanabilirliği değil, belirli bir davada nasıl uygulanabileceğidir.”
(*Grootboom Kararı, Güney Afrika Anayasa Mahkemesi, 2000*)

Sosyal Hakların Yargılanabilirliği: Karşılaştırmalı Perspektifler

Gül Fiş Üstün*

GİRİŞ

Sosyal haklar, bireylerin yalnızca temel özgürlüklerle değil, aynı zamanda insan onuruna yakışır bir yaşam düzeyine ulaşabilmeleri için tanınan haklardır. Sosyal devlet ilkesinin ayrılmaz bir parçası olan bu haklar, toplumsal adaletin sağlanmasını ve herkesin asgari yaşam standartlarına erişimini amaçlamaktadır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle sanayi devriminin yarattığı sosyal sorunlarla birlikte gündeme gelen sosyal haklar, zamanla devletlerin iç hukukunda yer bulmuş, Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) kurulmasıyla da evrensel ölçekte kabul görmüştür.

Sosyal hakların tanınması tek başına yeterli değildir; bu hakların bireyler tarafından fiilen kullanılabilir olması gerekir. Bu nedenle devlet, sosyal hakların gerçekleşmesi bakımından hem aktif bir rol üstlenmekle (örneğin eğitim, sağlık veya sosyal güvenlik hizmetlerini sunmak) hem de bireylerin bu hakları kullanmasını engelleyecek müdahalelerden kaçınmakla yükümlü olmaktadır. Ancak tüm bu yükümlölükler içinde en hayati olanı, sosyal hakların ihlali halinde etkin bir yargısal korumanın sağlanmasıdır. Zira yargısal denetim, sosyal hakların yalnızca teoride kalmasını önleyerek, onların gerçek anlamda yaşama geçirilmesinin güvencesini oluşturmaktadır.

Bu amaçla çalışmamızda öncelikle (birinci bölüm), sosyal hakların ne olduğu, önemi ve yargılanabilirliği bağlamındaki tartışmalar kısaca hatırlatılacak, ikinci bölümde; özellikle sosyal hakların sağlanmasının zorlaştığı mali kriz dönemlerinde yargının git-gellerini gösteren Yunanistan örneği irdelenecek, akabinde, çeşitli sistemlerin ve ülkelerin sosyal hakların yargılanabilirliğine ilişkin bakış açısı ortaya konulacaktır. Üçüncü bölüm yani son bölümde ise yargı ve yargı haricindeki diğer aktörlerin sosyal hakların yargılanabilirliğini hakkında nasıl katkı sağlayabilecekleri irdelenecektir.

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Hukuk Fakóltesi İdare Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

I- Sosyal Hakların Kavramsal Çerçevesi ve Gerçekleştirilebilirliği

A- Sosyal Haklar Kavramı ve Hukuki Niteliği

Sosyal haklar, genel olarak, yoksul kişilerin insan haklarından faydalanmasını sağlamak ve böylece insan onuruna uygun bir yaşam sürdürebilmeleri amacıyla ortaya çıkan haklar olarak tanımlanabilmektedir¹.

Sosyal hakların “bireyin toplumla olan yaşam ilişkilerinden kaynaklanan tüm haklar” olduğu², veya vatandaşların yalnızca diğer insanlarla bir grup üyesi olarak ilişkilerinde kullanabileceği ve yalnızca devletin bireyin çevresini koruması durumunda etkili olabilen haklar olarak tanımlandığı da görülmektedir³.

Kimileri için ekonomik bakımdan zayıf ve güçsüz olanların sosyal eşitsizliklerden kaynaklanan riskleri azaltarak yaşamalarını sağlamak için devletin pozitif yükümlülük altına girdiği hak olarak tanımlanırken⁴, kimileri için de ikiye ayrılarak; çalışma ve grev hakkı gibi işçi kesimi ilgilendiren ekonomik hakları ve eğitim, sağlık gibi devletin yasama yetkisine matuf pozitif yükümlülükler öngören hakları ifade etmektedir⁵.

¹ *Bulut, Nihat*: Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Sosyal Haklar, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 62.

² *Iliopoulos-Strangas, Julia*: ‘Soziale Grundrechte’ in Merten and Papier (eds), Handbuch der Grundrechte in Deutschland und Europa, Bd. VI/1, (Europäische Grundrechte I, Heidelberg, 2010) § 145, Rn. 18. (nakleden *Papadopoulou, LinA.*: “The Justiciability of ‘Social Rights’: Evidence from Crisis-Ridden Greece.” Social Rights and the European Monetary Union, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, UK, 2022, pp. 162–185, <https://go.exlibris.link/PZvsq1fH> (28.08.2025), s.166).

³ *Wipfelder Hans Jürgen*: ‘Die verfassungsrechtliche Kodifizierung sozialer Grundrechte’ (1986) Zeitschrift für Rechtspolitik 140 (nakleden *Papadopoulou*, s.166).

⁴ *Talas, Cahit*: Sosyal Haklar ve Türk Anayasalarında Sosyal Hakların Evrimi, İnsan Hakları Yıllığı, Yıl 3-4, 1981-1982, s. 43.

⁵ *Papadopoulou*, s.167.

András Sajó sosyal hakları, anayasal metinlerdeki belirsizlikler ve yargısal yorumların etkisiyle şekillenen geniş bir yelpaze olarak tanımlamıştır; bu haklar, temel ihtiyaçların karşılanması (içme suyu, sanitasyon, yiyecek ve barınma), engellilik ve sakatlıklara karşı sigorta (emeklilik, annelik izni), hayatın kazalarına karşı koruma (engellilik hakları, hastalık ve işsizlik yardımları), özel statü hakları (annelik ve çocukluk ayrıcalıkları) ve ortak kamu mallarına erişim (eğitim, halk sağlığı ve yollar) gibi kategorilere ayrılmaktadır⁶.

Aslında tanımlamadaki bu çeşitlilik sosyal hakları tanımlamanın güçlüğüne göstermektedir. Nitekim, uluslararası metinlerde ve çeşitli ülkelerin anayasalarında sosyal, ekonomik ve kültürel haklar listelenmek suretiyle ifade edilmektedir⁷.

1948 tarihli Evrensel İnsan Hakları Bildirisi (UDHR) ile birlikte haklar, ilk kez evrensel düzeyde ve hakların bölünmezliği ilkesi doğrultusunda medeni ve siyasal haklarla yan yana düzenlenmiştir. Bu Bildiri sonrasında sosyal haklar, ayrıntılı biçimde Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (ICESCR, 1966) ile güvence altına alınmıştır. Birleşmiş Milletler bünyesinde yapılan bu düzenlemelere ek olarak, sosyal hakların korunmasına yönelik bölgesel belgeler de kabul edilmiştir. Bu bağlamda, Avrupa Konseyi tarafından 1961 yılında kabul edilen Avrupa Sosyal Şartı (ESC), 1996 yılında revize edilerek Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı (RESC) şeklinde yeniden düzenlenmiştir. Keza, sosyal haklar Amerika Kıtası İnsan Hakları Sözleşmesine, San Salvador Protokolüne ve Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'na konu edilmiştir.

Söz konusu uluslararası belgeler ışığında, sosyal haklar; çalışma hakkı, dinlenme hakkı, sendika kurma hakkı, grev ve toplu sözleşme hakkı, eğitim hakkı, sağlık hakkı, sosyal güvenlik hakkı, yeterli beslenme hakkı, konut hakkı ve kültürel yaşama katılma hakkı şeklinde sayılabilir. Bu haklar, bireyin yalnızca ekonomik varlığını değil, aynı zamanda toplumsal, kültürel ve insani gelişimini de güvence altına almayı amaçlamaktadır.

⁶ Sajó, András: "Possibilities of Constitutional Adjudication in Social Rights Matters," Journal of Constitutional Law (2009), (pp.7-26) <https://constcourt.ge/files/2/Journal2019.1/Andras-Sajo-2019.1eng.pdf>, s. 8.

⁷ Sosyal hakların, genel olarak Birleşmiş Milletler resmi söyleminde ekonomik, sosyal ve kültürel haklar, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) hariç Anglo-Sakson dünyada sosyoekonomik veya ekonomik ve sosyal haklar, ABD'de de refah hakları ve Kıta Avrupa'sında sosyal haklar olarak adlandırılmakta olduğu ifade edilmektedir. Yıldırım, Engin: "Uluslararası Deneyimler Işığında Sosyal Hakların Dava Edilebilirliği ve Anayasa Yargısı: Bir Scylla ve Charybdis İkilemi mi?", Haşim Kılıç'a Armağan, C: 2, Vol: 2, Ankara, 2015, (pp. 1131-1193), s. 1131, dn. 1.

Liste halinde sayılan bu hakların hangisinin sosyal, hangisinin ekonomik olduğuna dair tespit yapmak güç görünmektedir. Örneğin genel olarak çalışma hakkı sosyal hak içerisinde kabul edilirken, bazı yazarlar tarafından mülkiyet, çalışma, sosyal güvenlik, sendika ve adil ücret hakkı ekonomik haklar arasında kabul edilmektedir⁸. Bu kapsamda, sosyal hak, toplumun “umuda en çok ihtiyaç duyan” kesimine yönelik hak demeti olarak⁹, yiyecek, barınma, sağlık ve eğitim gibi yeterli yaşam standartları için gerekli olan haklar olarak da tanımlanmaktadır. Nitekim, insan haklarının temelinde insan haysiyetinin korunmasının yattığı düşünülürse, yiyecek, barınma, sağlık ve eğitim gibi ihtiyaçlar insan haysiyeti ile yakından ilişkili olup, insanların kendi hayat anlayışlarını, planlarını gerçekleştirebilmeleri, iktisadi, siyasi ve toplumsal hayata etkili bir şekilde katılabilmeleri bu ihtiyaçlarının giderilmesiyle yakından bağlantılı olup¹⁰, insan haysiyetinin korunması ve sağlanmasında hayati işleve sahip olan ve insan haysiyetinden ayrı düşünülemeyen haklar olarak sosyal hakları tanımlamak da mümkündür.

Sosyal haklar, herkese tanınan insan haklarından, tüm insanların (özellikle güçsüz durumda olanların) gerçek anlamda yararlanabilmesini ve böylece insanlar arasındaki eşitliği sağlamak amacıyla ortaya çıkmıştır¹¹. Dolayısıyla, sosyal hakların varlık sebebi, temel insan ihtiyaçlarının karşılanması ve bu şekilde de evrensel bir değer olan “insan onuru”nun korunmasıdır şeklinde ifade etmek mümkündür¹².

⁸ Arif, Sardar M.A. Waqar Khan: “Economic, social and cultural rights of women: International legal framework, justiciability and challenges.” International Journal of Law and Management, vol. 61, no. 1, 2019, pp. 191–204, <https://doi.org/10.1108/IJLMA-01-2018-0002>. (24.08.2025), s.193.

⁹ Candoğan, Gökhan: “Teoriden Pratiğe: Sosyal Hakların Dava Edilebilirliği”, Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu III, Bildiriler, İstanbul: Petrol İş Yay., No: 116, Ekim 2011, (pp. 121-137), s.122.

¹⁰ Yıldırım, s.1133.

¹¹ Kaboğlu, İbrahim: Özgürlükler Hukuku, İmge Kitabevi, 6. Bası, Ankara, 2002, s. 43.

¹² Woods, Jeanne M.: “Justiciable Social Rights as a Critique of the Liberal Paradigm,” Texas International Law Journal 38, no. 4 (Summer 2003), (pp 763-794), https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1961627 (24.08.2025), s.764.

“Sosyal haklar nihayetinde, toplumdaki farklılaşmayı, çatışmayı azaltarak, bir ölçüde bu farklılıkların yaratacağı gerilimi ortadan kaldırmaya hizmet ederler. Bu bağlamda kişilerin fizik ve moral varlığını sıkı bir biçimde koruma amacı güden kişisel hakların sosyal haklardan ayrı bir amaca hizmet ettiği düşünülse de bu haklar aslında birbirlerini tamamlayarak en nihayetinde insan onurunun korunması amacına yönelirler. Dolayısıyla ilk bakışta amaç farklılıklarının olduğu ortaya konulsa da söz konusu farklılık insan onuru çatısı altında ortadan kaybolmaktadır”¹³.

“Sosyal hakların amacı, temelde ekonomik yönden güçsüz olanların korunması ve öncelikle özel olarak korunmaya gereksinmesi bulunan sosyal sınıflar, elverişsiz konumdaki kişi, grup ya da kesimler ve toplumdan dışlanan kişiler için ekonomik ve sosyal adaleti ve fırsat eşitliğini gerçekleştirmektir”¹⁴.

B- Sosyal Hakların Hayata Geçirilmesi

Sosyal haklar medeni hakların aksine; ulusal mücadeleyle değil, uluslararası mekanizmaların etkisiyle ulusal mevzuatın konusu olmaya başlamıştır, ancak kamu politikaları bu konuda uyum sağlayamamıştır¹⁵. Zira, söz konusu haklar, genellikle, devletin gerekli hizmeti yerine getirme gibi davranışlar göstermesini ve kaynaklar ayırmasını gerektirmektedir¹⁶. Küreselleşme olgusuyla birlikte, devletin rolünün azaltılması ve toplumsal ihtiyaçların piyasalar tarafından

¹³ Güneri Hatem Gül/Kılış İlknur: Sosyal Hakların İkincilliği Sorunu, Bursa Uludağ Journal of Economy and Society, 2022, C. 41, S. 2, s.163. https://uludag.edu.tr/dosyalar/iibfdergi/geneldokuman/2022_2/asl05_2022.pdf (28.08.2025).

¹⁴ Çakar Seymen Ayşen: Sosyal Hakların Gerçekleştirilebilirliği (Doktora Tezi), Kocaeli, 2018, https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=as2oTjW5jfr9IKSvmCdJYuNdnucw1VdA5gJB8bGAXX6oVu02Al51nUt_QNq0-uM (24.08.2025), s.36.

¹⁵ Robertson, Robert E.: “Measuring State Compliance with the Obligation to Devote the ‘Maximum Available Resources’ to Realizing Economic, Social, and Cultural Rights.” *Human Rights Quarterly*, vol. 16, no. 4, 1994, (pp. 693–714), <https://doi.org/10.2307/762565> (22.08.2025), s.693.

¹⁶ Doğan, Eda/Çelik, Seydi: "Sosyal Hakların Dava Edilebilirliği Üzerine İnceleme." *Journal of Law (JL)*, vol.2, no.2, (pp.17-36), 2018, s.23,24. Ancak, bazı sosyal haklar devletin müdahale etmemesiyle de sağlanabilmektedir.

karşılanması yönünde bir eğilim yaygınlık kazanmasının sonucu, tüm dünyada eşitsizlik, yoksulluk ve yoksunluk baş göstermiş; insan hakları temelinde bunun yansıması, sosyal hakların ikincilleştirilmesi olmuştur¹⁷. Bu durum da, hakkın yerine getirilmesinin bir gereği olan yargılanabilirlik konusunda çekimser kalınmasına neden olmuştur.

Sosyal hakların yargılanabilirliği konusunda çekimser kalan görüşlerden biri bu hakların siyasi nitelikte olması ve devlete bu konuda bir mecburiyet yüklenemeyeceği (devletin takdir yetkisi) olduğudur¹⁸. Nitekim AIHM birçok kararında takdir marjından bahsetmek suretiyle bir edime zorlama kararı vermemekte, edimi devletlerin takdirine bırakmaktadır¹⁹. Ancak, orantılılık, eşitlik ve ayrımcılık yasağı ilkeleri bakımından bu endişeyi taşımamakta, söz konusu ilkeleri dayanak göstererek denetim yaptığı görülmektedir.

Sosyal hakların yargılanabilirliği, sosyal hakkın tanımlanabilir olmadığı ve içeriğinin belirsizliği nedeniyle de tartışılmakta olup²⁰, sosyal hakların içeriğinin net olmaması ve muhatabının belirsizliği iddiası da medeni ve siyasi haklar bakımından da geçerlidir²¹. İkinci kuşak haklar olarak adlandırılan sosyal haklar, bu hakların içeriğinin belirsiz olması (ör. “yeterli gıda hakkı”), uygulanmasının çoğu zaman pozitif yükümlülükler gerektirmesi ve güçlü

¹⁷ Atasayan, Gözde M: Sosyal Hakların Yargısallaştırılması, Doktora Tezi, İstanbul, Mayıs, 2019, s. 12.

¹⁸ Arif, s. 196.

¹⁹ Şirin, Tolga: "Bir İhtimal Daha Var O Da Ölmek Mi Dersin Sosyal İnsan Haklarının Anayasa Şikâyeti Yoluyla Dava Edilebilirliği Lehine Tezler ve Öneriler," VI. Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu , Turkey, 2014 (341-366), s.356.

²⁰ Candoğan, s.122 .

²¹ Bu konuda bilgi ve örnekler için bkz. Yıldırım, s.1135 vd.

uluslararası yargısal mekanizmaların olmaması nedeniyle zayıf haklar olarak değerlendirilmekte²², yargılanabilirliği her daim tartışılan bir mesele olmaktadır.

Birleşmiş Milletler, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme' nin Giriş kısmında ve Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin Giriş Kısmında da, ifade edildiği üzere, korku ve yoksulluktan kurtulma özgürlüğüne sahip özgür insan ülküsüne kişisel ve siyasal hakların yanı sıra sosyal hakların sağlanması şartıyla varılabilecektir. Bu ifadeler, aslında insan onurunun ve özgürlüğünün gerçekleştirilmesi için haklar arasında bir ayırım yapılmaması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Nitekim, Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartında medeni, siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel hakların bir bütün olduğu, bölünemeyeceği vurgulanmış, Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartında, medeni ve siyasal hakların, kavramsal olarak ve evrensel olarak ekonomik, toplumsal ve kültürel haklardan ayrı tutulamayacağı ve ekonomik, toplumsal ve kültürel hakların tatmininin medeni ve siyasal haklardan yararlanmanın bir garantisi olduğu açıkça ifade edilmiştir.

Sosyal hakların gerçekleştirilmesindeki tehditlerden biri; Anayasalarda veya İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi gibi uluslararası belgelerde 'mali kaynakların yeterliliği' kriteriyle sınırlandırılmış olmasıdır. Ancak, medeni ve siyasal hakların da mali kaynakların elverişliliği ölçüsünde hayata geçirilebildiği açıktır. Devlet politikaları ve ekonomik tercihler, medeni ve siyasal hakların karşılanma biçimleri üzerinde de belirleyici rol oynamaktadır.

Nitekim Ex Parte Anayasa Meclisi Başkanı: Güney Afrika Cumhuriyeti Anayasasının Onaylanmasına İlişkin Kararda²³, itiraz edenlerin özellikle bütçe sorunlarını mesned göstererek sosyal ve ekonomik hakların yargılanabilir olmadığına dair itirazları, birçok medeni ve siyasal hakkın da bütçe sorunlarına neden olabileceği, bu nedenle böyle bir tespiti varılmayacağı gerekçesiyle reddetmiştir.

²² Nyman-Metcalf, Katrin/Tanel, Kerikmäe: "Less is More or More is More? Revisiting Universality of Human Rights." International and Comparative Law Review, vol. 12, no. 1, 2012, pp. 35–51, <https://go.exlibris.link/qK3czggn> (14.08.2025), s. 43,44.

²³ Ex Parte Chairperson of the Constitutional Assembly: In Re Certification of the Constitution of the Republic of South Africa, 1996 (4) SA 744; 1996 (10) BCLR 1253 (CC), paragraf 78, <https://www.saflii.org/za/cases/ZACC/1996/26.html> (15.08.2025).

Ayrıca, uluslararası düzenlemeler her ne kadar sosyal hakların yargılanabilirliği lehine ise de²⁴, Birleşmiş Milletler, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmede yer alan -Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin aksine- sözleşmeye konu hakların kullanılmasını sağlamak amacıyla devletin tedbir alma yükümlülüğünün derhal değil aşamalı olarak gerçekleştirilecek olmasına dair düzenleme de, sosyal hakların gerçekleştirilebilirliğine ve yargılanabilirliğine ilişkin diğer bir tehdit olarak göze çarpmaktadır. Sosyal hakların aşamalı olarak gerçekleştirilmesi ve mali kaynaklarla sınırlı olarak yerine getirilmesi, aynı zamanda sosyal hakların tanınmasının siyasi bir tercih olarak görülmesi, yasama ve yürütme yetkisine müdahale edilmemesi gerektiği anlayışıyla birleştiğinde, bu hakların yargılanabilirliği açısından mahkemelerin tereddüt yaşamasına yol açmaktadır. Özellikle siyasi açıdan hassas dönemlerde, davacıların yeterli kanıt sunmakta ve iddialarını ispatlamakta zorlanmaları, ekonomik krizler veya yeni ekonomik modeller gerekçesiyle mahkemelerin hükümete karşı temkinli bir yaklaşım sergilemesi, bu çekimserliği daha da güçlendirmektedir²⁵. Bu temkinli tutum ile sosyal hakların yargılanabilirliği arasındaki çelişkinin en belirgin örneği ise Yunanistan uygulamasında görülmektedir.

II- Sosyal Hakların Yargılanabilirliği

Avrupa uygulamasında, İtalya (1947 Anayasası), Almanya (1949 Temel Kanunu) ve Portekiz (1976 Anayasası) gibi ülkeler, sosyal hakları anayasal metinlere entegre ederek bu hakların yargısal denetimini uzun süredir kurumsallaştırmıştır²⁶. Buna karşılık, Güney Afrika’da

²⁴ Örneğin, BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, devletlerin sosyal hakları en azından asgari düzeyde güvence altına almakla yükümlü olduğunu ortaya koymaktadır.

²⁵ *Langford, Malcolm*: “Domestic adjudication and Economical, Social and Cultural Rights”, SUR 11 (2009), <https://sur.conectas.org/en/domestic-adjudication-economical-social-cultural-rights/> (28.08.2025).

²⁶ *Lucherini, Francesco*: “The Constitutionalization of Social Rights in Italy, Germany, and Portugal: Legislative Discretion, Minimal Guarantees, and Distributive Integration.” German Law Journal, vol. 25, no. 2, 2024, pp. 335–350, <https://doi.org/10.1017/glj.2023.110> (26.08.2025), s. 335-337.

(İngilizce konuşulan ülkelerinde) sosyal hakların yargılanabilirliği, postkolonyal miras ve yoksulluk nedeniyle yoğun bir tartışma konusu olmuştur. İtalya, Almanya ve Portekiz anayasa mahkemeleri, yasama organına bütçe tahsisi ve politika belirleme konusunda geniş bir takdir yetkisi tanırken, devletin sosyal haklara ilişkin asgari yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğini de denetlemektedir. Bu denetimin amacı yalnızca bireylerin haklarını korumakla sınırlı kalmayıp; eşitsizliklerin giderilmesi, toplumsal entegrasyonun güçlendirilmesi ve adaletin sağlanması yoluyla toplumun genel yararını gözetmektir²⁷. Keza, Letonya, Macaristan gibi ülkelerdeki Anayasa Mahkemeleri ve yüksek mahkemelerinin sosyal hakları koruyucu yönde davrandığı görülmekle birlikte²⁸, yoksulluğun ve gelişmiş devlet hizmetlerinin bulunmadığı toplumlarda da ilginç kararlara ve sosyal hakları doğrudan konu alan devletin -pozitif- yükümlülüklerini düzenleyen Anayasal hükümlere rastlamak mümkündür. Örneğin Güney Afrika Cumhuriyeti Anayasasının 26. maddesinde konut hakkı düzenlemesi, 27. maddesinde yiyecek, su, sosyal güvenlik hakkı düzenlemesi²⁹, doğrudan devletin yükümlülüklerini ifade etmektedir:

A. Güney Afrika Uygulaması

Güney Afrika Anayasası, medeni ve siyasi hakları ile ekonomik ve sosyal hakları bir arada ele alan ve hepsinin yargı yoluyla korunabilir olduğu bütüncül bir Haklar Bildirgesi öngörmektedir³⁰.

²⁷ *Lucherini*, s.335-342.

²⁸ *Yıldırım*, s.1164.

²⁹ <https://www.justice.gov.za/constitution/SACConstitution-web-eng.pdf> (12.08.2025).

³⁰ *Liebenberg, Sandra: Socio-Economic Rights: Adjudication Under a Transformative Constitution*, https://journals.co.za/doi/pdf/10.10520/AJA1684260X_317 , s.1, (18.08.2025).

Madde 26: “Herkesin yeterli barınma hakkına erişim hakkı vardır. Devlet, mevcut kaynakları dahilinde, bu hakkın aşamalı olarak gerçekleştirilmesi için makul yasal ve diğer önlemleri almalıdır. Hiç kimse, ilgili tüm koşullar dikkate alınarak verilen bir mahkeme kararı olmadan evinden çıkarılmamalı veya evi yıkılmamalıdır. Hiçbir yasa, keyfî tahliyelere izin veremez”

Madde 27: “Herkesin aşağıdakilere erişim hakkı vardır: (a) üreme sağlığı hizmetleri dahil olmak üzere sağlık hizmetleri; (b) yeterli gıda ve su; ve (c) kendilerini ve bakmakla yükümlü oldukları kişileri geçindirememeleri durumunda uygun sosyal yardım dahil olmak üzere sosyal güvenlik. Devlet, mevcut kaynakları dahilinde, bu hakların her birinin aşamalı olarak gerçekleştirilmesi için makul yasal ve diğer önlemleri almalıdır. Hiç kimseye acil tıbbi tedavi reddedilemez”.

Söz konusu hükümler devlete açık bir şekilde makul yasa yapma, makul önlem alma yükümlülüğü getirmiş olup, nitekim bu hükümler paralelinde, Güney Afrika Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi kanunları denetlerken makul olup olmama kriterini kullanmaktadır³¹. Mahkeme bu denetimin dayanağını maddelerde açıkça ifade edilen “makuliyet”ten ve Anayasadaki hakların makul ve haklı olduğu ölçüde sınırlandırılabilmesine dair olan 36. Maddesinden almaktadır. Ayrıca, makul önlem alınıp alınmadığının denetimine ilişkin olarak, Anayasanın idari işlemi konu alan 33. Maddesinde yer alan “Herkes, yasal, makul ve usulüne uygun adil idari işlem hakkına sahiptir” ifadesi de dayanak teşkil etmektedir³².

³¹ Mahkeme, alınan önlemlerin ya da politikaların kapsamlı ve tutarlı olması, mevcut mali kaynakların kullanılması, toplumun en dezavantajlı kesimlerinin ihtiyaçlarını karşılaması; kısa, orta ve uzun vadeli ihtiyaçları dengelemesi, ayrımcılığa yol açmaması; dengeli, esnek ve şeffaf olması şartıyla makul olduğunu kabul etmektedir. Bilchitz, David: “Socio-economic rights, economic crisis, and legal doctrine.” International Journal of Constitutional Law, vol. 12, no. 3, 2014, pp. 710–739, <https://doi.org/10.1093/icon/mou044> s.726. (18.08.2025).

³² Jonathan, Berger: “Litigating for Social Justice in Post-Apartheid South Africa: A Focus on Health and Education.” Courting Social Justice, Cambridge University Press, United States, 2008, pp. 38–99, <https://go.exlibris.link/v2Yf8dFt> (12.08.2025), s. 68 ve dn 126.

Sosyal hakların yargılanabilirliğini ortaya koyan, sosyal-ekonomik hakların anayasal olarak uygulanabilirliğini tartışan küresel bir emsal olan Grootboom davasında³³, Mahkeme, devletin ülke genelinde korkunç koşullarda yaşayan yüz binlerce kişinin durumunu iyileştirmek için olumlu adımlar atma yükümlülüğü olduğunu; konut, sağlık hizmetleri, yeterli gıda ve su ile sosyal güvenlik erişimini, bireylere ve bakmakla yükümlü olduklarını destekleyemeyenlere sağlaması gerekliliğini ifade etmiştir. Mahkeme, Haklar Bildirgesi'ndeki tüm hakların birbirini tamamladığını vurgulayarak, sosyo-ekonomik hakların; diğer haklardan yararlanmayı sağladığını ve ırk, cinsiyet eşitliğinin yanı sıra kadın ve erkeklerin eşit biçimde potansiyellerini gerçekleştirebilecekleri bir toplumun gelişimi için temel olduğunu belirtmiştir. Yiyecek, giyecek ve barınma olmaksızın insan onuru, özgürlük ve eşitliğin gerçekleşmeyeceğini ifade eden Mahkeme, yeterli barınma hakkının devletin herkes için eşit koşulları teşvik etmesini gerektirdiğini de kararında vurgulamıştır. Ancak Anayasanın, bu görevin mevcut koşullarda son derece zor olduğunu kabul ettiğini ve devleti mevcut kaynaklarının ötesine gitmeye veya bu hakları hemen gerçekleştirmeye zorlamayacağını da hatırlatarak, bu nedenle alınan önlemlerin ve teşviklerin yine Anayasaya belirtilen şekilde makul olup olmadığının yargı tarafından denetlenebileceğine karar vermiştir³⁴. Nitekim, asgari temel yükümlülüğün, genellikle söz konusu hakkın korunmasından yararlanma hakkına sahip en savunmasız grubun ihtiyaçları dikkate alınarak belirlenmesi gerekliliği düşünülürse, bu grubun ihtiyaçlarını karşılayan tedbir makul bir tedbir olacaktır³⁵.

Güney Afrika Anayasasının eğitim başlıklı 29. maddesinde, aşağıdaki ifadelere yer verilmiştir:

³³ Davanın konusu, Güney Afrika'nın Western Cape bölgesinde özel mülkiyete ait, düşük gelirli konut projeleri için ayrılmış bir arazide gayriresmi barınaklarda yaşayan Irene Grootboom ve yaklaşık 900 kişinin, yerel yönetim tarafından zorla tahliye edilip barınakları yıkılarak eşyaları yok edildikten sonra tamamen evsiz kalması ve devletten geçici barınma talep etmesi üzerine verilen red kararıdır. ancak bu talepleri reddedilmiştir. Güney Afrika Cumhuriyeti Hükümeti ve Diğerleri v Irene Grootboom ve Diğerleri, (CCT11/00) [2000] ZACC 19; 2001 (1) SA 46; 2000 (11) BCLR 1169 (4 October 2000).

³⁴ Dava hakkında “Açıklayıcı Not” için bkz. <https://www.saflii.org/za/cases/ZACC/2000/19media.pdf> (13.08.2025).

Güney Afrika Anayasa Mahkemesinin hakkın özü ve çekirdeği kapsamında inceleme yapmaktan kaçındığı hakkında bkz. *Yıldırım*, s. 1168 vd.

³⁵ *Woods*, s. 785.

(1) Herkes şu haklara sahiptir:

(a) Temel eğitim hakkı, yetişkin temel eğitimi dahil;

(b) İleri eğitim hakkı; devlet, makul önlemlerle bu eğitimi kademeli olarak erişilebilir ve kullanılabilir hale getirmelidir.

(3) Herkes, resmi dil veya dillerde, bu eğitimin makul ölçüde uygulanabilir olduğu kamu eğitim kurumlarında eğitim alma hakkına sahiptir. Bu hakkın etkili bir şekilde erişilebilirliğini ve uygulanmasını sağlamak için devlet, tüm makul eğitim alternatiflerini, tek dilli kurumlar da dahil olmak üzere, dikkate almalıdır ve şu hususları göz önünde bulundurmalıdır: (a) Eşitlik; (b) Uygulanabilirlik; (c) Geçmişte ırk ayrımcılığına dayalı yasa ve uygulamaların sonuçlarını düzeltme ihtiyacı.

(4) Herkes, kendi masraflarıyla bağımsız eğitim kurumları kurma ve sürdürme hakkına sahiptir. Bu kurumlar: (a) Irk temelinde ayrımcılık yapmamalı; (b) Devlet nezdinde kayıtlı olmalı; (c) Karşılaştırılabilir kamu eğitim kurumlarındaki standartlardan daha düşük olmayan standartları korumalıdır....”

Dolayısıyla Güney Afrika Anayasasında, sosyal haklardan olan eğitim hakkının, aslında uluslararası metinlerdeki sosyal hakların devletlerce asgari çekirdek alanın derhal ve diğer kısmın aşamalı olarak gerçekleştirilebileceği kuralına uygun olarak düzenlendiği görölmektedir. Temel eğitim hakkının yerine getirilmesi, “aşamalı olarak gerçekleştirilme” veya “mevcut kaynaklar”a tabi tutulmamış, ileri eğitim hakkında bu unsurlar kabul edilmiştir. Böylece, bireyler temel eğitim hakları ihlal edildiğinde hükümete karşı doğrudan hak talebinde bulunabilecek olup, hükümet tüm öğrencilere temel eğitim sağlamakla doğrudan yükümlüdür³⁶. Üçüncü kişilerin bu konuda sorumluluğu ise, bir vakfın kendi arazisinde bulunan devlete ait bir okulu tahliye etmesinin uyuşmazlık konusu olduğu Juma Musjid Kararına³⁷ konu edilmiştir. Karara göre, vakıf temel eğitim hakkına saygı göstermek, korumak, teşvik etmek ve hakkı yerine getirmek

³⁶ Bu yorum, uluslararası hukuka, özellikle Çocuk Hakları Sözleşmesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'ne uygundur . Right to Education Project, Case Law Summary, s.4. <https://www.right-to-education.org/sites/right-to-education.org/files/resource-attachments/South%20Africa%2C%20Constitutional%20Court%20Juma%20Musjid%20Primary%20School%20v%20Essay%2C%202011%20v5.pdf> (13.08.2025).

³⁷ Governing Body of the Juma Musjid Primary School & Others v Ahmed Asruff Essay N.O. and Others (CCT 29/10) [2011] ZACC 13; 2011 (8) BCLR 761 (CC), <https://www.saflii.org/za/cases/ZACC/2011/13.pdf> (13.08.2025).

zorunda olup, Anayasanın 8. Maddesi uyarınca³⁸, temel eğitim konusunda engelleyici eylemlerden kaçınması gerekmektedir³⁹.

Sağlık Bakanı ve Diğerleri/ Tedavi Eylem Kampanyası ve Diğerleri davasında⁴⁰, Hükümetin, anne-çocuk HIV bulaşını önlemek için kullanılan antiretroviral ilaç Nevirapine'i kamu sağlık sektöründe sadece sınırlı pilot bölgelerde sunması ve diğer kamu sağlık tesislerinde doktorların reçete yazmasını engellemesi ve anne-çocuk HIV bulaşını önlemek için etkili, kapsamlı ve aşamalı bir ulusal program planlamaması ve zaman çerçevesi belirlememesi dava konusu edilmiştir. Anayasanın 27. Maddesinde yer alan düzenlemenin⁴¹ dikkate alındığı bu davada, Mahkeme, sağlık hakkına ilişkin olarak makuliyet testi yaparak, ilaç kısıtlamasını eşitlik ilkesine aykırı bulmuş, mevcut programların yetersiz olduğuna ve kapsamlı bir program olarak kabul edilemeyeceğine hükmetmiştir⁴². Mahkeme, hükümete, yürütülecek kapsamlı programın mevcut

³⁸ İlgili maddede şu ifadeler yer verilmektedir:

"Haklar Bildirgesi tüm yasalara uygulanır ve yasama, yürütme, yargı ve tüm devlet organlarını bağlar. Haklar Bildirgesi'nin bir hükmü, hakkın niteliği ve hak tarafından getirilen yükümlülüğün niteliği dikkate alınarak, uygulanabilir olduğu ölçüde, gerçek veya tüzel kişileri bağlar".

³⁹ Governing Body of the Juma Musjid Primary School & Others v Ahmed Asruff Essay N.O. and Others, Paragraf 45.

⁴⁰ Minister of Health and Others v Treatment Action Campaign and Others (No 2) (CCT8/02) [2002] ZACC 15; 2002 (5) SA 721 (CC); 2002 (10) BCLR 1033 (CC) (5 July 2002) Karar için bkz. <https://www.saflii.org/za/cases/ZACC/2002/15.html> (14.08.2025), Dilekçeler ve tüm dosya belgeleri için bkz. <https://www.escri-net.org/caselaw/2006/minister-health-v-treatment-action-campaign-tac-2002-5-sa-721-cc/> (14.08.2025).

⁴¹ Sağlık, yiyecek, su ve sosyal güvenlik hakkını konu alan 27. Madde düzenlemesinde aşağıdaki ifadeler yer verilmektedir:

"Herkesin (a) üreme sağlığı hizmetleri dahil olmak üzere sağlık hizmetlerine; (b) yeterli gıda ve suya; ve (c) kendilerini ve bakmakla yükümlü oldukları kişileri geçindirememeleri durumunda uygun sosyal yardım dahil olmak üzere sosyal güvenliğe erişim hakkı vardır. Devlet, mevcut kaynakları dahilinde, bu hakların her birinin aşamalı olarak gerçekleştirilmesi için makul yasal ve diğer önlemleri almalıdır. Hiç kimseye acil tıbbi tedavi reddedilemez."

⁴² TAC Davasında, TAC ve sivil toplumun kanıtlarla, protestolarla ve dava sürecindeki etkinlikleri ile mahkemeyi etkilediği, bu nedenle sosyal hakların yargılanabilirliğinde toplumun da önemli olduğu muhakkaktır. *Young, Katharine G./Lemaitre, Julieta: "The Comparative Fortunes of the Right to Health: Two Tales of Justiciability in Colombia and South Africa," Harvard Human Rights Journal 26 (2013): (pp. 179-216), <https://go.exlibris.link/FpCCPFh0> , s. 215, 216.*

kaynaklar içinde aşamalı olarak gerçekleştirilmek üzere, hamile kadınların HIV testi ve danışmanlığı, HIV pozitif hamile kadınlara, anne-çocuk HIV bulaşını azaltma seçenekleri hakkında danışmanlık ve bu amaçlar için uygun tedavinin (örneğin, Nevirapine) sağlanması başlıklarını içermesi gerektiğini belirterek, Nevirapine kısıtlamalarının kaldırılması, kullanımının kolaylaştırılması, danışmanlık eğitimi, tesislerin artırılması gibi talimatlar vermiştir⁴³.

Güney Afrika örneğinde yargı tarafından ele alınan kavramlardan biri de anlamlı müzakere/diyalog kurulması gerekliliğidir. Güney Afrika Anayasa Mahkemesi, 51 Olivia Sokağı Sakinleri davasında⁴⁴, konutların tahliyesinden önce taraflar arasında anlamlı bir görüşme sağlanması gerekliliği (en azından belediyenin bu konuda çaba göstermesi gerekliliği), bunun insan onuruna uygun bir biçimde muamele hakkının gereği olduğu⁴⁵, hiç görüşme yapılmadan ve insanların evsiz kalacağı gerçeği dikkate alınmadan tahliye kararı verilmesi hukuka aykırı bulunmuştur.

Söz konusu karar aslında anlamlı bir görüşme yapılması gerekliliğiyle yani usuli bir yöntemle sosyal hakların denetimini sağlamakta, mahkemelerin çekimser karar vermelerinin yanında bir alternatif olarak kalmaktadır. Söz konusu yöntem yargı yerini rahatlatabilecekken, yasama ve yürütmenin de tekrar süreç içerisinde yer almasını sağlayarak, tamamen iradelerinin dışında bir gelişmeye sebep olmayarak daha hızlı bir şekilde kararı benimsemelerine neden olabilecek

⁴³ Minister of Health and Others v Treatment Action Campaign and Others, Paragraf 135 vd. “Orders”.

⁴⁴ Occupiers of 51 Olivia Road, Berea Township and 197 Main Street Johannesburg v City of Johannesburg and Others (24/07) [2008] ZACC 1; 2008 (3) SA 208 (CC) ; 2008 (5) BCLR 475 (CC) (19 February 2008) <https://www.saflii.org/za/cases/ZACC/2008/1.pdf> (16.08.2025).

⁴⁵ Böylelikle demokratik kentsel yönetim de sağlanmakta olup, Güney Afrika’daki sosyal haklara ilişkin gelişme ve demokratik kent yönetimi ilişkisi hakkında bkz. *Pieterse, Marius*: “Socio-economic Rights Adjudication and Democratic Urban Governance: Reassessing the ‘Second Wave’ Jurisprudence of the South African Constitutional Court.” *Verfassung Und Recht in Übersee*, vol. 51, no. 1, 2018, s. 12–34, <https://doi.org/10.5771/0506-7286-2018-1-12> . (15.08.2025)

Keza, Pillay, anlamlı müzakereyi, sosyal hakların uygulanmasında mahkemelerin aktif rolünü demokratik meşruiyetle dengeleyen bir araç olarak görmektedir. *Pillay, Anashri* “Toward effective social and economic rights adjudication: The role of meaningful engagement.” *International Journal of Constitutional Law*, vol. 10, no. 3, 2012, pp. 732–755, <https://doi.org/10.1093/icon/mos021> , s.733, (15.08.2025).

niteliktedir. Ancak, müzakere yönetilirken zaten dezavantajlı olan grupların daha dezavantajlı hale dönüştürülmemesi, bilgi alma hakkından katılım hakkına kadar olan süreçlere dahil ederek, bilinçlendirilmesi akabinde müzakere süreçlerinin yönetilmesi gerekmektedir.

Genel olarak Güney Afrika Anayasa Mahkemesi kararlarına bakıldığında ise, tanınması için siyasi mücadele geçmişini bulanan hakları ve bunlara karşılık gelen devlet yükümlülüklerini daha kolay kabul edildiği, kolektif olarak etkilenme durumunda müdahalenin etkin olduğu görülmüştür⁴⁶. Bireysel olarak talep edilen haklarda mahkemenin daha çekingen kaldığı görülmektedir⁴⁷.

B- Kolombiya Uygulaması

Kolombiya Anayasa Mahkemesi, sosyal haklara ilişkin uyuşmazlıklarda, ilerlemeci bir kontrol⁴⁸ yerine “geriye gitmeme testi” ni uygulamakta; hakta mevcut bir gerileme olup olmadığı ve bu gerilemenin (hakta yapılan sınırlamanın) orantılı olup olmadığını tartışmaktadır⁴⁹. Mahkeme, bazı durumlarda (örneğin, kamu üniversitelerine emeklilik borçları için ödeme yükümlülüğü getiren⁵⁰ veya konut hakkının yaşanabilirlik garantisini kaldıran

⁴⁶ Woods, s.790, 791.

⁴⁷ Örneğin, Soobramoney davasında, böbrek nakil talebi reddedilen Bay Soobramoney’ in acil tedavi hakkının, ani ve acil müdahale gerektiren durumlar için geçerli olduğuna, kronik böbrek yetmezliğinin buna girmediğine karar verilmiş olup, hükümetin kaynak kıtlığı savı kabul edilerek, sağlık bütçesi ve önceliklerin belirlenmesinin siyasi ve tıbbi otoritelere ait olduğu, kararlar makul ve iyi niyetli olduğu sürece müdahale edilmeyeceğine hükmedilmiştir. Soobramoney v Minister of Health (Kwazulu-Natal) (CCT32/97) [1997] ZACC 17; 1998 (1) SA 765 (CC); 1997 (12) BCLR 1696 (27 November 1997) <https://www.saflii.org/za/cases/ZACC/1997/17.html> (14.08.2025)

⁴⁸ İlerlemenin gerçekleşip gerçekleşmediğine dair denetim, devletin aşamalı olarak gerçekleştirme görevi bakımından, belirli asgari içerikleri derhal sağlama, devletin hakları gerçekleştirmeye yönelik belirli planlar, programlar yapıp yapmadığının denetlenmesini gerektirip, yasama ve yürütme yetkisine müdahale olarak algılanmaktadır. Henao, Magdalena, Correa/ Alvis, Osorio, Alejandra: “Socioeconomic Rights in the Colombian Constitutional Jurisprudence: Proportionality and the Prohibition of Regressive Measures.” Proportionality and Transformation, 2022, pp. 137–160, <https://go.exlibris.link/Fwb6zbp>. (13.08.2025), s. 139, 140.

⁴⁹ Henao, Alvis, s. 139- 140.

⁵⁰ Üniversitenin emeklilik borcu, bu planlar kapsamında gelecekteki emekli maaşlarını finanse etmek için üstlendiği mali yükümlülüklerdir. Bu konuda örnek bir uygulama için bkz.

düzenlemeler) geriletici önlemlerin anayasal bir amacı olmadığını belirlemiş ve bunları geçersiz kılmıştır. Diğer durumlarda ise, kamu bütçesinin rasyonel kullanımı, mali istikrar veya ekonomik büyüme gibi anayasal hedefler doğrultusunda bazı geriletici önlemler kabul edilmiştir. Ancak köylü hakları gibi özel koruma altındaki gruplara yönelik gerilemeler, “genel refah” veya “piyasa unsurları” gibi gerekçelerle anayasal zorunluluk olarak görülmemiş, fakat test süreci devam etmiştir⁵¹.

Kolombiya’ da medeni ve siyasal haklara ilişkin olarak tesis edilen ancak zamanla mahkemelerin uygulamayı sosyal ve ekonomik haklara genişlettiği⁵² “tutela” kurumu da sosyal hakların yargılanabilirliği bağlamında önemli bir adımdır:

Tutela, mahkemelerin insan hakları davalarında karar verme yetkilerini genişlettiği, davacı olma şartının sıkı olmadığı, herhangi bir kişi, kendi temel haklarının ihlal edildiğini, daha geniş bir grubun haklarının (örneğin, bir mahalle veya etnik grup) ihlal edildiğini veya savunmasız bir durumda olan bir kişinin (örneğin çocuklar veya yaşlılar) haklarının ihlal edildiğini iddia ederek açabildiği bir dava/kurumdur. Hakimler, diğer uyuşmazlıklardakinin aksine, belirli eylemleri yapmaya zorlayacak kararlar tesis edebilmektedir⁵³.

<https://humanresources.columbia.edu/sites/default/files/content/Retirement/Retirement%20Brochure%20-%20Officers.pdf> (07.09.2025).

⁵¹ Henao, Alvis, s. 153-154.

⁵² Young/Lemaitre, s.185.

Nitekim, 1991 Anayasası, sağlık hizmeti, barınma, eğitim ve sosyal güvenlik gibi haklar da dahil olmak üzere kapsamlı bir haklar listesi sunmakta olup, meclis üyeleri, bu hakların nasıl ve ne ölçüde uygulanabilir kılınacağı konusunda kararsızken, Kolombiya Anayasa Mahkemesi, daha en başından bu hakların uygulanmasına odaklanan bir rol anlayışı geliştirmiştir.

Landau, David: “The Promise of Aminimum Core Approach: The Colombian Model for Judicial Review of Austerity Measures.” Economic and Social Rights after the Global Financial Crisis, Cambridge University Press, 2014, pp. 267–298, <https://go.exlibris.link/vPK2JtkS> (28.08.2025), s.269-270.

1991 Anayasasında sosyal hakların geniş tanımlandığı ve “tutela” uygulamasıyla mahkemelere yaratıcı çözümler geliştirme ve kararların uygulanmasını izleme yetkisi verilerek, sosyal hakların yargılanabilirliğinin etkinleştirildiği hakkında bkz. Mamberti, María Emilia: “A new ‘administrative law approach’ to social rights? learnings from environmental litigation in colombia.” American University International Law Review, vol. 40, no. 2, 2025, pp. 417–483, <https://go.exlibris.link/cSs5s6bX>. (28.08.2025), s.434.

⁵³ Young/Lemaitre, s. 185.

Anayasasının 86. maddesinde “tutela” kurumu şu şekilde düzenlenmiştir⁵⁴:

“Her birey, temel anayasal haklarının herhangi bir kamu otoritesinin eylem veya ihmaliinden dolayı tehlikeye girebileceğinden veya tehdit altında olabileceğinden endişe ettiği durumlarda, kendisi veya adına hareket eden biri aracılığıyla, her zaman ve her yerde, tercihli ve özet bir yargılama süreciyle yargıç önünde hukuki koruma talep edebilir.

Bu koruma, talepte bulunan kişinin, diğerlerini belirli eylemlerde bulunmaya veya bulunmama zorlayan bir mahkeme emri almasını sağlayacak şekilde verilir. Söz konusu emir derhal uygulanacak ve yetkili yargıç önünde itiraz edilebilir; ayrıca, gerektiğinde yargıç, emri olası bir inceleme için Anayasa Mahkemesine gönderebilir.

Bu dava yalnızca etkilenen tarafın başka bir yasal savunma yoluna erişimi olmadığında başvurulur; ancak geri dönülmez zararı önlemek için geçici bir araç olarak kullanılabilir. Koruma talebinin yapılması ile karar verilmesi arasında 10 günden fazla süre geçemez.

Bir yasa, koruma emrinin uygulanması gereken durumları belirleyecektir; bunlar, kamu hizmeti sunmakla görevli kişiler, davranışları toplumsal çıkarı ciddi ve doğrudan etkileyebilecek kişiler veya başvuru sahibinin kendisini bağımlı veya savunmasız konumda bulabileceği kişilerle ilgilidir.”

Tutela’da Mahkemenin kullandığı ölçütlerden biri “asgari yaşam hakkı”, yani; vatandaşlara sosyal ihtiyaçların en azından asgari düzeyde karşılanması yoluyla onurlu bir yaşam sürme hakkının ihlal edilip edilmediğidir. Ancak, Mahkeme’nin geliştirdiği bağlantı doktrini (connectivity doctrine) uyarınca, sosyal ve ekonomik haklar, yaşam hakkı ve insan onuru gibi diğer temel haklarla bağlantılı olduklarında temel hak olarak kabul edilip tutela yoluyla korunabilir hale gelmiştir⁵⁵.

Mahkeme’nin bu hakkı tanıdığı ilk karar olan T-426/1992 sayılı kararda, yaşlı ve hasta bir başvurusunun emeklilik hakkı korunmuştur. Kararda, sosyal güvenlik hakkının ihlali değerlendirilirken bunun yaşam hakkı ve insan onuru gibi temel haklarla nasıl bağlantılı olduğu açıklanmış; başvurusunun yoksul, hasta, yaşlı, işsiz ve evinden tahliye edilmiş olması nedeniyle emeklilik maaşının ödenmemesinin asgari geçim düzeyini ciddi biçimde tehdit ettiği

⁵⁴ Kolombiya Anayasası için bkz. https://www.constituteproject.org/constitution/Colombia_2015 (14.08.2025).

⁵⁵ Landau, s.271, 272.

belirtilmiştir. Bu nedenle tutela yoluna başvurulabileceği kabul edilmiş, emeklilik hakkının her durumda değil, ancak maaşın ödenmemesinin başvurucunun asgari geçimini ağır biçimde tehlikeye soktuğu özel koşullarda korunabileceği vurgulanmıştır⁵⁶.

Mahkeme’ye göre kemer sıkma dönemleri bile sosyal hakların kaldırılması için yeterli sebep oluşturmamakta olup⁵⁷; aksine, bu dönemlerde emeklilik ve sağlık hizmeti haklarının korunmasına daha fazla önem verilmiştir⁵⁸. Nitekim kriz döneminde enflasyonun altında yapılan kamu maaş artışları, asgari yaşam ölçütüne aykırı bulunarak iptal edilmiştir. Ancak bu yaklaşım, harcamaların nasıl yapılacağını belirleme yetkisinin ihlali olarak değerlendirildiğinden tartışmalara yol açmıştır⁵⁹. Bu tartışmalar üzerine yeniden yapılandırılan Anayasa Mahkemesi ise, ölçülülük kriterini benimsemiş; enflasyon altında yapılan artışlarda asgari ücretin altındaki maaşları “asgari yaşam hakkı” ölçütüyle korurken (özellikle kırılgan gruplara yönelik), asgari ücretin üzerinde maaş alanlar için ihlal kararı vermeyerek farklı bir yaklaşım geliştirmiştir⁶⁰.

Sağlık hakkı özelinde ise, belirli bir ilaç grubunun artık devletçe karşılanmamasına ilişkin kararında, şayet ilaç doktor tarafından yazılmışsa, insan hayatı ve vücut bütünlüğü mevzubahisse, kişi tedaviyi karşılayamıyor ancak devlet karşılayabiliyorsa, mahkemenin geri

⁵⁶ <https://www.escri-net.org/caselaw/2019/judgment-no-t-42692/> (28.08.2025); *Landau*, s.277.

⁵⁷ *Landau*, s.272.

⁵⁸ *Landau*, s. 277. Kırılgan grupları koruma amacı burada da görülmektedir.

⁵⁹ *Landau*, s.278-280.

⁶⁰ Mahkemenin bu değişimi hakkında bkz. *Landau*, s.281-286.

Mahkeme, orantılılık denetimi ile asgari çekirdek (minimum core) kavramlarını birbirine karşıt değil, tamamlayıcı ve farklı işlevler üstlenen araçlar olarak görmüştür. Asgari çekirdek, sosyal ve ekonomik hakların yorumlanmasında kritik rol oynayarak, yoksulların çıkarlarının önceliklendirilmesini zorunlu kılmıştır. Orantılılık ise sonraki aşamada, hak ihlali ile hükümetin gerekçesi arasında bir karşılaştırma yapılmasını sağlamıştır. *Landau*, s.284.

ödeme talimatı verdiği ifade edilmiştir⁶¹. Söz konusu kararla, hakların kaybı önlenmiş ve geriye gidişin engellenmesi sağlanmıştır. Nitekim, daha sonra sağlık hakkına ilişkin -aynı zamanda yargılanabilir olduğunu gösteren- kararlar ve tutela sisteminin kolay erişebilirliği Devletin sağlık politikalarının sürekli dava konusu edilebilmesini sağlamıştır⁶².

Kolombiya Anayasa Mahkemesi'nin T-760/2008 sayılı kararı, sağlık hakkına ilişkin en önemli içtihatlardan biridir. Mahkeme, 22 farklı tutela başvurusunu birleştirerek incelemiş ve bunların yalnızca bireysel ihlaller değil, sağlık sistemindeki düzenleme eksikliklerinden kaynaklanan yapısal sorunların yansımaları olduğuna hükmetmiştir. Kararda, sağlık hakkı temel bir hak olarak tanınmış; devletin yaşam hakkı ile bağlantılı, kırılgan grupları ilgilendiren veya ulusal sağlık planında öngörülen hizmetleri sağlama yükümlülüğü bulunduğu teyit edilmiştir. Mahkeme, bireysel çözümlerin yanı sıra, sağlık hizmeti kapsam planlarının güncellenmesi, kaynakların artırılması ve özel sağlık hizmeti sağlayıcılarının daha sıkı denetlenmesi gibi yapısal reformlar öngörmüştür⁶³.

C- Hindistan Uygulaması

Hindistan Anayasasının 37. maddesinde, sosyal hakların da konu edildiği “Devletin Temel Politika İlkeleri” başlıklı dördüncü bölümde yer alan hükümlerin herhangi bir mahkeme tarafından uygulanabilir nitelikte olmadığı; ancak burada ortaya konan ilkelerin ülkenin yönetiminde temel nitelikte olduğu ve Devletin kanun yaparken bu ilkelere uymasının bir görev olduğu ifade edilmektedir⁶⁴. Hindistan Yüksek Mahkemesi ise, hakların bütünlüğü ilkesini ve birbirlerine

⁶¹ *Young/Lemaitre*, s.189.

⁶² Bu konuda detaylı bilgi için bkz. *Young/Lemaitre*, s.186-197. Aksi yönde (görece daha varlıklı olan bireylerin başvurabildiği yönünde) görüş için bkz. *Landau*, s.290.

⁶³ <https://www.escri-net.org/caselaw/2009/decision-t-760-2008/> (28.08.2025); https://www.icj.org/escri_litigation/decision-t-760-of-2008/ (28.08.2025).

⁶⁴Hindistan Anayasası için https://www.indiacode.nic.in/bitstream/123456789/19150/1/constitution_of_india.pdf (16.08.2025).

bkz.

olan bağıllığı ilkesini benimseyerek bu hükmün uygulanmasını genişletmiş, sosyal hakların yargılanabilirliğini sağlamıştır:

Örneğin, Francis Coralie Mullin v. Union Territory of Delhi kararında⁶⁵, Mahkeme şu ifadelere yer vermiştir⁶⁶:

“...Ama ortaya çıkan soru şudur: Yaşam hakkı yalnızca uzuvların veya yetilerin korunmasıyla mı sınırlıdır, yoksa daha ötesini de kapsayıp başka şeyleri de içine alır mı? Bizim kanaatimizce, yaşam hakkı insan onuruyla yaşama hakkını ve bununla birlikte gelen her şeyi kapsar; yani yaşamın asgari gerekliliklerini, yeterli beslenme, giyim ve barınma ile okuma, yazma ve kendini çeşitli biçimlerde ifade etme imkânlarını; serbestçe dolaşmayı ve diğer insanlarla kaynaşmayı ve sosyalleşmeyi içerir. Elbette, bu hakkın unsurlarının kapsamı ve içeriği ülkenin ekonomik gelişmişlik düzeyine bağlı olacaktır; ancak her halükârda yaşam hakkı, temel ihtiyaçları ve insanın kendini asgari düzeyde ortaya koyabilmesini sağlayan faaliyetleri de içermelidir. İnsan onuruna saldıran veya onu zedeleyen her eylem, bu yaşama hakkının kısmen ihlali anlamına gelir ve bu ihlal, diğer temel hakların testinden geçen makul, adil ve hakkaniyete uygun bir şekilde yasayla öngörülmüş bir usule dayanmak zorundadır. Şüphesiz, işkence ya da zalimane, insanlık dışı veya aşağılayıcı her türlü muamele insan onuruna aykırıdır ve yaşama hakkına bir müdahale oluşturur; bu bakımdan, Anayasa'nın 21. Maddesi uyarınca yasaklanmış sayılır.

⁶⁵ Francis Coralie Mullin v. Union Territory of Delhi, 1981 AIR 746, 1981 SCR (2) 516. Karar için bkz. <https://indiankanoon.org/doc/78536/> (16.08.2025).

⁶⁶ Orijinal ifadeler şu şekildedir:

“...But the question which arises is whether the right to life is limited only to protection of limb or faculty or does it go further and embrace something more. We think that the right to life includes the right to live with human dignity and all that goes along with it, namely, the bare necessities of life such as adequate nutrition, clothing and shelter and facilities for reading, writing and expressing one-self in diverse forms, freely moving about and mixing and commingling with fellow human beings. Of course, the magnitude and content of the components of this right would depend upon the extent of the economic development of the country, but it must, in any view of the matter, include the right to the basic necessities of life and also the right to carry on such functions and activities as constitute the bare minimum expression of the human-self. Every act which offends against or impairs human dignity would constitute deprivation protanto of this right to live and it would have to be in accordance with reasonable, fair and just procedure established by law which stands the test of other fundamental rights. Now obviously, any form of torture or cruel, inhuman or degrading treatment would be offensive to human dignity and constitute an inroad into this right to live and it would, on this view, be prohibited by Article 21 unless it is in accordance with procedure prescribed by law, but no law which authorises and no procedure which leads to such torture or cruel, inhuman or degrading treatment can ever stand the test of reasonableness and non-arbitrariness...”

Ancak şu da açıktır ki, böyle bir işkenceye veya zalimane, insanlık dışı ya da aşağılayıcı muameleye izin veren hiçbir yasa ve bu tür muameleye yol açan hiçbir usul, makullük ve keyfilikten uzaklık testini asla geçemez...”

Hindistan Yüksek Mahkemesi’nin ilk sosyal haklar davası olan Municipal Council Ratlam v. Vardhichand and others kararında⁶⁷, mahkeme bir belediyeye su, kanalizasyon ve drenaj sistemleri sağlama yükümlülüğünü yerine getirmesi yönünde emir vermiştir. Bu dava, 1961 tarihli Madhya Pradesh Belediyeler Yasası’nın 123. maddesi uyarınca Ratlam Belediyesi’nin halka karşı yükümlülükleriyle ilgilidir. Bu yükümlülükler arasında sağlık ve temizlik hizmetlerinin sağlanması ile yakınlardaki bir içki fabrikasından kaynaklanan sokak kirliliğinin önlenmesi yer almaktadır. Ratlam halkı, temizlik tesislerinin yokluğu ve sokakların kirliliği nedeniyle duyduğu rahatsızlık sonucu, Ceza Usul Kanunu’nun 133. maddesi uyarınca kamuya zarar verilmesi gerekçesiyle belediyeye başvurmuştur. Belediye ise iki gerekçe ileri sürmüştür: halk, imkânların bulunmadığı bir yerde yaşamayı kendi tercih etmiştir; ayrıca belediyenin gerekli tesisleri kuracak mali kaynağı bulunmamaktadır. Sulh Yargıcı, belediyeye gerekli tesisleri sağlaması ve kirliliği gidermek için kanalizasyon boruları inşa etmesi yönünde emir vermiştir. Bu karar belediye tarafından Yüksek Mahkeme’ye taşınmış, Yüksek Mahkeme de alt mahkemenin kararını onamıştır. Buradaki temel sorun, mahkemenin, yüksek maliyetli de olsa belediyeyi sağlık tesisleri kurmaya ve kanalizasyon yapmaya zorlayıp zorlayamayacağı olmuştur. Mahkeme, belediyelerin kamu sağlığını koruma yükümlülüğünü, bütçe yetersizliği gibi gerekçelerle ihmal edemeyeceğini açıkça ortaya koymuş, belediyenin derhal sokaklardaki kirliliği gidermesini ve altı ay içinde halk için gerekli temizlik tesislerini sağlamasını emretmiştir. Bu karar, belediyelerin mali yetersizlik gerekçesini ileri sürerek halk sağlığını koruma yükümlülüğünden kaçamayacağını ortaya koymuştur. Karar aynı zamanda, mahkemelerin yalnızca devletin verdiği zararlara tepki vermekle kalmayıp, kamu otoritelerini aktif olarak görevlerini yerine getirmeye zorlayabileceğini göstermesi açısından önemlidir⁶⁸.

⁶⁷ Municipal Council, Ratlam v. Vardhichand & Others, AIR 1980 SC 1622 (Supreme Court of India, 1980), <https://indiankanoon.org/doc/440471/> (28.08.2025).

⁶⁸ <https://www.escri-net.org/caselaw/2019/municipal-council-ratlam-v-shri-varadhichand-others-1980-air-1622-1981-scr-1-97/> (28.08.2025).

Mahkemenin diğerk bir adımı da, “kamu yararı davası” (Public Interest Litigation-PIL) başvuru yolunu kabul etmesidir. Dava ehliyetinin geniş tutulduğu bu davalarda, mahkemeye erişim imkanı hiç olmayan veya çok kısıtlı olan yoksul ve dezavantajlı kişiler adına vatandaş veya hukukçuların Mahkemelere başvuru yapmasına olanak tanınmaktadır⁶⁹.

Kamu yararı davalarında Yüksek Mahkeme’ nin, aktivist bir tutum takındığı gözlemlenmiş, hakkın gerçekleştirilebilmesi için somut adımlar atmıştır⁷⁰. Örneğin, People’s Union for Civil Liberties (PUCL)/ Union of India ve Diğerleri davasında⁷¹, Anayasa’nın 21. maddesinde güvence altına alınan yaşam hakkının gıda hakkını da kapsadığını kabul eden mahkeme, devletin açlık ve yetersiz beslenme sorunlarına karşı sorumluluğunu yerine getirme yükümlülüğünü vurgulayarak, kamu dağıtım sisteminin etkinliğini denetlemek ve kişi başına gerekli kamu harcamalarını belirlemek için bağımsız komisyonlar atamış, okul çağındaki çocuklar için ücretsiz öğle yemeği programlarını yaygınlaştırmak ve gıda erişimini iyileştirmek için somut talimatlar vermiştir.

Mahkemenin bu davada sergilediği proaktif yaklaşım, kararların uygulanmasını sürekli denetleme ve düzenli raporlamalar talep etme yoluyla da kendini göstermiştir. PUCL v. Union of India kararı, yalnızca gıda hakkını temel bir insan hakkı olarak tanımakla kalmamış, aynı zamanda devletin sosyal politikalarını yeniden şekillendirmiştir.

Sağlık hakkına ilişkin olarak, Mahendra Pratap Singh v. Stat of Orrisa davasında⁷², tüm kadro atamaları yapılmasına rağmen Pachhikote’deki sağlık merkezinin fiilen çalıştırılmaması ve personelin Korei’de görevlendirilmesi nedeniyle, kamu yararının zedelenmekte olduğu ve halkın

⁶⁹ *Dasgupta, Modhurima*: “Public interest litigation for labour: how the Indian Supreme Court protects the rights of India’s most disadvantaged workers.” *Contemporary South Asia*, vol. 16, no. 2, 2008, pp. 159–170, <https://doi.org/10.1080/09584930701733498>, (18.08.2025) s.160.

⁷⁰ *Atasayan*, s.323.

⁷¹ People’s Union for Civil Liberties (“PUCL”) v. Union of India, Writ Petition (Civil) No. 196 (2001) , Karar için bkz. <https://indiankanoon.org/doc/411836/> (16.08.2025).

⁷² Mahendra Pratap Singh v. Stat of Orrisa, AIR 1997 Ori 37. <https://indiankanoon.org/doc/1829225/> (18.08.2025).

mağdur edildiği iddiaları konu edilmiş, Mahkeme şu tespitlere varmıştır⁷³: “Yaşam Tanrı’nın değerli bir armağanıdır; ...sağlık, hayatın lütfudur ve bunu sürdürmek için çaba gösterilmelidir...bu ülkenin köylüleri, kendi sınırlılıkları içinde bir Birincil Sağlık Merkezi'ne sahip olmayı arzulayabilir. Hükümet, halka yardım etmekle yükümlüdür ve çabaları, insanların tedavi görmesini ve sağlıklı bir yaşam sürmesini sağlamaya yönelik olmalıdır. Sağlıklı bir toplum, kolektif bir kazanımdır ve hiçbir hükümet bu kazanımı boğmak için çaba göstermemelidir. Öncelikli endişe, birincil sağlık merkezi olmalıdır ve teknik engeller, sağlık merkezinin kurulmasını engellemek için bahane olarak kullanılmamalıdır...Bir refah devletinin vatandaşlarıyla saklam-bağ oynaması beklenmez...” Mahkeme bu tespitler akabinde, 1996 yılı sonuna kadar sağlık tesisini sağlama, işletilmesi için gerekli tedbirleri üç ay içinde alma, durumu izleyecek ve denetleyecek bir personel atanması yönünde hüküm tesis edilmiş, yani “yargısal emir” vermiştir⁷⁴. Konut hakkına ilişkin olarak, Olga Tellis davasında⁷⁵, Bombay'daki kaldırım ve gecekondu sakinlerinin tahliyesine ilişkin dava, Hindistan Anayasası'nın 21. Maddesi'nde güvence altına alınan yaşam hakkının geçim hakkı ile bağlantısını ele almıştır. Dilekçe sahipleri, tahliyelerin geçim kaynaklarını yok edeceğini ve yaşam haklarını ihlal edeceğini savunurken, mahkeme, yaşam hakkının geçim hakkını kapsadığını kabul etmiş, ancak kamu mülklerine tecavüzün yasal olmadığını belirtmiştir. Bombay Belediye Kanunu'nun 314. maddesi, adil uygulandığından makul bulunmuş; ancak tahliyelerin insani şekilde yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Mahkeme, 1976 sayımında kayıtlı sakinlere alternatif yerleşim yerleri sağlanmasını, uzun süredir var olan gecekonduların kamu yararı olmadıkça tahliye edilmemesini ve tahliyelerin 31 Ekim 1985'e kadar ertelenmesini kararlaştırmıştır. Eyalet hükümetinin barınma programlarını kararlılıkla uygulaması ve kırsalda iş fırsatlarını artırarak kentsel göçü azaltması gerektiği vurgulanmıştır.

⁷³ Mahendra Pratap Singh v. Stat of Orrisa, Paragraf 8.

⁷⁴ Mahendra Pratap Singh v. Stat of Orrisa, Paragraf 9.

⁷⁵ Olga Telis & Ors v. Bombay Municipal Corporation & Ors etc., 1985, (3) SCC 545. <https://indiankanoon.org/doc/709776/> (18.08.2025).

Ancak, Hindistan’da sosyal hakların "koşullu" bir şekilde yargılandığı, yani; devletin mevcut taahhütlerine uygun hareket edilip edilmediğinin denetlendiği, sistematik bir hak iddiasında bulunulmadığı da ifade edilmektedir⁷⁶.

D- Yunanistan Uygulaması

Yunanistan Anayasasının⁷⁷, 2. kısmında bireysel ve sosyal haklar düzenlenmiştir. Örneğin 21. maddede bireylerin ve toplumun çeşitli kesimlerinin korunmasına ilişkin kapsamlı düzenlemeler olup, birinci fıkrasında aile, evlilik, annelik ve çocukluk korumasını güvence altına alınırken; ikinci fıkra, çok çocuklu aileler, savaş mağdurları, engelliler, yetimler ve savaşta yakınlarını kaybeden dul eşler gibi ihtiyaç sahiplerinin korunmasını öngörülmektedir. Üçüncü fıkrasında devletin vatandaşların sağlığını koruma ve gençler, yaşlılar, engelliler ile yardıma muhtaç kişilere özel önlemler alma yükümlülüğü yer almakta; dördüncü fıkrada ise evsizlere veya yetersiz barınma koşullarında yaşayanlara konut edinme imkânı sağlanması öngörülmektedir. 22. madde çalışma hakkını, 23. madde sendika ve grev hakkını konu almaktadır.

Yunan doktrini ve yargı uygulamasında baskın kabul, söz konusu (sosyal) hakların esasen anayasal yönergeler ya da “bağlayıcı tavsiyeler” niteliğinde olduğudur. Bu haklar, doğrudan yasama organına hitap etmekte; ancak içerikleri ekonomik, sosyal ve siyasal koşullarla sürekli etkileşim içinde bulunduğundan, somut ve değişmez bir asgari çekirdek oluşturmadıkları düşünülmektedir. Bu nedenle, bireylere yargı önünde ileri sürülebilecek kesin talepler sağlamazlar⁷⁸. Ancak, -mutlak nitelik taşımadıkları için- diğer temel haklarda olduğu gibi (sadece) orantılılık ilkesine uygun biçimde sınırlandırılmalarının mümkün olduğu kabul

⁷⁶ *Khosla, Madhav*: “Making social rights conditional: lessons from India”, *International Journal of Constitutional Law* 8(4), 2010, (pp739-765), <https://doi.org/10.1093/icon/mor005> , s.742,742.

Kararın aslında yaşam hakkının barınma hakkını içerdiği yönündeki tespitin sınırlı olduğu, bu konuyu somutlaştırmadığı hakkında bkz. *Pillay, Anashri*: “Revisiting the indian experience of economic and social rights adjudication: the need for a principled approach to judicial activism and restraint.” *The International and Comparative Law Quarterly*, vol. 63, no. 2, 2014, pp. 385–408, <https://doi.org/10.1017/S0020589314000074>. (18.08.2025) s. 390, 391.

⁷⁷ Anayasanın tam metni için bkz. <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/THE%20CONSTITUTION%20OF%20GREECE.pdf> (29.08.2025).

⁷⁸ *Papadopoulos*: s.174.

edilmektedir⁷⁹. Diğer bir taraftan sosyal hakların gerilememesi gerekliliği Yunanistan da kabul edilse de, 2009 mali krizi⁸⁰ ve pandemi gibi etkenler bu ilkenin sürdürülemez hale gelmesine neden olmuş ancak, insan onuru ve eşitlik/ayrımcılık yapmama ilkeleri, sosyal hakların gerilemeye karşı korunan çekirdeğini oluşturmuştur⁸¹.

2008’de patlak veren mali krize kadar, 1970’lerin ortalarına geri gidildiğinde, Yunan hükümetleri benimsenen sosyo-ekonomik politikalar bakımından aşağı yukarı Keynesçi modeli izlemişlerdir: Özel sektörden alınan kredilerle finanse edilen devlet bütçesi harcamaları aracılığıyla ulusal ekonomi çeşitli yollarla güçlendirilmiştir. Ücretler, özellikle kamu sektöründe maaşlar, emekli aylıkları, yardımlar ve diğer nakdi gelir türleri tüketimi teşvik etmek ve iç piyasayı güçlendirmek için devlet tarafından sağlanmıştır. Ayrıca devlet, kamu işletmelerini elinde tutmuş, kullanıcılar için düşük maliyetli kamu hizmetleri (örneğin toplu taşıma, enerji vb.) sunmuş, sağlık ve eğitim gibi sektörlerde vatandaşlara ücretsiz erişim sağlayan evrensel sosyal hizmetler vermiştir⁸². Bu dönem sosyal ekonomik tedbirlerle yürütüldüğünden, yargısal korumaya çok da gerek bulunmamıştır⁸³.

⁷⁹ *Contiades, Xenophon/Fotiadou, Alkmene: Social rights in the age of proportionality: Global economic crisis and constitutional litigation, International Journal of Constitutional Law, Volume 10, Issue 3, July 2012, (pp. 660–686), <https://doi.org/10.1093/icon/mor080>, s.663.*

⁸⁰ 2009 mali krizi hakkında detaylı bilgi için bkz. *Nelson, Rebecca/M, Belkin, Paul/Mix, Derek E.:* “Greece’s debt crisis: overview, policy responses and implications.” *Journal of Current Issues in Finance, Business, and Economics*, vol. 4, no. 4, 2011, s. 371, <https://go.exlibris.link/k0Z8h6yl> (14.08.2025) ; *Gedikli, Ayfer:* “Yunanistan Borç Krizi: Nedenleri, Etkileri ve Alternatif Çözüm Önerileri” *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2013 S. 25, s. 19-43.

⁸¹ *Papadopoulou, s.174.*

⁸² *Chrysogonos, K/ Vlachopoulos S:* Civil and Social Rights. *Nomiki Vivliothiki* (in Greek), 2017 s.382 (nakleden *Christoforidou, Styliani*, “Protecting Social Rights: A Fine Balance Between the ‘Golden Rule’ and the ‘Golden Principle’ in Greece.” *YSEC Yearbook of Socio-Economic Constitutions* 2022, (editör: Storskrubb Eva) vol. 2022, Springer, Switzerland, 2023, (pp. 323–339), <https://go.exlibris.link/1f7JpCtn> , (20.08.2025), s. 324.

⁸³ *Christoforidou, s. 324, 325.*

Kemer sıkma dönemlerinde ise, bu durum, geriye gitmeme yasağının bir istinası olarak değerlendirilmiş, mali krizlerin, çoğunluğun zarara uğramaması için kaynakların yeniden tahsisini gerektirebildiği kabul edilmiştir. 2008 ve sonrasında Yunanistan’da kemer sıkma önlemlerine ilişkin yargı süreci birkaç aşamada gelişmiştir⁸⁴:

İlk aşamada, 2010 yılında çıkarılan 3863 ve 3865 sayılı yasalarla emeklilik sisteminde değişiklik yapılmış, temel emekli maaşları ile katkı esaslı emeklilik maaşları arasında ayırım getirilmiştir. Kısa süre içinde, devletin 2030’a kadar emekli maaşlarına ayıracağı bütçenin gayri safi yurtiçi hasılanın yüzde beşini aşmaması yükümlülüğü gerekçe gösterilerek emekli maaşlarında çok sayıda kesinti yapılmış, ücretlerde de benzer şekilde indirimlere gidilmiştir. Danıştay’ın 668/2012 sayılı kararı, çoğunluğun görüşüyle, bu kesintileri kabul etmiş; emekli maaşlarına ayrılan payın 2010’daki yüzde 11,4’ten 24,1’e yükselecek olmasını gerekçe göstererek, önlemlerin devletin mali çöküşünü önlemek için zorunlu olduğuna hükmetmiştir. Böylelikle yargı, yasamanın kriz koşullarındaki tercihlerini sorgulamadan onaylamıştır⁸⁵. Danıştay, yasa koyucunun seçimlerinin yeterince gerekçelendirildiğini ve bu nedenle bunların yalnızca kamu yararı kavramının aşırı mantıksal sınırlarını aşıp aşmadığını değerlendirmekle sınırlı olan yargısal denetime tabi olmadığını belirtmiştir⁸⁶.

İkinci aşamada, yaklaşık 2012’den itibaren mahkemeler farklı bir tutum benimsemiş; özellikle 2015 yılında verilen 2287–2289 sayılı kararlarla, devletin “çekirdeğinde” yer alan meslek gruplarına (yargıçlar, askerler, üniversite öğretim üyeleri ve ulusal sağlık sistemindeki doktorlar gibi) yönelik maaş ve emekli maaşı kesintileri Danıştay tarafından Anayasaya aykırı bulunmuştur. Yüksek Mahkeme, sosyal güvenlik hakkının özünü, yalnızca hayatta kalmaya

⁸⁴ *Papadopoulou*, s.177-182.

Belirtmek gerekir ki, Yunanistan’ da anayasaya aykırılık denetimi yapan bir Anayasa Mahkemesi bulunmamaktadır. Anayasanın 93. Maddesinin 4.fıkrası gereğince, Mahkemeler, içeriği Anayasaya aykırı olan bir kanunu uygulamamakla yükümlü olup, yüksek mahkemeler, yasaları da anayasaya uygun şekilde yorumlama pratiğini de kullanmaktadırlar. *Papadopoulou*, s.171.

Ancak, bu durum dahi, yüksek mahkemelerin çekimser kalmamasına engel olmamakta, yasama yetkisine müdahale etmemeyi tercih etmektedirler.

⁸⁵ *Papadopoulou*, s.178.

⁸⁶ Greek Council of State [GC] 734/2016 (nakleden *Christoforidou*, s.333.)

yetecek bir gelir değil, aynı zamanda emeklilerin çalışma hayatında sahip olduklarına yakın bir sosyal yaşam standardını sürdürebilmelerini sağlayacak düzeyde gelir olarak tanımlamıştır⁸⁷. Diğer bir ifadeyle, Anayasa’da belirtilen “insanca yaşam”, sosyal güvenlik hakkı ve eşitlik ilkesi ihlal edildiği gerekçesiyle iptal kararları tesis edilmiş; bu yaklaşım doğrultusunda, mali önlemlerin anayasallığına ilişkin yargısal denetim iki farklı düzeyde ilerlemiştir: (a) Orantılılık ilkesi açısından, toplumun aynı kesimlerinin yaşam standartlarını zaten önemli ölçüde düşürmüş ardışık mali önlemler yerine, daha “yumuşak” mali önlemlerin benimsenip benimsenemeyeceğini, (b) İnsana yakışır yaşamın korunması açısından ise, mahkeme önüne gelen belirli bireysel davada, mali önlemlerin uygulanmasından davacının insana yakışır yaşamının tehdit altında olup olmadığı incelenmiştir⁸⁸.

Üçüncü aşamada, 2016’dan sonra ve özellikle 2018’den itibaren yargı yeniden çekingen bir pozisyona dönmüş, Danıştay 734/2016 sayılı kararında, alınan önlemlerin mali değil, yapısal nitelikte olduğunu ileri sürerek ayrıntılı inceleme yapılmasına gerek olmadığına hükmetmiştir. Bu çekinden tutuma dönüşün sebebi, önceden tesis edilen Anayasaya aykırılık kararları nedeniyle, kamu maliyesine büyük yük binmesi olarak değerlendirilmiştir.

Yunan yargısının bu dönüşümü, Altın Kural (Golden Rule⁸⁹) uygulamasıyla yakından ilişkilidir. Mali kriz diğer bir ifadeyle kemer sıkma döneminde “Altın Kural”ın gereği olan

⁸⁷ Papadopoulou, s.179, 180.

⁸⁸ *Christoforidou*, s.335. Yazar ayrıca bu tespitleri iştirken Greek Council of State [GC] Decision no 2287/2015 kararına da atıf yapmaktadır. *Christoforidou*, s.335, dn. 66.

⁸⁹ Ekonomik ve Parasal Birlik’in (EMU) İstikrar, Koordinasyon ve Yönetişim Antlaşması, hükümet bütçelerinin dengeli olmasını zorunlu kılan ayrıntılı bir yükümlülük olan “altın kuralı” (golden rule) getirmiştir. Kural, Devletlerin, mali sürdürülebilirliğini sağlamak ve gelecek nesillere aşırı borç yükü bırakmamak adına, yalnızca altyapı, okul, hastane gibi uzun vadeli yatırımlar için borçlanması; günlük harcamalarını ise mevcut gelir ve vergilerle finanse etmesi gerekliliğini ifade etmektedir. Antlaşma, Mart 2012’de bu Antlaşmayı imzalayan Avrupa Birliği’nin (AB) 25 üyesinin, söz konusu “altın kuralı” ulusal anayasalarına dahil etmelerini şart koşmaktadır. Altın Kural hakkında detaylı bilgi için bkz. *Adams, Maurice/Fabbrini, Federico/Larouche, Pierre*: Introduction: The Constitutionalization of European Budgetary Constraints. Effectiveness and Legitimacy in Comparative Perspective in Maurice Adams, Federico Fabbrini and Pierre Larouche (eds), Adams, Maurice, et al. The Constitutionalization of European Budgetary Constraints. Vol. 47, Bloomsbury Publishing (UK), 2014, <https://go.exlibris.link/785kFCQJ> (30.08.2025).

dengeli bütçe yükümlülüğünü iç hukuk düzenine dahil etme zorunluluğu⁹⁰ bağlamında Yunan Sayıştayı, anayasal yorumla Altın Kural’a en yakın anayasal ifade olan “Mali Sürdürülebilirlik İlkesi”ni oluşturmuştur. Ancak bu ilkenin iç hukuka entegre edilmesiyle, sosyal haklar bağlamında dengenin korunması için “insana yakışır yaşamın korunması” ilkesi güçlendirilmiş, bu ilke, 2019 anayasa değişikliğiyle birlikte Anayasa’da açıkça güvence altına alınmıştır⁹¹. Anayasanın bireylerin ve toplumun korunmasına ilişkin kapsamlı düzenlemesi olan 21. maddeye 2019 anayasa değişikliğiyle 1. fıkraya “devlete tüm vatandaşlara asgari garantili gelir sistemi aracılığıyla onurlu yaşam koşulları sağlama yükümlülüğü” ilave edilmiştir.

Sonuç olarak, Yunan yargısı, önce kriz nedeniyle alınan kemer sıkma önlemlerini zorunlu kabul ederek onaylamış, ardından bazı meslek gruplarının maaş ve emekli kesintilerini anayasaya aykırı bulmuş, mali etkilerin büyüklüğü ortaya çıkınca -altın kural etkisiyle de- yasamanın takdir yetkisini ön plana çıkararak tekrar çekingen bir tavra dönmüştür.

Halihazırda ise Yunanistan yeni emeklilik planlamaları yapmakta ise de⁹², 2016 yılında emekli maaşındaki kesintinin iptali yönündeki mahkeme kararlarının halen uygulanmadığı da görülmektedir⁹³. Ancak, mali sürdürülebilir ilkesi ile onurlu yaşam koşullarının sağlanması yükümlülüğünün dengede tutulmaya çalışılması da oldukça dikkat çekicidir.

E- Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Uygulaması

⁹⁰ Yunan Anayasası’nın 28. maddesi gereği uluslararası hukuk kuralları ve sözleşmeler, yasayla onaylandıkları andan itibaren iç hukukun parçası kabul edilmekte olup, bu ilke diğer ilkelerle, eşit olacağından, bu ilkenin insan onuru dahil diğer anayasal ilkelerin üstünde yer almadığı da kabul edilmektedir.

⁹¹ *Christoforidou*, s.326.

92

Yunanistan Başbakanı Miçotakis’in 2025 ekonomi planı: Emekli maaşları ve asgari ücret yükseltilecek, <https://tr.euronews.com/my-europe/2024/09/08/yunanistan-basbakani-micotakis-in-2025-ekonomi-planı-emekli-maaslari-ve-asgari-ucet-yuksel> (30.08.2025).

⁹³ Bkz. Yunanistanda milletvekilleri geçmişe dönük maaş istiyor, <https://timebalkan.com/yunanistanda-milletvekilleri-gecmise-donuk-maas-istiyor/> (30.08.2025).

ABD, neoliberal gerekçelerle, devletin sadece negatif yükümlülüğü olduğunu, sosyal hakların yargılanabilir olmadığını kabul etmekte, birçok uluslararası toplantı da bu hakları kabul etmemekte veya destek vermemektedir⁹⁴. Ancak, yargının bu konuda kısmen cesur davrandığı da gözlemlenebilmektedir:

Amerikan Yüksek Mahkemesinin sosyal haklar ve ayrımcılıkla mücadelede bir dönüm noktası olarak kabul edilebilecek Brown/Board of Education (Eğitim Dairesi) kararında⁹⁵, kamu okullarında ırk ayrımcılığının ("ayrı ama eşit" doktrini) Anayasa'nın eşit koruma maddesine aykırı olduğu, ayrılmış okulların siyah çocuklar üzerinde psikolojik zarar yarattığını ve bu yöntemle gerçek eşitlik sağlayamayacağına karar verilmiştir.

Plyler v. Doe (1982) davasında⁹⁶, Mahkeme, belgesiz göçmen çocukların kamu okullarına erişiminin engellenmesini anayasaya aykırı bulurken; Mississippi'de okul gelirlerinin eşitsiz dağılımının uyuşmazlık konusu olduğu Papasan v. Allain (1986) davasında⁹⁷, Mahkeme, "asgari düzeyde yeterli eğitim" kavramından yola çıkarak davayı değerlendirmiştir⁹⁸. Raimondo davasında⁹⁹ ise, devletin finansal durumunun eğitim hakkı ile ilişkisi

⁹⁴ Chong, Daniel P.: "Five Challenges to Legalizing Economic and Social Rights." Human Rights Review (Piscataway, N.J.), vol. 10, no. 2, 2009, pp. 183–204, <https://doi.org/10.1007/s12142-008-0094-y> (18.08.2025), s. 191,192.

95

Brown v. Board of Education of Topeka, 347 U.S. 483 (1954), <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/347/483/> (17.08.2025)

⁹⁶ Plyler v. Doe, 457 U.S. 202 (1982).

⁹⁷ Papasan v. Allain, 478 U.S. 265 (1986).

⁹⁸ Nanda, Ved P.: "The Justiciability of Economic, Social, and Cultural Rights." The American Journal of Comparative Law, vol. 70, no. Supplement_1, 2022, pp. i246–i277, <https://doi.org/10.1093/ajcl/avac031> , (25.08.2025), s.i258-i260.

⁹⁹ A.C. v. Raimondo, 494 F. Supp. 3d 170 (D.R.I. 2020).

değerlendirilmiş, konut hakkının (kiracının tahliyesine ilişkin) mevzubahis edildiği Lindsey v. Normet davasında¹⁰⁰, barınma hakkına önem verildiği ancak Anayasanın tüm sosyal hakları düzenlemediği, kiracı ve mal sahibi ilişkisinin yasamanın takdirinde olduğu, ancak özel mülkün Anayasaya konu edildiği zikredilmiştir¹⁰¹. Dolayısıyla ABD özelinde, eğitim hakkı, mahkeme kararlarında kabul edilmekte, özellikle eyalet anayasaları ile korunmakta ise de¹⁰², konut hakkı yasal olarak korunmamaktadır, Amerika Birleşik Devletleri, ICESCR'ye taraf değil olmadığı gibi konut hakkını federal anayasaya konu etmemiştir¹⁰³. Bu nedenle, federal yasa veya mahkeme kararı konut hakkını tanımadığından, evsizlik, konut ayrımcılığı, ev sahibi-kiracı sorunları ve tahliye gibi konut zorluklarını ve sorunlarını ele almaya yönelik birkaç bireysel federal yasa varsa da, Amerika Birleşik Devletleri kalıcı bir uygun fiyatlı konut kriziyle karşı karşıyadır¹⁰⁴.

F- Kanada Uygulaması

Kanada'da sosyal hakları açıkça tanıyan bir anayasal hüküm bulunmadığı gibi, Kanada Haklar ve Özgürlükler Şartı da devlete bu haklar konusunda pozitif yükümlülükler yükleyen bir düzenleme içermemektedir. Sadece 7. maddede yer alan “Herkes, yaşam, özgürlük ve kişi güvenliği hakkına sahiptir; bu haklardan ancak temel adalet ilkelerine uygun olarak yoksun

¹⁰⁰ Lindsey v. Normet, 405 U.S. 56 (1972).

¹⁰¹ *Nanda*, s. i263, i264.

¹⁰² Bu konuda bkz. *Nanda*, s.i269-i273.

¹⁰³ *Nanda*, s. i273.

¹⁰⁴ *Nanda*, s. i273.

Sağlık hakkı da birkaç eyalet dışında eyalet anayasalarına ve federal anayasaya konu edilmemiştir.

birakılabilir” ve 15. maddede yer alan eşitlik hakları¹⁰⁵ sosyal hakların korunmasında ve gerçekleştirilmesinde dayanak olarak kullanılmaktadır¹⁰⁶.

Ancak, bu kullanım, doğrudan bir kullanım sağlamadığı gibi, yargı tarafından birçok şarta tabi tutulmuş, sosyal hakların doğrudan talep edilebilen bir hak olmasına dair uluslararası normlar ve kararlar, Kanada yargı organları tarafından göz ardı edilmiştir:

¹⁰⁵ 15. Madde hükmünde aşağıdaki ifadeler yer almaktadır:

“(1) Her birey, yasa önünde ve yasa kapsamında eşittir ve ayrımcılık olmaksızın yasanın eşit korumasından ve eşit faydasından yararlanma hakkına sahiptir. Özellikle şu temellere dayalı ayrımcılığa karşı korunur: ırk, ulusal veya etnik köken, ten rengi, din, cinsiyet, yaş ya da zihinsel veya fiziksel engellilik.

(2) Birinci fıkra, amacı dezavantajlı bireylerin veya grupların — ırk, ulusal veya etnik köken, ten rengi, din, cinsiyet, yaş ya da zihinsel veya fiziksel engellilik nedeniyle dezavantajlı olanlar dahil — koşullarını iyileştirmek olan herhangi bir yasa, program veya faaliyeti engellemez”.

106

Porter, Bruce: Social and Economic Rights and the Canadian Charter of Rights and Freedoms https://www.socialrights.ca/Publications/porter_social_and_economic_rights_and_the_canadian_charter_of_rights_and_freedoms.pdf (28.08.2025), s.2.

“Madde 7’nin koruma sağladığı haklar, Kanada’nın bireylerin devlet müdahalesinden uzak, onurlu ve saygılı bir yaşam sürmesi gerektiğine dair köklü anlayışını yansıtır.” Supreme Court Canada, Gosselin v Quebec (Attorney General), 2002 SCC 84 Paragraf 206.

7. Maddenin asgari çekirdek alan olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceğine, bu kavramla birlikte okunup okunamayacağına ilişkin olarak bkz. Kwadrans, Ania: “Socioeconomic Rights Adjudication in Canada: Can the Minimum Core Help in Adjudicating the Rights to Life and Security of the Person under the Canadian Charter of Rights and Freedoms?” Journal of Law and Social Policy, vol. 25, no. 1, 2016, pp. 78–108, <https://doi.org/10.60082/0829-3929.1225> (27.08.2025).

Kanada Yüksek Mahkemesinde görülen Law/Kanada, yaşa dayalı ayrımcılık iddiasıyla sosyal güvenlik düzenlemelerinin anayasal eşitlik ilkesi (madde 15) çerçevesinde nasıl değerlendirileceğini ortaya koyar. Bkz. Law v. Canada (Minister of Employment and Immigration), 1999 CanLII 675 (SCC), [1999] 1 SCR 497, <https://canlii.ca/t/1fqh9>, (28.08.2025)

Keza, Vriend/Alberta kararında, cinsel yönelim, bireyin değiştiremeyeceği bir kişisel özellik olması nedeniyle 15. madde kapsamında korunması gerektiği, Alberta’nın İnsan Hakları Yasası’nın bu temeli dışlaması, eşitlik hakkının ihlali anlamına geldiği; cinsel yönelime sahip bireylerin sosyal haklara erişimini engellemekte olduğu belirtilerek, bu yöndeki düzenlemenin Alberta Kanunlarından kaldırılmasına hükmedilmektedir. Vriend v. Alberta, 1998 CanLII 816 (SCC), [1998] 1 SCR 493, <https://canlii.ca/t/1fqt5> (28.08.2025).

Eldridge v. British Columbia (Attorney General) (1997) davası, Kanada Yüksek Mahkemesi’nin işitme engelli bireylerin sağlık hizmetlerinde işaret dili tercümanı sağlanmamasını Kanada Haklar ve Özgürlükler Şartı’nın 15(1). maddesindeki eşitlik hakkına aykırı bulan önemli bir karardır. Davacılar Robin Eldridge, Linda Warren ve John Warren, British Columbia’nın sağlık sisteminin işaret dili tercümanlığını finanse etmemesinin iletişim engeli yaratarak kendilerini eşit olmayan bir konuma getirdiğini savundu. Alt mahkemeler, sağlık hizmetlerinin genel olarak eşit sunulduğunu belirterek hükümet lehine karar verse de, Yüksek Mahkeme 9-0 oy birliğiyle bu kararları bozdu ve tercüman sağlanmamasının ayrımcılık teşkil ettiğini belirledi. Mahkeme, sağlık hizmetlerinin işitme engelliler için etkili iletişim olmadan eşit olmadığını, hükümetin bu hizmetleri erişilebilir kılma yükümlülüğü olduğunu ve işaret dili tercümanı sağlamanın makul bir mali yük olduğunu ifade etti. Doğrudan bir emir yerine “gecikmeli geçersizlik beyanı” kullanılarak British Columbia hükümetine, tercüman hizmetini sağlık sistemine entegre etmesi için süre tanındı. Bu yaklaşım, mahkemenin yürütme yetkisine saygı duyduğunu, esnek bir yöntem benimsediğini gösterirken sosyal hakların eşitlik hakkı üzerinden dolaylı olarak yargılanabilirliğini ortaya koymaktadır. Karar için bkz. <https://decisions.scc-csc.ca/scc-csc/scc-csc/en/item/1552/index.do> (28.08.2025).

Gosselin/Quebec (Attorney General) davasında¹⁰⁷, güvenlik hakkının bazen devletin aktif müdahalesini gerektirdiği, örneğin, makul sürede yargılanma hakkı, devletin yargı sistemine yatırım yapmasını gerektirebildiği, ancak 7. maddenin dikkate alınabilmesi için tehdidin doğrudan devlet kaynaklı olması gerektiği Kanada Yüksek Mahkemesi tarafından ifade edilmiştir¹⁰⁸. Diğer bir ifadeyle, yedinci maddenin uygulanabilmesi için, devletin doğrudan bir eylemiyle bireyin yaşam, özgürlük veya güvenlik hakkından yoksun bırakılması gerekmektedir¹⁰⁹.

Tanudjaja/Canada davasında¹¹⁰, barınma hakkı kapsamında federal hükümetin politika eksikliği nedeniyle açılan davada, mahkeme davayı “yargılanabilir nitelikte olmadığı” gerekçesiyle reddetmiştir. Bu karar, barınma hakkının Kanada’da doğrudan dava edilemez olduğunu göstermektedir¹¹¹. Diğer bir taraftan, bu kararla, Kanada’ nın taraf olduğu uluslararası mevzuatı ve denetim organlarının kararlarını bu konuda görmezden gelebildiği de anlaşılmaktadır¹¹².

¹⁰⁷Gosselin v. Québec (Attorney General), 2002 SCC 84, [2002] 4 S.C.R. 429.

¹⁰⁸ Gosselin v. Québec (Attorney General), Paragraf 218.

¹⁰⁹ Gosselin v. Québec (Attorney General), Paragraf 219.

¹¹⁰ Tanudjaja v Attorney General (Canada) (Application), 2013, ONSC 5410.

¹¹¹ *Kwadrans*, s. 98.

¹¹² Kararın, Kanada mahkemelerinin anayasal insan haklarını yorumlarken ilgili uluslararası hukuk belgelerine, görüşlere ve içtihatlara başvurmanın gerekli ve uygun olduğu şeklindeki geleneksel yorumuyla uyumsuz olduğu, Hâkim Lederer’in, uluslararası insan hakları normlarının (örneğin, ICESCR) Şart’ın 7. ve 15. maddelerinin yorumlanmasında ilgili olduğunu kabul etmesine rağmen, nihai analizinde bu normları dikkate almayarak uluslararası hukuka başvurmanın gerekli olmadığını savunmuştur. *DesBaillets, David*: “The International Human Right to Housing & the Canadian Charter: A Case Comment on Tanudjaja v. Canada (Attorney General)”, 2015 32-1 Windsor Yearbook of Access to Justice 121, 2015 CanLIIDocs 210, <https://canlii.ca/t/79r>, (28.08.2025), s. 136,137.

Aynı yaklaşım Abbotsford (City) v. Shantz davasında¹¹³ da sürdürülmüştür. Bu dava, Abbotsford Belediyesi'nin evsizlerin kamu arazilerinde geçici barınak kurmasını yasaklayan yönetmeliklerinin anayasallığını sorgulamıştır. Evsiz bireyler ile Britanya Kolumbiyası/Yukon Uyuşturucu Savaşçıları Hayatta Kalanlar Birliği, söz konusu yasakların Kanada Haklar ve Özgürlükler Şartı'nın 7. maddesini (yaşam, özgürlük ve kişi güvenliği hakkı) ihlal ettiğini ileri sürmüştür. Belediye ise parklar ve kamu arazilerinde kamp yapmayı veya uyumayı yasaklayan yönetmeliklerle evsizlerin çadırlarını kaldırmış, eşyalarına el koymuştur. Davacılar, bu müdahalelerin temel barınma ihtiyaçlarını engellediğini ve insan onurunu zedelediğini savunmuştur. Baş Hakim Hinkson, yönetmeliklerin evsizlerin gece boyunca (20.00-07.00) geçici barınak kurmasını yasaklamasının Şart'ın 7. maddesini ihlal ettiğine karar vermiştir. Zira bu yasaklar, bireylerin kendilerini koruma özerkliğini ve kişi güvenliği hakkını kısıtlamaktadır. Bununla birlikte Mahkeme, barınma hakkını bağımsız bir anayasal hak olarak tanımamış, kararını bireysel özerklik temeli üzerine kurmuştur. Belediyenin eşyaların toplanması gibi müdahaleleri ise Şart'ın 12. maddesi (zalimane ve alışılmadık muamele yasağı) kapsamında ihlal olarak değerlendirilmemiştir. Sonuç olarak Mahkeme, gece boyunca geçici barınaklara izin verilmesine hükmetmiş, ancak gündüz saatlerinde bunların kaldırılmasını şart koşmuştur.

Uluslararası insan hakları normları, özellikle BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nde (ICESCR) tanınan yeterli barınma hakkı, Mahkeme'nin analizinde dikkate alınmamış; karar yalnızca Şart çerçevesinde verilmiştir. Bu durum, Kanada mahkemelerinin sosyal hakları yorumlarken iç hukukla sınırlı kalma eğilimini ortaya koymaktadır. Karar, evsiz bireylerin gece barınak kurma hakkını güvence altına alsa da, evsizlik krizinin yapısal nedenlerine (örneğin uygun fiyatlı konut eksikliği) çözüm getirmemiştir. Dolayısıyla dava, barınma hakkı bağlamında belirli bir koruma sağlamasına rağmen, bu hakkın bağımsız olarak tanınmaması ve uluslararası normların göz ardı edilmesi Kanada'daki yaklaşımın esasen değişmediğini göstermektedir.

Sağlık hakkının tartışıldığı, Chaoulli v. Quebec Davasında¹¹⁴, Kanada Yüksek Mahkemesi, özel sağlık sigortasını yasaklayan Quebec yasalarının, uzun bekleme süreleri nedeniyle hastaların

¹¹³ British Columbia Supreme Court, Abbotsford (City) v. Shantz, 2015 BCSC 1909. <https://www.canlii.org/en/bc/bcsc/doc/2015/2015bcsc1909/2015bcsc1909.html> (28.08.2025).

¹¹⁴ Chaoulli v. Quebec (Attorney General), 2005 SCC 35 (CanLII), [2005] 1 SCR 791, <https://canlii.ca/t/1kxrh>, (28.08.2025).

haklarını Kanada Haklar ve Özgürlükler Bildirgesi'nin 7. maddesini de ihlal ettiğini belirtmiştir. Zira, uzun bekleme süreleri, bireyin sağlık hakkını fiilen ortadan kaldıracak olup, bu durum, kişinin yaşam ve güvenlik hakkını tehdit edebilecektir. Bu görüş, sosyal hakların (sağlık hizmetine erişim) anayasal koruma altında olabileceğini ve mahkemelerce denetlenebileceğini ortaya koyan bir karar olarak algılanırken, on yıl sonrasında görülen Canadian Doctors for Refugee Care/Canada (Attorney General) davası¹¹⁵ aksi yönde bir tutum geliştirmiştir:

Canadian Doctors for Refugee Care/Canada (Attorney General) davası, 2012'de Geçici Federal Sağlık Programı'nda (IFHP) yapılan kesintilerin anayasallığını konu edinmiştir. 1995'te kurulan IFHP, mültecilere, sığınmacılara, insan ticareti mağdurlarına ve göçmen gözetimdekiilere acil bakım, ilaç, diş ve göz tedavisi ile doğum öncesi bakım gibi sağlık hizmetleri sunmaktadır. Ancak 2012'de yapılan değişikliklerle sistem karmaşık bir kademeli yapıya dönüştürülmüş, mülteciler dört kategoriye ayrılarak sağlık hizmetleri kısıtlanmış; özellikle Belirlenmiş Menşe Ülkelerden (DCO) gelenler büyük ölçüde kapsam dışı bırakılmış, bazı gruplar ise tamamen sağlık hizmeti hakkını kaybetmiştir.

2013'te iki sığınmacı, Canadian Doctors for Refugee Care ve Canadian Association for Refugee Lawyers'ın desteğiyle federal hükümete dava açmıştır. Davacılar, kesintilerin Kanada Haklar ve Özgürlükler Şartı'nın 7. (yaşam ve kişi güvenliği), 12. (zalimane ve alışılmadık muamele yasağı) ve 15. (eşitlik) maddelerini ihlal ettiğini ileri sürmüştür. Hâkim Mactavish, 2014'te verdiği kararda, kesintilerin "hastalık, engellilik ve ölüme" yol açtığını, özellikle çocuklar bakımından vicdanı sarsıcı olduğunu ve 12. madde kapsamında zalimane muamele teşkil ettiğini belirtmiştir. Ayrıca, DCO mültecilerine yönelik farklı muamelenin ulusal köken temelinde ayrımcılık oluşturduğunu ve 15. maddeyi ihlal ettiğini tespit etmiştir. Bununla birlikte, 7. maddenin sağlık hizmetine bağımsız bir hak sağlamadığına ve göçmenlik statüsünün 15. madde kapsamında ayrımcılık temeli sayılamayacağına hükmedilmiştir.

Mahkeme, kesintileri anayasaya aykırı bularak mültecilere belirli sağlık hizmetlerinin yeniden sunulmasını sağlamıştır. Ancak karar, uluslararası insan hakları normlarını (örneğin ICESCR) dikkate almaması ve pozitif yükümlülükleri tanımaması nedeniyle eleştirilebilecek niteliktedir.

¹¹⁵ Canadian Doctors For Refugee Care v. Canada (Attorney General), 2014 FC 651 (CanLII), [2015] 2 FCR 267, <https://canlii.ca/t/g81sg>, (28.08.2025).

Keza, otizmli çocukların ebeveynleri devletin çocuklarına belirli bir tedaviyi sağlamasını talep ettiği Auton/Brish Columbia Davasında¹¹⁶, Kanada Yüksek Mahkemesi, 15. maddenin yalnızca devletin ayrımcı davranışlarıyla ilgili olduğunu ve devletin herhangi bir hizmeti olumlu biçimde sağlamamasının; mevcut durumda olduğu gibi belirli bir hizmet sunmamasının, 15. madde kapsamında pozitif yükümlülük doğurmayacağını belirtmiştir:

“Özetle, yasama düzenlemesi herhangi bir Kanadalının tüm tıbben gerekli tedaviler için finansman alacağını vaat etmemektedir. Sağlanan tek şey, tıp doktorları tarafından sunulan hizmetler için temel finansmandır; temel olmayan hizmetlerin finansmanı ise eyaletlerin takdirine bırakılmıştır. Dolayısıyla burada talep edilen fayda — tüm tıbben gerekli hizmetler için finansman — yasalar tarafından öngörülmemiştir”¹¹⁷.

Ancak, Kanada uygulamasında Kanada Federal Temyiz Mahkemesi’nin La Rose v. Canada, 2023 FCA 241 kararının¹¹⁸ bir dönüm noktası teşkil edebileceğini de söylemek mümkündür. Zira, iklim değişikliğine ilişkin Devletin yükümlülüklerinin, bir planlama yapması gerekliliğinin konu edildiği bu davada, , devletin yürürlüğe koyduğu uluslararası sözleşmeler veya yasalar çerçevesinde tanıdığı hak taleplerinin Devlet taahhüdü olduğu bu nedenle yargı denetimine tabi olması gerekliliği kabul edilmiştir. Dolayısıyla, doğrudan onaylanan uluslararası sözleşme hükümlerine atıf yapılmasa da, kabul edilen yükümlülüğün sorumluluk doğurduğu kabul edilmiştir.

G- Diğer Bazı Ülke Uygulamaları¹¹⁹

¹¹⁶ Auton (Guardian *ad litem* of) v. British Columbia (Attorney General), [2004] 3 S.C.R. 657, 2004 SCC 78, <https://decisions.scc-csc.ca/scc-csc/scc-csc/en/item/2195/index.do> (25.08.2025).

¹¹⁷ Auton (Guardian *ad litem* of) v. British Columbia (Attorney General), Paragraf 35.

¹¹⁸ Karar ve davanın tüm aşamaları için bkz. <https://climatecasechart.com/non-us-case/la-rose-v-her-majesty-the-queen/> (04.09.2025).

¹¹⁹ Bu bölümde, daha önce ayrıntılı biçimde incelenmeyen bazı ülke örnekleri özetlenecektir. Amaç, sosyal hakların yargılanabilirliği konusunda farklı yaklaşımları görünür kılmak ve Kanada, Hindistan, Kolombiya, ABD ve Güney Afrika incelemeleriyle yapılan karşılaştırmaya tamamlayıcı bir perspektif sunmaktır.

Endonezya Anayasasının 31. maddesine göre, her vatandaş eğitim alma hakkına sahip olup, temel eğitimi almakla yükümlüdür ve hükümet bu eğitimi finanse etmek zorundadır. Yine düzenlemeye göre, Devlet, ulusal eğitimin uygulanması için gereken ihtiyaçları karşılamak üzere, eğitim bütçesine, devlet bütçesinin ve bölge bütçelerinin en az %20'sini ayırmak durumundadır¹²⁰.

Endonezya Anayasa Mahkemesi, Milli Eğitim Kanununda aşamalı bir şekilde bütçe ayrılmasına dair düzenlemenin konu edildiği davada, düzenlemeyi sonuç odaklı gerçekleştirme ilkesine aykırı bulurken, Devlet Harcamaları Kanununda yer alan destek sağlama ifadelerinin muğlak olmasına dair şikayetleri incelememiştir. Bu durum, mevcut kaynakların azami ölçüde kullanılması kriteri bakımından tartışmalara neden olmuştur¹²¹. Nitekim, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, devletlerin eğitim sağlama hakkını yerine getirirken mevcudiyet (availability), erişilebilirlik (accessibility), kabul edilebilirlik (acceptability) ve uyarlanabilirlik (adaptability) kriterlerini dikkate almakta olduğu göz önünde bulundurulursa, Endonezyanın, bu konuda mevcut kaynaklarının azami ölçüde kullanılması için adımlar atmak zorunda olduğu, kaynak eksikliğinin, bu tür adımların atılmaması için asla bir mazeret olamayacağı da ifa edilmiştir¹²².

Nijerya’da ise, 1999 Anayasası’nın 18. maddesi eğitim hakkını yönlendirici ilke olarak tanımlamış, Çocuk Hakları Kanunu (2003) ve Zorunlu, Ücretsiz Evrensel Temel Eğitim Yasası (2004) ile devlete pozitif yükümlülükler tanımlanmıştır¹²³. Ancak, 1999 Anayasası’nın 6(6)(c)

¹²⁰ 1945 Endonezya Cumhuriyeti Anayasası, <https://jdih.bapeten.go.id/unggah/dokumen/peraturan/116-full.pdf> (14.08.2025).

¹²¹ *Triyana, Heribertus Jaka*: “The Role of the Indonesian Constitutional Court for An Effective Economic, Social and Cultural Rights Adjudication.” *Constitutional Review* (Online), vol. 1, no. 1, 2016, p. 72, <https://doi.org/10.31078/consrev114> (14.08.2025), s.87, 88.

¹²² *Triyana*, s91.

¹²³ Nijerya’nın eğitime ilişkin ulusal düzenlemeleri ve tabi olduğu uluslararası mevzuat hakkında detaylı bilgi için bkz. *Akingbehin, Emmanuel Olugbenga*: “The Justiciability of Right to free Basic Education Conundrum in Nigeria, South Africa and India: from Obstacle to Miracle.” *Acta Universitatis Danubius. Juridica*, vol. 17, no. 1, 2021, pp. 60–85, <https://go.exlibris.link/P0Qm9byp>, (26.08.2025), s.68-75.

maddesi gereği eğitim hakkının düzenlendiği ikinci bölüm hükümlerindeki devlet yükümlülüklerinin yargılanamaz olduğuna ilişkin hüküm¹²⁴, Attorney General of Ondo State v. Attorney General of the Federation & 35 Ors Davasında¹²⁵ yumuşatılmış; Mahkeme, bu hakların, hükümetin bu hakların gerçekleştirilmesi için yasalar çıkarması durumunda uygulanabilir olduğuna hükmetmiştir¹²⁶.

Pakistan Anayasasında ise, politik ilkelerin mali kaynaklar ölçüsünde yerine getirileceği hükmüne bağlanmış, Devletin her organı ve otoritesi, kendi işleyişleriyle ilgili olduğu ölçüde ve ellerindeki kaynaklara bağlı olarak bu politik ilkelere uygun hareket etmekle yükümlü olduğu ifade edilmiştir¹²⁷. Bu bağlamda, Pakistan Yüksek Mahkemesi, Shrin Munir davasında (PLD 1995 SC 300) “politik ilkelerin anayasanın bir parçası olduğunu ve diğer hükümlerin bunlar göz ardı edilerek yorumlanmaması gerektiğini” belirtmiş; mümkün olduğunca uyum sağlanması gerektiğini, elbette bunların pozitif anlamda zorla uygulanmasının söz konusu olamayacağını ifade etmiştir. Ancak, 2003 yılında Mst. Saima davasında (PLD 2003 Lahore 474) Lahor Yüksek Mahkemesi, anneliğin ve ailenin korunmasını hedefleyen politika ilkesini Kadına Karşı Her Türü Ayrımcılığın Yok Edilmesi Sözleşmesi bağlamında değerlendirmiştir¹²⁸. Bu konudaki katı tutumunu uluslararası sözleşmelere gönderme yapmak suretiyle değiştirdiği görülmektedir.

¹²⁴ Nijerya Anayasası için bkz. <https://faolex.fao.org/docs/pdf/nig164561.pdf> (26.08.2025)

¹²⁵ Attorney General of Ondo State v. Attorney General of the Federation & 35 Ors, Supreme Court of Nigeria, 5 Nisan 2002, S.C. 28/2001. https://www.chr.up.ac.za/images/researchunits/bhr/files/extractive_industries_database/nigeria/national_case_law/Attorney%20General%20of%20the%20Federation%20V%20Attorney%20General%20of%20Abia%20State%20&%2035%20Others.pdf (26.08.2025).

¹²⁶ *Akingbehin*, s. 77.

¹²⁷ *Arif*, s. 197.

¹²⁸ *Arif*, s. 197.

H- Uluslararası Kurumların Perspektifleri

Ulusal mahkemelerin yanı sıra, sosyal hakların yargılanabilirliği konusunda uluslararası ve bölgesel düzeyde faaliyet gösteren çeşitli insan hakları organları da önemli içtihatlar geliştirmiştir. Birleşmiş Milletler'e bağlı komitelerden Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne, Amerika İnsan Hakları Mahkemesi'nden Afrika İnsan ve Halkların Hakları Mahkemesi'ne kadar birçok kurum, sosyal hakların uygulanması, korunması ve ihlallerin denetlenmesi bakımından farklı perspektifler ortaya koymuştur. Bu bölümde, söz konusu kurumların karar ve yaklaşımlarına değinilerek sosyal hakların yargısal denetimi konusunda uluslararası boyutun genel bir çerçevesi sunulacaktır.

1- Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi (Birleşmiş Milletler Sistemi)

Birleşmiş Milletler sisteminde insan haklarının uygulanmasını izleyen ve yorumlayan iki temel sözleşme denetim organı bulunmaktadır: Bunlar, Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi kapsamında İnsan Hakları Komitesi ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi kapsamında Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesidir. Her iki komite de taraf devletlerin yükümlülüklerini gözetmekte ve sözleşme hükümlerinin uygulanmasına dair yorumlar geliştirmektedir.

□. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi

BM İnsan Hakları Komitesi, sosyal haklara doğrudan ilişkin olmasa da ayrımcılık yasağı ve eşit koruma ilkesi üzerinden sosyal hakların kullanımını etkileyen önemli yorumlar geliştirmiştir:

Zwaan–de Vries/Hollanda başvurusunda Komite, evli bir kadının işsizlik yardımından yararlanabilmesi için ailenin geçimini sağlayan kişi olduğunu göstermesi şartını aranırken, evli bir erkeğin böyle bir ispata gerek duymaması durumunda; tüm kişilerin kanun önünde eşit olduğunu ve herhangi bir ayırım yapılmaksızın kanunun eşit korumasından yararlanma hakkına sahip olduğunu öngören Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin (ICCPR) 26. maddesinin ihlali olduğu belirtmiştir¹²⁹.

¹²⁹ F. H. Zwaan-de Vries v. the Netherlands, Communication No. 182/1984 (9 April 1987), U.N. Doc. Supp. No. 40 (A/42/40) at 160 (1987) Karar özeti için bkz. <https://www.escr-net.org/caselaw/2006/f-h-zwaan-vries-v-netherlands-communication-no-1821984-9-april-1987-un-doc-supp-no-40/> (11.08.2025).

Waldman Kararında¹³⁰, Katolik okullarına sağlanan maddi desteğin, başvurusunun dinini öğretene okula sağlanmaması nedeniyle, başvurusu eğitim masraflarına katlanmak zorunda bırakılmasının, Sözleşme kapsamındaki haklarını ihlal edip etmediği tartışılmış olup, Sözleşme'nin taraf devletlere dinsel temelli eğitim veren okullara mali destekte bulunma yükümlülüğü yüklenmediğini; ancak bir devlet dini okullara mali yardımda bulunma tercihinde bulunmuşsa; bu yardım ve desteği ayrımcılık yaratmayacak şekilde yerine getirmek durumunda olduğunu, yasada/Anayasada yer alan ayrımcılık yapan düzenlemenin kabul edilebilir bir sav olmadığı ifade edilmiştir¹³¹.

□. Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin (ICESCR) uygulanmasını izleyen; taraf devletlerin raporlarını değerlendiren, genel yorumlar yayımlayan ve 2008 tarihli İhtiyari Protokol uyarınca bireysel başvuruları inceleme yetkisine sahip bağımsız uzmanlardan oluşan sözleşme denetim organıdır. Bu kapsamda Komitenin Sözleşmenin nasıl yorumlanacağını gösteren, 1990 tarihli 3 No'lu Genel Yorumda¹³², Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 2. maddesinin 1. paragrafı uyarınca taraf devletlerin üstlendiği yükümlülüklerin hem derhal hem de kademeli nitelik taşıdığını vurgulamaktadır. Buna göre devletler, ayrımcılığı önleme yükümlülüğünü bekletmeksizin yerine getirmek, aynı zamanda sözleşmede tanınan hakları zaman içinde ve mevcut kaynaklar ölçüsünde tam olarak gerçekleştirmek için sürekli, planlı ve hedefe yönelik adımlar atmak zorundadır. Alınacak önlemler yalnızca yasal düzenlemelerle sınırlı olmayıp idari, mali, eğitimsel ve sosyal tedbirleri de kapsamalı; ayrıca bu tedbirlerin somut, iyi tasarlanmış ve amaca uygun olması beklenmektedir. Her devlet, temel gıda, birincil sağlık

¹³⁰ Arien Hollis Waldman/Kanada, Communication CCPR/C/67/D/694/1996, 5 Kasım 1999, <https://docs-tore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=LnSE5OMAC9agTTKhF61a6LE6PNunRA2R5QYA-rijr5P7yFxUCleBqIcAcgdevL1QlxcnMXJOGwPl1BHQYvkfJriv2Kb17UuId1Pc2PfxzmyY%3d> (16.08.2025)

¹³¹ Kararın Türkçe çevirisi için bkz. *Hanski, Raija/Scheinin, Martin* (Derleyenler), İnsan Hakları Komitesinin Emsal Kararları, Çeviri: *Orhun, Defne* İstanbul, 2005, s. 354, 358 vd. https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/14/insanhaklarikomitesi_bilgiyayinevi_.pdf (16.08.2025).

¹³² Yorumun Türkçesi için bkz. <https://ihop.org.tr/wp-content/uploads/2007/12/ESKHKG03.doc> (11.08.2025).

hizmetleri, barınma ve temel eğitim gibi asgari çekirdek yükümlülükleri¹³³ her koşulda yerine getirmelidir¹³⁴. Kaynak yetersizliği savunulacaksa, devletin elindeki tüm imkânları bu yükümlülükleri karşılamak için kullandığını somut biçimde kanıtlaması gerekmekte; ekonomik kriz, durgunluk veya yapısal uyum gibi zorlu dönemlerde bile, özellikle kırılgan grupların düşük maliyetli hedef programlarla korunması gerekmektedir. Ayrıca sözleşme, devletlerin sadece kendi iç kaynaklarını değil, uluslararası işbirliği ve teknik-ekonomik yardım imkânlarını da harekete geçirmelerini öngörmekte olup; bu bağlamda imkânı olan devletler, diğer devletlerin sözleşmede tanınan hakları gerçekleştirmesine aktif biçimde katkı sunmakla yükümlü olmaktadır. Böylelikle, söz konusu Genel Yorumla, hem ulusal düzeyde hem de uluslararası dayanışma içinde hakların en hızlı ve etkin şekilde hayata geçirilmesini amaçlanmaktadır.

Bu eksenle, Komite, Mohammed Ben Djazia ve Naouel Bellili/İspanya başvurusunda¹³⁵, devletin kaynaklarının azamisini kullanarak başvuru konut hakkını gerçekleştirmeye yönelik bütün makul önlemleri aldığı konusunda ikna edici bir açıklama getiremediğinden Sözleşme'nin 2.maddesi ile bağlantılı olarak hem yaşamaya elverişli konut hakkını düzenleyen 11.maddenin, hem de ailenin korunmasına ilişkin 10.maddenin ihlal edildiği sonucuna varmıştır. Komite, bu kararında, devletlerin aldığı önlemlerin insan onurunun Sözleşme kapsamında korunmasıyla uyumlu olabilmesi için makul ve orantılı olması gerektiğini vurgulamış; sosyal hizmetlere erişim için belirlenen kriterlerin, ayrımcılığa neden olmaması,

¹³³ Asgari çekirdek alan (minimum core), açlıkla mücadele için asgari gıda sağlanması, temiz suya erişim, temel sağlık hizmetleri, barınma hakkı çerçevesinde evsizlikten korunma, eğitim hakkı için asgari düzeyde ilköğretim gibi belirli yükümlülüklerden devletlerin ekonomik kriz ve kaynak yetersizliğinde dahi muaf olamayacağı yükümlülüklerdir. *Lichuma, Caroline Omari*: TWAiling the Minimum Core Concept: Re-thinking the Minimum Core of Economic and Social Rights in the Third World. In: Eboe-Osuji, C., Emeseh, E., Akinkugbe, O.D. (eds) Nigerian Yearbook of International Law 2018/2019. Nigerian Yearbook of International Law , vol 2018/2019. Springer, Cham, 2021, pp.253-274. https://doi.org/10.1007/978-3-030-69594-1_12, (14.08.2025), s.254, 258.

¹³⁴ Asgari çekirdeğin hangi haklar için neyi ifade ettiğinin net olmadığı, tüm ülkeler tarafından kabul edilen bir tanımlama olmadığı hakkında bkz. *Lichuma*, s. 259, 260. Asgari çekirdeğin zamana, topluma göre değişebileceği, evrensel bir nitelik taşımadığı muhakkaktır. *Yıldırım*, s.1150, 1151.

¹³⁵ Mohammed Ben Djazia ve Naouel Bellili/ Spain, CESCR, Communication No: 5/2015, E/C.12/61/D/2/2015, 20.02.2015., <https://juris.ohchr.org/casedetails/2407/en-US> (22.08.2025).

şeffaf ve zamanında iletilmesi gerektiğini belirterek, alternatif konuta ihtiyaç duyan bir kişinin davranışının başvurusunun reddi için gerekçe olamayacağını da açıkça ifade etmiştir. Ayrıca, ihlal iddiasında bulunan tarafın kanıt sunma yükümlülüğüne karşılık, devletin tüm makul önlemleri aldığını ve mevcut kaynakları maksimum düzeyde kullandığını kanıtlaması gerektiği belirtilmiş; ev sahibinin eyleminin meşruiyetini sorgulayacak yeterli kanıt sunulmaması nedeniyle tahliyenin haklı bulunduğu, ancak sadece davranışın bu kararda tek başına belirleyici olamayacağı sonucuna varılmıştır¹³⁶.

Keza, I.D.G. v İspanya başvurusunda¹³⁷, başvuran, devlet partisinin icra yoluyla el koyma işlemine karşı yargısal koruma hakkını kullanma koşullarını sağlamadığı için konut hakkının ihlal edildiğini iddia etmiştir. Başvurucu, ev almak için bir bankadan ipotek almış, ülkenin ekonomik ve finansal krizi nedeniyle geliri önemli ölçüde düşmüş ve kredi taksitlerini ödemeye devam edememiştir. Bunun üzerine banka tarafından başlatılan işlemler sonucunda mahkeme, evini açık artırmayla satmaya karar vermiştir. Başvuran, bu karardan, karar alındıktan sonra haberdar olduğunu iddia etmiştir. Hükümet ise, başvuranın mahkemenin duruşmaya katılma çağrısını almaması nedeniyle bilginin kamu duyurusuyla duyurulduğunu; nihayetinde mahkemenin davayı onun yokluğunda değerlendirmeye devam ettiğini ve evin açık artırmayla satışını emrettiğini belirtmiştir. Komite ise, daha önceki yorumlarına atıfta bulunarak, yeterli konut hakkının “tüm ekonomik, sosyal ve kültürel hakların keyfiyetinde merkezi bir temel hak olduğunu ve Uluslararası Sivil ve Siyasi Haklar Sözleşmesi’nde yer alan diğer insan haklarıyla ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olduğunu” vurgulamıştır. Durumun koşullarını göz önünde bulundurarak, Komite Hükümete “uygun usuli koruma ve adil yargılama sağlanmadıkça bu işlemin gerçekleştirilmemesini” tavsiye etmiştir¹³⁸.

¹³⁶ (Dzidek) Kędzia, Zdzisław: “Social Rights Protection under the ICESCR and Its Optional Protocol – the Role of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights.” Research Handbook on International Law and Social Rights, Edward Elgar Publishing, United Kingdom, 2020, pp. 90–110, <https://go.exlibris.link/DgfBKS8t> (22.08.2025), s. 109.

¹³⁷ I.D.G. v Spain, CESCR, Communication No 2/2014, UN Doc E/C.12/55/D/2/2014, 17 June 2015, <https://juris.ohchr.org/casedetails/2010/en-US> (22.08.2025).

¹³⁸ Kędzia, s.104.

Komite, İhtiyari Protokol çerçevesinde inceleyeceği başvurularda, Güney Afrika örneğinde olduğu gibi ‘makul olma standardını’ (madde 8/4) esas almaktadır. Bu standart uygulanırken, alınan önlemlerin ekonomik, sosyal ve kültürel hakların gerçekleştirilmesine yönelik kasıtlı, somut ve hedeflenmiş nitelikte olup olmadığı; hükümetin takdir yetkisini ayrımcı ve keyfi biçimde kullanıp kullanmadığı; mevcut kaynakların tahsisine ilişkin kararların uluslararası insan hakları standartlarıyla uyumlu olup olmadığı; birden fazla politika seçeneği mevcutsa hakları en az kısıtlayan seçeneğin tercih edilip edilmediği; atılan adımların zamanlaması ile dezavantajlı ve marjinal grupların özel durumlarının dikkate alınıp alınmadığı ve nihayetinde önceliğin ayrımcılık içermeyen ve acil risk durumlarını önleyen önlemlere verilip verilmediği değerlendirilmektedir¹³⁹.

Nitekim, başvurucunun, yirmi dokuz yıl boyunca yaptığı katkılara rağmen Ekvador Sosyal Güvenlik Enstitüsü’nün (IESS) ihmalinden dolayı özel emeklilik hakkından mahrum bırakılmasına ilişkin Trujillo/Ecuador başvurusunda¹⁴⁰, Komite, başvuranın sosyal güvenlik hakkının ihlal edildiğini, başvuranın konuya ilişkin bilgilendirilmediğini, gönüllü katılımın sona erdirilmesinin orantısız olduğunu, başvuranın kadın ve ücretsiz ev işlerinde çalışıyor olması nedeniyle tesis edilen uygulamanın dolaylı cinsiyet ayrımcılığı içerdiğini dolayısıyla makul olmadığını ifade etmiştir. Keza, bu kararda, Komitenin, ulusal anayasalara benzer şekilde, her hakkın bir çekirdek içeriği ve bunun etrafında genişleyen bir alanı olduğunu kabul ettiğini de ortaya koymakta; sosyal güvenlik hakkı ve emeklilik haklarının birey tarafından gerçekten kullanılabilmesi için bazı temel özelliklere sahip olması, hakların yasal olarak belirlenmesi ve uygulanabilir olması, erişilebilir, kabul edilebilir ve toplumsal ihtiyaçlara uyarlanabilir olması gerekliliği zikredilmektedir¹⁴¹.

¹³⁹ *UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights* (38th sess. : 2007 : Geneva), ‘An evaluation of the obligation to take steps to the "maximum of available resources" under an Optional Protocol to the Covenant [on Economic, Social and Cultural Rights], E/C.12/2007/1, Geneva : UN, 21 Sept. 2007, paragraf 8, <https://digitallibrary.un.org/record/607726?v=pdf> (26.08.2025).

Ancak, Komite, kaynakların optimum şekilde kullanma ve ulusal politikaları benimseme ile belirli kaynak taleplerini diğerlerine önceliklendirme konusundaki takdir yetkisine saygı gösterecektir (paragraf 12).

140

Trujillo Calero v. Ecuador, E/C.12/63/D/10/2015, Communication Number: 010/2015, 26.03.2018, <https://juris.ohchr.org/casedetails/2409/en-US> (26.08.2025).

¹⁴¹ Kędzia, Zdzisław: “The Committee on Economic, Social and Cultural Rights—The Power of Subjective Rights?” *Journal of Human Rights Practice*, vol. 14, no. 1, 2022, pp. 50–74, <https://doi.org/10.1093/jhuman/huac016>, (26.08.2025), s.63.

2- Avrupa Sosyal Haklar Komitesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (Avrupa Sistemi)

Avrupa insan hakları sistemi ise, sosyal ve ekonomik hakların korunmasını sağlayan iki temel mekanizma üzerinden işlev görmektedir: Avrupa Sosyal Haklar Komitesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi:

a. Avrupa Sosyal Haklar Komitesi

Avrupa Sosyal Haklar Komitesi, Avrupa Sosyal Şartı'nın uygulanmasını denetleyen, taraf devletlerin bu haklarla bağlantılı yükümlülüklerinin kapsamını tanımlamak, somutlaştırmak ve açıklamak için önemli çaba harcayan bir organdır. Bireysel başvuru usulünün bulunmaması ve kararlarının tavsiye niteliği taşıması nedeniyle doğrudan bağlayıcı olmamakla birlikte, kolektif şikâyetler yoluyla yaptığı yarı-yargısal incelemeler, sosyal hakların yargılanabilirliği tartışmalarında dikkate değer bir perspektif sunmakta ve devletlerin sosyal haklara ilişkin pozitif yükümlülüklerini daha görünür kılmaktadır:

Uluslararası İnsan Hakları Federasyonu (FIDH)/Fransa başvurusunda, Fransa' nın 2002'de uyguladığı tıbbi yardım reformlarının yasadışı göçmenler ve çocuklarının sağlık hizmetlerine erişimini kısıtlaması şikayet edilmiştir¹⁴². Şikayette, reformların özellikle üç ay ikamet şartı ve gelir testi nedeniyle çocukların temel sağlık hizmetlerinden mahrum kaldığını, bunun Avrupa Sosyal Şartı'nın sosyal ve tıbbi yardım (Madde 13), çocukların korunma hakkı (Madde 17) ve ayrımcılık yasağı (Madde E) maddelerine aykırı olduğunu öne sürülmüştür. Komite, Madde 13'ün ihlal edilmediğine, çocukların sağlık hizmetlerine erişimdeki gecikmelerin yaşam hakkı ve insan onurunu tehdit ettiğini belirterek Madde 17 nin ihlal edildiğine karar vermiştir. Bu karar üzerine Fransa, yasadışı göçmen çocukların sağlık hizmetlerine erişimini kolaylaştırmış, tüm bakım ve tedavilerini “acil durum” kapsamına alma yönünde politikalarını tekrar düzenlemiştir¹⁴³.

¹⁴² European Committee on Social Rights, International Federation of Human Rights Leagues (FIDH) v. France, Complaint No. 14/2003, [https://hudoc.esc.coe.int/eng/#{%22sort%22:\[%22escpublicationdate%20descending%22\],%22escdcidentifier%22:\[%22cc-14-2003-dmerits-en%22\]}](https://hudoc.esc.coe.int/eng/#{%22sort%22:[%22escpublicationdate%20descending%22],%22escdcidentifier%22:[%22cc-14-2003-dmerits-en%22]}) (16.08.2025).

¹⁴³ <https://www.escr-net.org/caselaw/2006/international-federation-human-rights-leagues-fidh-v-france-complaint-no-142003/> (16.08.2025).

Avrupa Evsizlerle Çalışan Ulusal Örgütler Federasyonu (FEANTSA), standart altı konutlar, tahliyelerin önlenmesindeki yetersizlikler, evsizliğin azaltılmasındaki eksiklikler, düşük gelirli gruplar için sosyal konut arzının yetersizliği ve gezgin topluluklar için duraklama alanlarının sağlanmasındaki başarısızlıklar nedeniyle Avrupa Sosyal Şartı'nın Madde 31 (konut hakkı) ve Madde E (ayrımcılık yasağı) maddelerinin Fransa tarafından ihlal edildiği gerekçesiyle Avrupa Sosyal Haklar Komitesi'ne şikayette bulunmuştur¹⁴⁴. Komite, standart altı konutların ortadan kaldırılmasında yetersiz ilerleme (Madde 31§1), tahliyelerin önlenmesi ve evsizliğin azaltılmasındaki yetersizlikler (Madde 31§2), sosyal konut arzının ve tahsis sisteminin eksiklikleri (Madde 31§3) ve gezgin topluluklar için duraklama alanlarının yetersiz uygulanması (Madde 31§3 ve E) nedeniyle Fransa'nın Şart'ı ihlal ettiğine oybirliğiyle karar vermiştir; Fransa, eksikliklerini tamamlamak için Konut Hakkı Yasasını çıkarmış ancak eksiklikler devam etmiş, karar konut hakları savunucuları tarafından mahkemelerde ve yerel yönetimlerde kullanılmıştır¹⁴⁵. European Roma Rights Center/Bulgaristan kararında¹⁴⁶ ise, devlet makamları şehir planlamasına ilişkin önlemler almakta geniş bir takdir yetkisine sahip olsalar da, kamu yararı ile bireylerin temel hakları –bu özel durumda konut hakkı ve bireylerin evsiz bırakılmama hakkı– arasında bir denge kurmak zorunda olduğu, devletin planlamasının yetersiz olduğunu, Roman ailelerinin yasadışı konutların yasallaştırılması imkânını sınırlayan mevzuattan orantısız şekilde etkilenmeleri ve gerçekleştirilen tahliyelerin, tahliye edilen kişilerin evsiz bırakılmaması şartı başta olmak üzere, Şart'ın öngördüğü koşulları karşılamaması nedeniyle konut hakkının, madde 16 (ailenin korunması)'nın ve ayrımcılık yasağının ihlal edildiğine karar vermiştir.

¹⁴⁴ European Federation of National Organisations Working with the Homeless (FEANTSA) v. France, Complaint No. 39/2006. <http://hudoc.esc.coe.int/eng/?i=cc-33-2006-dmerits-en> (16.08.2025).

¹⁴⁵ <https://www.escri-net.org/caselaw/2009/european-federation-national-organisations-working-homeless-feantsa-v-france-complaint/> (16.08.2025).

¹⁴⁶ European Roma Rights Center/Bulgaria, Complaint No: 31/2005, 18.11.2006. [https://hudoc.esc.coe.int/eng/#{%22sort%22:\[%22escpublicationdate%20descending%22\],\[%22escdidentifier%22:\[%22cc-31-2005-dmerits-en%22\]\]](https://hudoc.esc.coe.int/eng/#{%22sort%22:[%22escpublicationdate%20descending%22],[%22escdidentifier%22:[%22cc-31-2005-dmerits-en%22]]) (18.08.2025)

Komite yapmış olduğu yarı-yargısal incelemelerde taraf devletlerin bu haklarla bağlantılı olan yükümlölüklerinin kapsamını tanımlamak, somutlaştırmak ve açıklamak için oldukça büyük bir çaba harcamıştır¹⁴⁷. Ancak, bireysel başvuru usulünün olmaması, tesis edilen kararların takip edilmemesi ve kararların tavsiye niteliğı taşıması, doğrudan bağlayıcı olmaması sosyal hakların yargılanabilirliğı tezine gölge düşürmektedir.

b. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)

AİHM, özellikle son yıllarda sosyal hakların korunmasında yaratıcı ve aktif bir rol üstlenmiştir. Bu gelişim, demokratik sistemlerin ve hukukun üstünlüğünün temelini oluşturan hakların önce korunması, ardından sosyal hakların tanınması isteğinden kaynaklanmıştır¹⁴⁸.

Nitekim, ilk gelişim Tyrer/ Birleşik Krallık¹⁴⁹ başvurusunda görölmüş; Sözleşmede yer alan hakların değışen zamana ve şartlara göre yeniden yorumlanması gerekliliğı ifade edilmiştir. Bu kararın akabinde (1978) başlayan süreç 1993’ de Viyana Bildirgesi ile perçinlenmiştir. Viyana Bildirgesi’nin (1993) “tüm insan haklarının evrensel, bölünmez, birbirine bağı ve ilişkili olduğı” ilkesiyle, AİHM medeni hakların sosyal boyutlarını vurgulamaya başlamış, bu bağlamda sosyal hakların da devlete icraat yapma yükümlölüğü getirdiğı ifade edilmiştir¹⁵⁰.

¹⁴⁷ Atasayan, s.301.

¹⁴⁸ López-Jacoiste, Eugenia, “Social Rights in the Case Law of the European Court of Human Rights.” Research Handbook on International Law and Social Rights, Edward Elgar Publishing, United Kingdom, 2020, pp. 142–155, <https://go.exlibris.link/HsK8ltd0> (21.06.2025), s.142.

¹⁴⁹ Tyrer/ United Kingdom, Başvuru No: 5856/72, 25.04.1978.

¹⁵⁰ López-Jacoiste, s.142.

Box 8. Indirect Protection of ESC rights through Civil and Political Rights

Invoked Civil and Political Rights	Protected ESC rights
Right to Life	Rights to Health, Food, Water, Education
Freedom from Torture/Degrading Treatment	Rights to Health, Housing
Right to Private/Family Life and Home	Rights to Health, Housing
Right to Property	Right to Social Security, Housing, Collective Right to Ancestral Land of Indigenous People
Protection of the Child	Rights to Health, Food, Education
Freedom of Movement/Residence	Right to Housing, Collective Right to Ancestral Land of Indigenous People
Freedom of Association	Right to Form and Join Trade Unions, Rights to Collective Bargaining
Freedom from Forced/Compulsory Labour	Right to Work/ to Fair Conditions of Work

AİHM uygulamasında, dolaylı bir koruma sistemi benimsenmiş; sağlık, yaşam hakkı, işkence ve kötü muamele, özel ve aile hayatına saygı hakkı, çocuğun korunması kapsamında değerlendirilirken, konut hakkı; yaşam hakkı, işkence ve kötü muamele, özel ve aile hayatına saygı hakkı, mülkiyet, yerleşme ve dolaşım özgürlüğü; eğitim, yaşam hakkı, çocuğun korunması; çalışma hakkı zorla çalıştırma ve angarya yasağı gibi medeni hak ve özgürlüklerle ilişkilendirilerek koruma sağlanmaktadır¹⁵¹.

Airey v. İrlanda Kararında¹⁵², AİHM, sosyal ve ekonomik hakların medeni ve siyasal haklardan kesin bir sınırla ayrılamayacağını, Sözleşmenin genel olarak medeni ve siyasi hakları konu alsa da sosyal ve ekonomik sonuçları olduğunun¹⁵³ göz ardı edilemeyeceğini ifade etmektedir.

¹⁵¹ Sosyal hakların hangi medeni haklarla dolaylı olarak korunduğun ilişkin tablo için bkz. *International Commission of Jurists , Courts And The Legal Enforcement Of Economic, Social And Cultural Rights, Comparative Experiences of Justiciability*, Geneva: Switzerland 2008, <https://www.refworld.org/reference/manuals/icj-urists/2008/en/69392> (20.08.2025) s.72.

¹⁵² Airey/İrlanda, Başvuru no: 6289/73, Karar Tarihi: 9 Ekim 1979.

¹⁵³ Airey/İrlanda, Paragraf 26.

Ancak N/Birleşik Krallık Başvurusunda, Büyük Daire Airey/İrlanda Kararının 26. Paragrafına atıf yaparak, belirttiği hakların, ekonomik veya sosyal uzantıları olsa da, Sözleşmenin, esasen, medeni ve siyasi hakları korumayı hedeflemekte olduğunu belirtmiştir¹⁵⁴.

AİHM, Chapman-Birleşik Krallık¹⁵⁵, Fadeyeva-Rusya¹⁵⁶, gibi kararlarında, siyasi tercihler içeren kararların yargısal bir mesele olmadığı, ancak bu tercihlerin uygulanış biçiminin Sözleşme kapsamında ölçülülük ve hak dengesi açısından denetlenebileceğine; kamu politikası ve siyasi tercihler içeren alanlarda devletin takdir marjının geniş olduğu ancak ölçülülük ilkesinin ihlal edildiği, eşitlik ilkesinin ve ayrımcılık yasağının bertaraf edildiği, kamu yararı ile bireysel yarar arasındaki dengenin bozulduğu durumlarda, bu takdir marjının değerlendirilebileceği ifade edilmektedir.

Mihaieş/Romanya ve Senteş/Romanya Başvurusunda¹⁵⁷, Romanya’da belediyede çalışan davacıların, 21 Haziran 2010 tarihli ve 118/2010 sayılı Kanun uyarınca, devlet bütçesini dengelemek amacıyla maaşları altı ay süreyle (3 Temmuz – 31 Aralık 2010) %25 oranında azaltılması uyuşmazlık konusu edilmiştir. Başvurucular, bu kesintinin hukuka aykırı olduğunu ileri sürerek iç hukuk yollarına başvurmuş, ancak, Arad İl Mahkemesi ve Timişoara Temyiz Mahkemesi, maaşların belirlenmesinin devletin takdir yetkisinde olduğunu, kesintinin yasal dayanağının bulunduğunu, geçici olduğunu ve kamu yararına hizmet ettiğini belirterek davaları reddetmiştir. Bu olay üzerine yapılan başvuruda AİHM, AİHS Ek 1 No’lu Protokol’ün 1. maddesi kapsamında belirli bir maaş miktarını alma hakkı bulunmadığını ancak, devletin

¹⁵⁴N/Birleşik Krallık, Başvuru No: 26565/05, Karar Tarihi:27 Mayıs 2008, paragraf 44.

¹⁵⁵ Chapman/Birleşik Krallık, Başvuru no: 27238/95, Karar tarihi: 18 Ocak 2001;

¹⁵⁶ Fadeyeva/Rusya, Başvuru no: 55723/00, Karar tarihi: 9 Haziran 2005.

¹⁵⁷ Mihăieş v. Romania Başvuru No: 44232/11, Karar Tarihi: 06 Aralık 2011 ve Senteş v. Romania Başvuru no 44605/11, Karar Tarihi: 06 Aralık 2011. Bilgi için bkz. AİHM 02.03.2012 tarihli Basın Duyurusu <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=003-3865317-4447328&filename=003-3865317-4447328.pdf> (12.08.2025)

alışanlarına denecek ücretleri belirleme, artırma, azaltma veya kaldırma konusunda geniş takdir yetkisine sahip olduğunu; 118/2010 sayılı Kanun’la getirilen maaş kesintisinin yasa ile öngörüldüğünü ve ekonomik kriz koşullarında btce gelir-gider dengesini sağlamak gibi kamu yararına yönelik meşru bir amaca hizmet ettiğini; yasama organının ekonomik ve sosyal politika hedeflerini seçerken geniş takdir yetkisi bulunduğunu, Mahkeme’nin ise yalnızca birey hakları ile kamu yararı arasında adil bir denge kurulup kurulmadığını denetlediğini; somut olayda ise Romanya’nın bu takdir yetkisini aşmadığını ve ilgili menfaatler arasında adil dengeyi bozacak bir uygulama yapmadığını belirtmiştir.

Uyuşmazlık konusu sosyal hakkın Sözleşmede yer alan temel hak ve hürriyetlerle ilişkilendirildiği, bu ilişkinin somut olarak ortaya konulması gerekliliğine dair diğer bir karar olan R. Sz/Macaristan uyuřmazlıėında¹⁵⁸ ise, başvurucu, bir devlet şirketinde yaklaşık 11 yıl çalıştıktan sonra iş akdinin karşılıklı anlaşmayla feshedildiğini; iş akdinin feshiyle birlikte, iş sözleşmesine göre dört aylık kıdem tazminatı ve üç aylık ihbar süresi maaşı almaya hak kazanmıştır. Ancak, bu demeler normal vergi oranlarıyla ödendikten sonra, Macaristan’da yeni bir yasal düzenlemeyle, 3.500.000 Macar Forinti’ni (HUF) açan kısım için %98 oranında ek bir vergi getirmiş olup, başvurucu mağduriyeti nedeniyle AİHM’ e başvurmuştur. Mahkeme, Macaristan’da uygulanan %98’lik verginin, başvurucu R.Sz.’nin gelirinde ciddi bir azalmaya yol açtığını ve işini kaybettikten sonra zaten zor bir dönemde olan başvurucuya ağır bir maddi yk getirdiğini tespit etmiştir. Mahkeme, bu verginin, gelir elde edildiği sırada yürürlükte olan vergi oranlarından çok daha yüksek bir oranda uygulanması ve geçiş dönemi olmaksızın geriye dönük olarak yürürlüğe girmesi nedeniyle, mülkiyet hakkına orantısız bir müdahale teşkil ettiğini belirtmiştir. Bu durum, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin (AİHS) 1 No’lu Protokol’ünün 1. maddesinin ihlali olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca Mahkeme, işten çıkarılma sonrası ödenen tazminatların işçileri koruma ve yeni iş bulmalarına destek olma amacını taşıdığını (AB Temel Haklar şartı’nın 34. maddesi) vurgulamış; ancak, başvurucunun denmiş tazminatın büyük bir kısmını geri ödemek zorunda kalmasının bu amacı baltaladığını ifade etmiştir.

Dolayısıyla bu kararlarında Mahkeme zayıf toplumsal kesimlerin hakları söz konusu olduğunda zayıflar lehine kararlar da vermiř¹⁵⁹, orantılılık ilkesi bağlamında takdir marjını irdelemiştir.

¹⁵⁸ R. Sz/Macaristan, Başvuru No: 41838/11, Karar Tarihi: 2 Temmuz 2013.

Aynı yönde N.K.M./Macaristan, Başvuru no: 66529/11, Karar tarihi: 14 Mayıs 2013.

¹⁵⁹ *Yıldırım*, s.1159.

Emeklilik maaşına tavan konulmasının dava konusu edildiği Valkov/Bulgaristan başvurusunda¹⁶⁰, Mahkeme, başvuranın sosyal güvenlik sisteminden yararlanma hakkının, emeklilik haklarının özünü zedeleyecek biçimde ihlal edilip edilmediğinin incelenmesi gerektiği, emeklilik tavanının, Bulgaristan’ın tamamen devlet mülkiyetine dayalı ve merkezi planlı bir ekonomiden özel mülkiyete ve piyasa ekonomisine geçiş sürecinde kapsamlı bir reform döneminde uygulanıp sürdürülmüş olduğunu göz ardı edilemeyeceğini, maaş düşüşünün tamamen hakkı kaybetmek anlamına gelmediği, devletin takdir yetkisinin kapsamında olduğu dolayısıyla mülkiyet hakkının ihlali olarak kabul edilemeyeceğine hükmedilmiştir.

Mahkeme, Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartına bazen atıf yapsa da¹⁶¹, dolaylı koruma ve geniş takdir marjı ilkeleri ile istenen verimi sağlamasa da, sosyal hakların yargılanabilirliği savına muhakkak ki önemli bir katkı sağlamaktadır. Nitekim, mahkemenin, ciddi sosyo-ekonomik eksikliklerin doğrudan veya dolaylı olarak devlete atfedilebildiği, ayrımcılığın mevzubahis olduğu, Devletin sosyal haklara ilişkin eylemlerini sınırlamak için yerine getirmesi gereken usuli işlemlerde (halkı bilgilendirme gibi) ihlal göstermesi, kırılgan grupların mağdur olması hallerinde, daha etkin bir tutum içerisinde olduğu görülmektedir¹⁶².

Ancak maalesef ki AIHM’ nin geniş takdir marjı kriterini hala kullanmakta olduğu görülmektedir: Savickis and Others v Latvia başvurusunda, vatandaş olmama nedeniyle, emekli maaşında azalma ve erken emekli olma şansının bulunmamasının ayrımcılık teşekkül ettiği konu edilmiş, Mahkeme tarafından devletin bu uygulamayı tercih etmesine neden olan siyasal ve

¹⁶⁰ Case Of Valkov And Others V. Bulgaristan, Başvuru Noları [2033/04](#), [19125/04](#), [19475/04](#), [19490/04](#), [19495/04](#), [19497/04](#), [24729/04](#), [171/05](#) and [2041/05](#), 25 October 2011, <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-107157> (25.08.2025).

¹⁶¹ Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v Switzerland, Başvuru No 53600/20 (ECHR, 9 April 2024), <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-233206%22%7D>

¹⁶² Binder, Christina: “The Committee on Economic, Social and Cultural Rights—The Power of Subjective Rights: Comment with Special Focus on the Case Law of the Inter-American and the European Courts of Human Rights”, Journal of Human Rights Practice, 09/2022, Volume 14, Issue 1, pp.75-83, <https://doi.org/10.1093/jhuman/huac021>, (20.08.2025), s. 80.

ekonomik sebepler dikkate alındığında, geniş bir takdir yetkisi olduğu, devletin gerekçelerinin de, başvuranların vatandaşlığa geçebilmeleri için olanak ve makul süre tanındığı, emeklilik haklarını kaybetmemeleri vs nedenlerle orantılılık ilkesine de aykırı bulunmadığına karar verilmiştir¹⁶³.

Verein KlimaSeniorinnen v. İsviçre başvurusunda ise, yargının temel fonksiyonun yasal yükümlülüklerin yerine getirilip getirilmediğinin tespiti olduğu¹⁶⁴ ifade edilmiş, Mahkeme bu uyuşmazlıkta, yargının demokratik mekanizmaları tamamlayıcı bir rol üstlendiğinin altını çizerek, açık bir şekilde bu alanda kendisini yetkili gördüğünü ve muhafazakar tutumunu biraz esnettiği (başvuru özelinde iklim değişikliği konusunda da bir denetim mekanizması olarak işlev göreceğine dair emareleri sunduğu) muhakkaktır¹⁶⁵.

3- Inter-Amerikan İnsan Hakları Komisyonu ve Inter-Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi (Amerika Kıtası İnsan Hakları Sistemi)

Amerika Kıtası İnsan Hakları Sözleşmesinin 26. maddesinde sosyal hakların gerçekleştirilmesinde aşamalı geçiş sistemi benimsenmiş, aynı ilke sosyal hakları konu alan, Sözleşmeye ek olan San Salvador Protokolünün 1. Maddesinde de zikredilmiştir¹⁶⁶. Bu

¹⁶³ Savickis and Others v Latvia, App no 49270/11 ECHR, 9 June 2022 <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-217963> (22.08.2025), Kararın değerlendirmeleri için bkz. *Becker Eleni De: Overview of recent cases before the European Court of Human Rights and the European Committee of Social Rights (April 2022–September 2022)*, European Journal of Social Security, 2022, Vol. 24(4) 376–386, <https://doi.org/10.1177/13882627221133128>, (25.08.2025), s. 377-379.

¹⁶⁴ Savickis and Others v Latvia, Paragraf 412.

¹⁶⁵ *Demir, Ebru*: “Verein KlimaSeniorinnen Schweiz ve Diğerleri V İsviçre Kararında Öne Çıkan Hukuki Meselelerin İncelenmesi” (2025) İstanbul Hukuk Mecmuası–İstanbul Law Review., s.15. <https://doi.org/10.26650/mecmua.2025.83.2.0006> (23.08.2025).

¹⁶⁶ Madde metninde, Bu ek protokole taraf Devletlerin, özellikle ekonomik ve teknik alanlarda, mevcut kaynaklarının elverdiği ölçüde ve kalkınma düzeylerini dikkate alarak, hem ulusal düzeyde hem de devletler arasında iş birliği yoluyla, kendi iç mevzuatlarına uygun olarak, bu Protokolde tanınan hakların tam olarak gözlemlenmesini kademeli bir şekilde sağlamak amacıyla gerekli tedbirleri almayı taahhüt ettikleri ifade edilmektedir.

Maddenin orijinal hali şu şekildedir:

“The States Parties to this Additional Protocol to the American Convention on Human Rights undertake to adopt the necessary measures, both domestically and through cooperation among states, especially economic and technical, to the extent allowed by their available resources, and taking into account their degree of development, for the purpose of achieving progressively and pursuant to their internal legislations, the full observance of the rights recognized in this Protocol”.

protokolde, sosyal hakları gerçekleştirmede devletlerin pozitif yükümlülüğü olduğu kabul edilmektedir. Protokolde, devletler aşamalı ve mali kaynaklar ölçüsünde de olsa hakkı gerçekleştirirken, sadece engel olmama değil, sağlama, yasal düzenleme yapma gibi yükümlülükleri kabul etmişlerdir. 4 Haziran 2012 tarihinde Amerika Devletleri Örgütü'nün 42. Genel Kurul toplantısında kabul edilen ve 20 Eylül 2012 tarihinde revize edilen Amerikan Sosyal Şartında ise, sosyal hakların bütüncül kalkınma için öneminden bahsedilerek, üye devletlerin, demokratik süreçlerine ve mevcut kaynaklarına uygun olarak, ihtiyaçlarına en etkili ve uygun gördükleri politikalar ve programlar aracılığıyla ekonomik, sosyal ve kültürel hakların ve ilkelerin tam olarak gerçekleştirilmesini teşvik etmeyi ve aşamalı olarak sağlamayı taahhüt ettiği belirtilmiştir¹⁶⁷, sosyal ve ekonomik kalkınma bağlamında devletlerin yükümlülükleri ve işbirliği vurgulanmıştır¹⁶⁸.

Bu çerçevede, Amerika Kıtası İnsan Hakları Sistemi'nde sosyal ve ekonomik hakların korunması ve uygulanmasının denetlenmesi görevi, Inter-Amerikan İnsan Hakları Komisyonu ve Inter-Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi tarafından yerine getirilmektedir; Komisyon öncelikle başvuruları inceleyip tavsiyelerde bulunurken, Mahkeme bağlayıcı kararlar vererek devletlerin yükümlülüklerini somutlaştırmaktadır.

□. Inter-Amerikan İnsan Hakları Komisyonu

2017'den itibaren Inter-Amerikan İnsan Hakları Komisyonu, Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AIHS) 26. maddesinde¹⁶⁹ düzenlenen ekonomik, sosyal ve kültürel hakların doğrudan uygulanabilirliğine ilişkin olarak, bu hakların yalnızca “ilerleyici gelişme” yükümlülüğü

Protokol için bkz. <https://www.oas.org/en/sare/social-inclusion/protocol-ssv/docs/protocol-san-salvador-en.pdf>, (22.08.2025).

¹⁶⁷ Şartın 2. Maddesi.

¹⁶⁸ https://www.oas.org/docs/publications/social_charter_of_the_americas.doc (22.08.2025).

¹⁶⁹ Amerika Kıtası İnsan Hakları Sözleşmesinin 26. Maddesinde, Taraf Devletlerin, özellikle ekonomik ve teknik nitelikte olanlar başta olmak üzere, hem iç hukuklarında hem de uluslararası işbirliği yoluyla gerekli önlemleri almayı; yasama veya diğer uygun araçlarla, Amerika Devletleri Örgütü Şartı'nda ve Buenos Aires Protokolü ile değiştirilen hâlinde öngörülen ekonomik, sosyal, eğitimsel, bilimsel ve kültürel standartlarda zımnen yer alan hakların tam olarak gerçekleştirilmesine kademeli olarak ulaşmayı taahhüt ettikleri ifade edilmiştir. https://www.oas.org/dil/treaties_b-32_american_convention_on_human_rights.pdf (22.08.2025).

kapsamında devletlere görev yüklediğini, aynı zamanda doğrudan bağlayıcı ve denetlenebilir yükümlülükler getirdiğini kabul etmiştir¹⁷⁰.

Nitekim, Brezilya’da bir havai fişek fabrikasında meydana gelen patlamada toplam 70 kişi (22’si çocuk) hayatını kaybetmesi ve yaralanması nedeniyle görülen *Employees of the Fireworks Industry in Santo Antonio de Jesus and their Families v Brazil*¹⁷¹ (IACHR, Case 12.428, Report No 25/18, 2 March 2018) başvurusunda, Komisyon, Amerikan Devletleri Örgütü (OAS) Şartı’nın 45(b) maddesinin çalışma hakkını koruduğunu ve dolayısıyla AİHS’in 26. maddesinin de bu hakkı kapsadığını, ayrıca; insan onuruna uygun çalışma koşulları hakkının hem Amerikan Bildirgesi hem de San Salvador Protokolü ile güvence altına alındığını, bu nedenle pro persona ilkesi gereği yorum yoluyla sınırlandırılmayacağını vurgulamıştır¹⁷². Diğer bir ifadeyle, Komisyon, çalışma hakkının Sözleşme’nin 26. maddesinde atıfta bulunulan ekonomik ve sosyal standartlardan biri olduğunu, bu bağlamda taraf devletlerin bu hakkın ilerleyici gelişimini sağlamaya; ona saygı göstermeye, güvence altına almaya ve gerçekleşmesi için gerekli önlemleri almaya mecbur olduklarını kabul etmiştir.

□. Inter-Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi

Inter Amerika İnsan Hakları Mahkemesi’nin 1 Eylül 2015 tarihli *Gonzales Lluy et al. v. Ecuador* kararında¹⁷³, Talía Gabriela Gonzales Lluy (kısaca Talía) adlı bir kız çocuğunun rahatsızlığı sırasında yapılan kan nakli sırasında HIV ile enfekte olması nedeniyle maruz kaldığı hak ihlalleri uyuşmazlık konusudur. Talía’nın sağlığının kalıcı olarak etkilenmesi, yoksulluk ve

¹⁷⁰ *Piovesan, Flávia/Antoniazzi, Mariela Morales/Cortez da Cunha Cruz, Julia*: “The Protection of Social Rights by the Inter-American Commission on Human Rights.” *Research Handbook on International Law and Social Rights*, Edward Elgar Publishing, United Kingdom, 2020, pp. 156–172, <https://go.exlibris.link/zJ2dPPpN> (22.08.2025), s. 163, 164.

¹⁷¹ Karar için bkz. <https://www.legal-tools.org/doc/7b92iz> (07.09.2025).

¹⁷² *Piovesan/ Antoniazzi,/Cortez da Cunha Cruz*, s. 165,166.

¹⁷³ <https://jurisprudencia.corteidh.or.cr/en/vid/916956330> (22.08.2025).

sosyal dışlanma yaşaması, HIV pozitif olduğu için okullardan uzaklaştırılıp uzaktan eğitime tabi tutulması nedeniyle sağlık ve eğitim hakkının ihlal edildiği gerekçesiyle açılan bu davada, Mahkeme devleti sağlık sistemindeki yetersizlikler (özellikle kan bankalarının ve özel sağlık hizmetlerinin yetersiz düzenlenmesi, denetimi ve izlenmesi) nedeniyle sağlık hakkı ihlalinin sorumlu tutmuştur. Ayrıca, toplumun HIV ile ilgili yeterince bilgilendirilmemesi nedeniyle başvurusunun sosyal dışlanmaya maruz bırakılması, eğitim hakkının sağlanmasının her ne kadar aşamalı bir hak olsa da ayrımcılık yaşağının mutlak olduğu, HIV’ın günlük temasla bulaşmadığı gerçeği karşısında devletin başvurusunu -yeterli bir gerekçe teşkil etmeyeceğinden- uzaktan eğitime tabi tutmasının eğitim hakkını ihlal ettiğine karar vererek, maddi ve manevi tazminata, kan bankaları ve sağlık hizmetlerinin düzenlenmesi, sağlık çalışanlarının eğitimi, HIV/AIDS farkındalığı oluşturacak toplum eğitimleri verilmesi, farkındalık kampanyaları yürütülmesi, HIV taşıyan öğrencilerin eğitime adapte edilmesi için politikalar oluşturulması, başvurucuya konut, eğitim bursu sağlanması ve resmi bir özür sunulması gibi talimatlara hükmetmiştir.

Böylelikle; Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin 26. Maddesinde yer alan “Taraflar Devletler, özellikle ekonomik ve teknik nitelikte olanlar başta olmak üzere, hem iç hukuklarında hem de uluslararası işbirliği yoluyla, Amerika Devletleri Örgütü Şartı’nda ve Buenos Aires Protokolü ile değiştirildiği şekliyle belirtilen ekonomik, sosyal, eğitim, bilim ve kültür alanlarındaki hakların tam olarak gerçekleştirilmesini, yasama veya diğer uygun yollarla, aşamalı olarak sağlamak amacıyla önlemler almayı taahhüt ederler.” ifadesinin Devlete somut bir yükümlülük yüklememesi nedeniyle, sosyal ve ekonomik hakların dava konusu edilemeyeceğine dair görüş, Talia başvurusuyla terk edilmeye başlanmıştır. Eğitim hakkıyla başlayan bu ilk sinyaller -Komisyonun görüşünden etkilenilmesiyle- İnsan Hakları Mahkemesi Lagos del Campo v Peru kararıyla¹⁷⁴ tamamen değişmiştir¹⁷⁵. Bu davada, Bay Lagos del Campo’nun, Seçim Komitesi Başkanı sıfatıyla bir dergiye verdiği röportajda, işverenin işçilere şantaj ve zorlayıcı taktiklerle baskı yaptığını kamuoyu önünde eleştirmesi nedeniyle işten çıkarılması, çalışma hakkı ve ifade

¹⁷⁴ Lagos del Campo v. Peru, Inter-American Court of Human Rights, 31 Ağustos 2017, Case No.12.795, https://corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_340_ing.pdf (22.08.2025).

¹⁷⁵ Úbeda De Torres, Amaya:., “Justiciability and Social Rights.” *Research Handbook on International Law and Social Rights*, Edward Elgar Publishing, United Kingdom, 2020, pp. 43–55, <https://go.exlibris.link/FjydlgTV> , (14.08.2025), s.48.

hürriyeti kapsamında tartışılmış, Mahkeme, çalışma hakkına ilişkin devlet yükümlülüklerinin, özel sektörde haksız işten çıkarmalara ilişkin işçi iddialarını ileri sürebilecekleri etkili yasal mekanizmaların sağlanmasını ve eğer iddialar haklı bulunursa, işe iade ve diğer telafi önlemleriyle giderilmesini içerdiğini açıkça belirtmiştir. Mahkeme, iş güvencesi hakkının, bir işçinin asla işten çıkarılamayacağı anlamına gelmediğini, ancak işçilerin işten çıkarılma gerekçelerini bilme ve işverenin iddia ettiği gerekçelerin keyfi veya yasaya aykırı olması durumunda etkili yasal korumadan yararlanma hakkına sahip olduğunu vurgulamıştır¹⁷⁶.

Mahkeme, Poblete Vilches ve Diğerleri – Şili Başvurusunda¹⁷⁷, yaşlı bir adamın Şili’deki bir hastanede asgari düzeyde sağlık hizmetine erişiminin sağlanmaması sonucu yaşamını yitirmesini, Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 26. maddesinin ihlali olarak değerlendirmiş; Keza, Muelle Flores v. Peru (2019) Başvurusunda¹⁷⁸ sosyal güvenlik hakkının doğrudan dava konusu edilebileceğine hükmetmiştir¹⁷⁹:

Mahkeme, Poblete Vilches ve Diğerleri – Şili Başvurusu’nda özellikle hastanın kırılgan durumuna odaklanarak, ekonomik ve sosyal hakların yargılanabilirliğini, yalnızca eğitim ve sendikal haklarla sınırlamayıp daha geniş bir perspektifle ele almıştır. Sağlık hakkının ihlalinin değerlendirirken, medeni ve siyasi haklar ile ekonomik, sosyal ve kültürel haklar arasındaki karşılıklı bağımlılığa vurgu yapmış; bu yaklaşım, Sözleşme’nin başlangıç kısmında yer alan normatif çerçeveye de uyumlu bulunmuştur. Ayrıca Mahkeme, devletlerin ekonomik ve sosyal hakları mümkün olan en hızlı ve etkili biçimde hayata geçirme yükümlülüğü bulunduğunu belirtmiş; bu çerçevede Mahkeme, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi’nin (UN CESCR) görüşlerine “ilerlemeci gerçekleşme” kavramını da değerlendirmiştir¹⁸⁰.

¹⁷⁶ Bu kararın etkileri hakkında yorumlar ve karar özeti için bkz. <https://www.escri-net.org/caselaw/2018/lagos-del-campo-vs-peru-case-no-12795-judgment-31-august-2017-preliminary-objections/> (14.08.2025).

¹⁷⁷ https://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_349_ing.pdf (22.08.2025).

¹⁷⁸ https://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_375_ing.pdf (22.08.2025).

¹⁷⁹ *Binder*, s. 78.

¹⁸⁰ *Binder*, s. 77 vd.

Muelle Flores v. Peru (2019) Başvurusu’nda ise, Mahkeme Komite’nin Sosyal Güvenlik Hakkı’na ilişkin Genel Yorum No. 19’una atıfta bulunarak (paras. 186–189), sosyal güvenlik hizmetlerinin özelleştirilmesi halinde devletin yükümlülüklerini detaylandırmakta ve ayrımcılığa yer verilmeden sosyal güvenlik sistemine erişim sağlanması gerektiğini ortaya koymaktadır¹⁸¹.

24 Kasım 2020 tarihli Lhaka Honhat Yerlileri (Arazi) Derneği v. Arjantin kararında ise¹⁸², dava konusu uyuşmazlık şu şekildedir: Arjantin’in Salta eyaletinde yaşayan Wichí, Iyjawaja, Komlek, Niwackle ve Tapy’y halklarına ait 90’tan fazla yerli topluluk, 1984’ten itibaren atalarının topraklarının sınırlandırılması ve tescil edilmesi talebiyle başvuruda bulunmuş, ancak bu talepler uzun yıllar boyunca karşılık bulmamıştır. Bölgede yaşayan Criollo toplumların yasadışı kereste kesimi, hayvancılık faaliyetleri ve tel örgü kurmaları ile devletin yerli topluluklara önceden danışmadan gerçekleştirdiği, uluslararası köprü inşası, toplumların geleneksel yaşam biçimlerini, kültürel kimliklerini, gıda ve suya erişimlerini ciddi biçimde etkilemiştir. Bu faaliyetler, toplumların tarihsel olarak sürdürdükleri avcılık, tarım ve balıkçılık temelli yaşam tarzını değiştirmeye zorlamış ve sosyal, kültürel ve ekonomik dışlanmayı artırmıştır. İnsan Hakları Mahkemesi, Arjantin’in bu durum nedeniyle toplumların toplum mülkiyeti, kültürel kimlik ve katılım, sağlıklı çevre ile yeterli gıda ve su haklarını ihlal ettiğine karar vermiştir. Mahkeme, Sözleşmenin 26. maddesi uyarınca bu hakları bağımsız bir şekilde incelemiş¹⁸³ ve devletin gerekli önleyici ve düzeltici tedbirleri almadığını tespit etmiştir.

¹⁸¹ *Binder*, s.81.

¹⁸² <https://jurisprudencia.corteidh.or.cr/en/vid/883975077> (22.08.2025).

¹⁸³ Bu karar, sosyal, kültürel, ekonomik ve çevresel hakların doğrudan yargılanabilir olduğunu göstermektedir. *Mejía-Lemos, Diego*: “The right to a healthy environment and its justiciability before the Inter-American Court of Human Rights: A critical appraisal of the Lhaka Honhat v Argentina judgement.” *Review of European Community & International Environmental Law*, vol. 31, no. 2, 2022, pp. 317–324, <https://doi.org/10.1111/reel.12438> , (14.08.2025), s.321.

Mahkeme, sağlıklı çevre hakkını özerk bir hak olarak tanımış ve devletlerin çevreyi koruma ile toplumların geleneksel haklarını güvence altına alma yükümlülüğünü vurgulamıştır. Bu çerçevede, çevresel zararın doğrudan insan hakları ihlallerine yol açabileceği ve özellikle yerli halk gibi hassas toplumlar için risklerin daha yüksek olduğu belirtilmiştir. Mahkeme, Arjantin devletine, toplumların atalarına ait toprakları sınırlandırması ve sınırların belirlenerek tek bir kolektif mülkiyet belgesi vermesi; Criollo nüfusun gönüllü olarak taşınmasını sağlaması ve çit/hayvanlarının kaldırılması; toplumların onayı olmadan yeni kamu veya özel projeler yürütmemesi; gıda ve suya erişim sorunlarını belirleyen çalışmalar ve eylem planları hazırlayıp uygulaması gibi önlemler alınmasını hükmetmiştir. Ayrıca, devletin hukuki düzenlemeleri ve politika çerçevelerini güçlendirerek toplum mülkiyetinin güvence altına alınmasını sağlamakla yükümlü olduğu vurgulanmıştır¹⁸⁴.

Ekonomik, sosyal ve kültürel hakların uygulanması, yalnızca bireysel düzeyde değil, toplumsal düzeyde de değerlendirilmesi gerekliliğine ilişkin *Five Pensioners v. Peru*¹⁸⁵ uyuşmazlığında benimsenen kriterler¹⁸⁶, böylelikle biraz daha yumuşatılmış, bireysel ihlallerin toplumsal etkileri dikkate alınmaya başlanmıştır.

4- Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu ve Afrika İnsan ve Halkların Hakları Mahkemesi (Afrika Kıtası Sistemi)

Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı, sosyal ve ekonomik hakları da içermektedir: Eşitlikçi ve tatmin edici koşullar altında çalışma hakkı ve eşit işe eşit ücret hakkı (madde 15), sağlık ve

184

Tigre, Maria Antonia: *Lhaka Honhat Association vs. Argentina: the human right to environment in the Inter-American Court*, https://gnhre.org/?p=10827#_ftn (22.08.2025).

¹⁸⁵ “Five Pensioners” v. Peru , 28 Şubat 2003, https://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_98_ing.pdf (22.08.2025).

Mahkemeye göre, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların ilerlemeli gelişimi, tüm nüfusun genel durumu dikkate alınarak ölçülmeli; yalnızca küçük bir emekli grubunun koşullarına göre değerlendirilmemelidir. Bu nedenle, mevcut davada Peru’daki bu hakların ilerlemeli gelişimi hakkında karar verilmesi talebi reddedilmiştir (bkz. paragraf 147,148)

¹⁸⁶ Mahkemenin bu yaklaşımının, benimsediği kriterlerin Komisyon üzerinde de etkili olduğu hakkında bkz. *Piovesan/ Antoniazzi, /Cortez da Cunha Cruz*, s.162, 163.

tıbbi bakım hakkı (madde 16), eğitim hakkı, kültürel yaşama katılma ve ahlaki-kültürel değerlerin korunması hakkı (madde 17), ailenin korunması hakkı, kadına karşı ayrımcılığın ortadan kaldırılması, kadının ve çocuğun korunması hakkı, özel olarak korunması gerekenlerin korunması hakkı (madde 18), halkların kendi zenginlik ve doğal kaynaklarından özgürce yararlanma hakkı (madde 21), dengeli bir çevrede yaşama hakkı (madde 24) düzenlenmiştir¹⁸⁷.

Söz konusu hakların ihlal edildiği iddialarına ilişkin başvuruların incelenmesi konusunda Afrika kıtasında iki temel denetim mekanizması bulunmaktadır:

. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu

1987 yılında kurulan Afrika Birliği İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu, Afrika Birliği İnsan ve Halkların Hakları Şartı'nın uygulanmasını denetlemek ve yorumlamak amacıyla oluşturulmuştur. Buna göre, taraf devletlerin, bireylerin ve kuruluşların, Şart'ta yer alan hükümlerden bir ya da birkaçının bir devlet tarafından ihlal edildiği iddiasıyla Afrika Birliği İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu'na başvurma hakkını tanımaktadır¹⁸⁸.

Bu başvuru mekanizmasının somut bir örneği, Nijerya hükümetinin Ogoni halkına yönelik ihlalleri nedeniyle Sosyal ve Ekonomik Haklar Eylem Merkezi (SERAC) ile Ekonomik ve Sosyal Haklar Merkezi (CESR) tarafından Komisyona yapılan başvurudur¹⁸⁹. Başvuruya göre Nijerya askeri hükümeti, devlet petrol şirketi NNPC ve Shell Petrol Geliştirme Şirketi (SPDC) ile kurduğu konsorsiyum aracılığıyla Ogoniland'da petrol üretimini teşvik etmiş; bu süreç çevre kirliliği, sağlık sorunları, köylerin yıkımı, zorla tahliyeler ve gıda kaynaklarının yok edilmesi gibi ağır ihlaller doğurmuştur. Ayrıca hükümetin, güvenlik güçlerini, bu ihlalleri desteklemek ve Ogoni halkının barışçıl protestolarını bastırmak için kullandığı ileri sürülmüştür.

¹⁸⁷ Metnin tümü için bkz. https://au.int/sites/default/files/treaties/36390-treaty-0011_-_african_charter_on_human_and_peoples_rights_e.pdf (28.08.2025).

¹⁸⁸ Komisyonun bu başvuruları değerlendirme yetkisi yarı yargısal niteliktedir; dolayısıyla verdiği nihai kararlar hukuken bağlayıcı değildir. Detaylı bilgi için bkz. <https://achpr.au.int/en/commission/overview> (28.08.2025).

¹⁸⁹ Social and Economic Rights Action Center (SERAC) and Center for Economic and Social Rights (CESR) v Nigeria (Communication No. 155/96) (Communication 155 of 1996) [2001] ACHPR 35 (27 October 2001), <https://africanlii.org/akn/aa-au/judgment/achpr/2001/35/eng@2001-10-27> (28.08.2025). Hükmedilen talimatların listesi için bkz. <https://achpr.au.int/en/decisions-communications/social-and-economic-rights-action-center-serac-and-center-economic-15596> (28.08.2025).

Komisyon, 27 Ekim 2001 tarihli kararıyla Nijerya hükümetinin Afrika Şartı'nın 2, 4, 14, 16, 18(1), 21 ve 24. maddelerini ihlal ettiğini tespit etmiştir. Sağlık hakkı bakımından, hükümetin hava, su ve toprağın kirlenmesine doğrudan katıldığı ve Ogoni halkını çevresel risklerden korumadığı belirlenmiştir. Temiz çevre hakkı yönünden, çevre kirliliğini önlemeye ve sürdürülebilir gelişimi sağlamaya yönelik önlemlerin alınmadığı; doğal kaynaklara erişim hakkı açısından ise, halkın kendi kaynaklarından yararlanmasının engellendiği ve karar süreçlerine dahil edilmediği ortaya konulmuştur. Komisyon, Nijerya'nın petrol zengini bölgede doğal kaynakları geliştirme hakkı olsa da, 24. maddenin hükümete açık yükümlülükler yüklediğini vurgulamıştır. Devletin kirliliği ve ekolojik bozulmayı önlemek, korumayı teşvik etmek ve doğal kaynakların ekolojik olarak sürdürülebilir şekilde geliştirilmesini ve kullanılmasını sağlamak için makul ve diğer önlemleri alması gerekmektedir.

Ayrıca köylerin yıkımı ve zorla tahliyeler mülkiyet ve barınma hakkını, güvenlik güçlerinin saldırıları ve çevresel tahribat ise yaşam hakkını ihlal etmiştir. Gıda kaynaklarının yok edilmesi de gıda hakkının dolaylı şekilde ihlali olarak değerlendirilmiştir.

Komisyon, sosyal ve ekonomik hakların, bireysel ve toplu haklar olarak Afrika Şartı'nda konduğunu ve devletlerin bu haklara saygı duyma, koruma, teşvik etme ve yerine getirme yükümlülüğü bulunduğunu vurgulamıştır. Nijerya hükümetinin, söz konusu ihlallere doğrudan katılımı veya özel şirketlerin eylemlerine göz yumması, bu yükümlülüklerin ihlali olarak değerlendirilmiştir. Karar, sosyal hakların yargısal denetime elverişli olduğuna dair güçlü bir örnek oluşturmuş ve Afrika bağlamında kolektif hakların önemini pekiştirmiştir.

Komisyon, Nijerya hükümetinden Ogoni halkına yönelik saldırıların durdurulmasını, çevrenin ve geçim kaynaklarının korunmasını, ihlallerin soruşturulmasını ve tazminat sağlanmasını talep etmiştir. Ayrıca çevresel temizlik çalışmalarının yapılması, gelecekteki petrol faaliyetleri için bağımsız denetim mekanizmalarının kurulması ve hükümetin attığı adımlar hakkında Komisyona düzenli bilgi verilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu çerçevede alınan karar, yalnızca ihlallerin giderilmesine yönelik somut tedbirler öngörmekle kalmamış, aynı zamanda Afrika İnsan Hakları hukukunda sosyal ve ekonomik hakların uygulanabilirliğini de ortaya koymuştur.

b. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Mahkemesi

Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı 1981 yılında kabul edilmiş, Mahkemeyi kuran Protokol ise 1998 yılında hazırlanmıştır; ancak Protokol ancak 2004 yılında onaylanmış ve Mahkeme 2006 yılında işlevsel hale gelebilmesi için gerekli sayıda yargıca ulaşabilmiştir¹⁹⁰.

Mahkemede sosyal hakların yargılanabilirliğine ilişkin olarak görülen önemli davalardan biri LIDHO, MIDH, FIDH v. Côte d'Ivoire Başvurusu¹⁹¹ dur. Bu başvurunun arka planını oluşturan olay, 19 Ağustos 2006'da Trafigura şirketinin kiraladığı Probo Koala gemisinin Abidjan Limanı'na 528 m³ zehirli atık getirmesi ve bu atıkların uygun tesisler olmadan şehrin farklı bölgelerine boşaltılmasıdır. Olay sonucunda 17 kişi yaşamını yitirmiş, yüz binlerce kişi zehirlenmiş ve yeraltı suları ciddi şekilde kirlenmiştir. Devlet, ilk aşamada bazı yöneticileri ve Trafigura yetkililerini gözaltına alarak cezalandırmış olsa da, kurulan tazminat programı yetersiz kalarak birçok mağdur zararını alamaması gerekçesiyle açılan bu davada Mahkeme, devletin yalnızca bireylerin yaşamına doğrudan müdahalelerden kaçınmakla yükümlü olmadığını, aynı zamanda zehirli atıkların ithalatı ve bertarafı konusunda önleyici ve düzenleyici tedbirler alma sorumluluğu bulunduğunu vurgulamıştır.

Söz konusu karar, sosyal hakların yalnızca programatik hükümler olarak değil, belirli durumlarda somut yükümlülükler doğurabilecek haklar olarak ele alınabileceğini göstermektedir. Kararda, ayrıca mağdurların iç hukuk yollarına erişimini fiilen engellemesi, yalnızca medeni ve siyasal haklar açısından değil, sağlık ve çevre gibi sosyal hakların korunması açısından da sorunlu bulunmuş, çevresel riskleri önleme yükümlülüğünün yerine getirilmemesinin doğrudan sağlık üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceğini belirterek, sosyal hakların birbirine bağlı ve bölünmez niteliğini vurgulanmıştır. Sonuç olarak, Mahkeme mağdurlar için tazminat fonu kurulmasına, sağlık hizmetlerinin sağlanmasına ve yapısal reformların gerçekleştirilmesine hükmetmiştir.

III. Sonuç ve Değerlendirme

190

Plagis, Misha Ariana: "Jurisdiction and Admissibility: African Court on Human and Peoples' Rights (ACtHPR)", <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law-mpeipro/e3760.013.3760/law-mpeipro-e3760> (29.08.2025).
<https://www.african-court.org/wpafc/basic-information/> (29.08.2025).

¹⁹¹ La LIDHO, LE MIDH, LA FIDH & others v. Republic of Cote d'Ivoire, Application 041/2016, Karar için bkz. <https://www.african-court.org/cpmt/details-case/0412016> (29.08.2025).

Uluslararası yarı-yargısal makamların ele alınan sosyal haklara ilişkin kararları, sosyal hakların sadece devlet yükümlülüğü değil, bireylerin hakkı olduğunu ortaya koymaktadır¹⁹². Ekonomik, Sosyal ve Kültürel (ESC) haklar belirsiz veya tanımsız değildir; kendi içerikleri vardır ve bu içerikler zaman içinde geliştirilebilir, ancak bu durum yargılanabilir olmalarına engel değildir. Dünyanın farklı ülkelerindeki mahkemeler, sosyal haklarının uygulanmasını denetleyebilmek için çeşitli standartlar geliştirmiştir. Sosyal haklarının yargılanabilirliği açısından geliştirilen kriterler arasında; hakların mutlak asgari içeriğini belirleyen asgari çekirdek alan (içerik), derhal yerine getirilmesi gereken yükümlülükler ile hakların kademeli gerçekleştirilmesine ilişkin yükümlülüklerin ayrımı, devletin aldığı önlemlerin makullüğü, yeterliliği ve orantınlılığı, saygı gösterme, koruma ve yerine getirme yükümlülükleri ayrımı, eşitlik ilkesinin uygulanması ve ayrımcılığın yasaklanması ile sosyal haklarının usuli boyutlarının güvence altına alınması yer almaktadır¹⁹³.

Söz konusu kriterler sosyal hakların gerçekleştirilmesi bağlamında Devletin sorumluluğunu ortaya koymakta olup, bu sorumluluk sadece yasamanın ve yürütmenin değil, yargının da sorumluluğudur¹⁹⁴. Ancak, sosyal haklara ilişkin devletin yükümlülüğünün yasama organı tarafından belirlenmesi (derhal, aşamalı olup olmaması, nasıl ifa edileceği, pozitif/negatif yükümlülük şeklinde tezahür edeceği vs.), sosyal hakların düzenlenmesi işinin politik ve siyasi iradi taşıdığı dolayısıyla yargının bu konuda çekimser kalması gerekliliği de bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle Yunanistan örneğinde olduğu gibi, mali kriz dönemlerinde yargı tereddütte kalmış, git-geller yaşamıştır. Ancak, her hakkın politik bir bağlantısı olabileceği gibi, her politik

¹⁹² “...Fransa aleyhine yapılan iki toplu şikayetin ikisinde de Komite, Fransa’nın aleyhine olacak şekilde, GGASŞ’nin 30.maddesine aykırılık kararı vermiştir. Bu örneğin bize çok güzel anlattığı gibi, sosyal hakların devletlerin yükümlülüğü olarak değil, bireylerin hakkı olarak ele alınması önemlidir...” Atasayan, s.301.

¹⁹³ *International Commission of Jurists, Courts And The Legal Enforcement Of Economic, Social And Cultural Rights, Comparative Experiences of Justiciability*, Geneva: Switzerland, 2008, s.64.

¹⁹⁴ “Asgari bir refah düzeyi sağlamak, sosyal hakları korumak öncelikle yasama ve yürütmenin işidir ama bu görev ihmal edilirse bir diğer güç olan yargının ilgili erklere görevlerini hatırlatma zorunluluğu vardır. Yargı devlete sosyal hakları yerine getirmekle mükellef olduğunu hatırlatabilir ama bunun nasıl olacağına karışmaması gerekir”. Yıldırım, s.1142.

“Sosyal hakların korunması yargı ve diğer erkler arasında bir güç mücadelesi olarak değil her iki taraf arasında etkileşim ve diyalog gerektiren bir olgu şeklinde değerlendirilmelidir”. Yıldırım, s.1177.

bir konunun hukuki yönü de mevcuttur. Bu durumda hukukilik denetiminin muhakkak sağlanması gerekmektedir. Amerika Birleşik Devletleri Oregon Bölge Mahkemesi, *Juliana v. United States*, 217 F. Supp. 3d 1224 (D. Or. 2016) kararında¹⁹⁵ da Yargıç Ann Aiken tarafından belirtildiği gibi, Yargı, Anayasa'nın emirlerini yorumlama ve uygulama sorumluluğunu terk etmemeli, temel hakların korunmasını yalnızca siyasi organlara bırakmamalıdır.

Yargı, sosyal hakların korunması alanında denetim yaparken ulusal ve uluslararası kurumların, yarı-yargısal ve yargısal mercilerin kararlarını dikkate alabileceği gibi; politik kararlara saygı bağlamında, devletin yürürlüğe koyduğu uluslararası sözleşmeleri veya tesis ettiği yasal düzenlemeleri de dikkate alabilir. Nitekim Kanada Federal Temyiz Mahkemesi'nin *La Rose v. Canada*, 2023 FCA 241 kararında¹⁹⁶ belirtildiği üzere, devletin yürürlüğe koyduğu uluslararası sözleşmeler veya yasalar çerçevesinde tanıdığı hak talepleri, pozitif yükümlülük iddiası oluşturmaz; bu taleplerin devletin taahhüdüne uygun şekilde karşılanması yargı denetimi kapsamında değerlendirilebilir.

Bu çerçevede bazı hukukçular, yargının sosyal hakları koruma ve denetleme işlevinin iki farklı yaklaşım ışığında ele alınması gerektiğini ileri sürmektedir. Birincisi, sistemik sosyal haklar yaklaşımıdır; bu modelde devletin genel minimum sosyo-ekonomik standartlar veya makul önlemler sunması beklenir ve mahkeme, sosyal hakların uygulanmasını bu standartlar çerçevesinde denetleyebilir (örneğin Güney Afrika modeli). İkincisi, koşullu sosyal haklar yaklaşımıdır; burada devletin yükümlülüğü, önceden taahhüt ettiği politikalar, programlar veya eylemlerle sınırlıdır. Madhav Khosla, bu yaklaşımı “nadir bir özel hukuk modeli” olarak tanımlar ve mahkemelerin mevcut politikaları denetleyebileceğini, ancak devleti yeni bir sistem kurmaya veya mutlak bir hak garantisi sağlamaya zorlamayacağını belirtir¹⁹⁷.

¹⁹⁵ Karar ve davanın tüm aşamaları için bkz. <https://climatecasechart.com/case/juliana-v-united-states/> (04.09.2025).

¹⁹⁶ Karar ve davanın tüm aşamaları için bkz. <https://climatecasechart.com/non-us-case/la-rose-v-her-majesty-the-queen/> (04.09.2025).

¹⁹⁷ Hindistan örneği ve uygulaması için bkz. *Khosla*, s.739-765.

Her iki yaklaşımın birlikte ele alınması gerektiği muhakkaktır; yargı, sosyal haklar üzerindeki denetim rolünü güçlendirirken, aynı zamanda yetki ayrılığı ile sosyal haklar arasındaki dengeyi gözetmelidir¹⁹⁸.

Uluslararası hukuktaki bu gelişmeleri takip eden hukukçuların (özellikle hakimlerin) da sosyal hakların yargılanabilirliği konusunda büyük bir gelişme sağlatacağı da muhakkaktır¹⁹⁹. Nitekim Güney Afrika ve Kolombiya örneklerinde olduğu gibi, ileri görüşlü hakimlerin (geleneksel sistemi benimsemeyen hakimlerin) oluşturduğu sistemin, sisteme sonradan katılan hakimleri de etkilediği görülmektedir²⁰⁰.

Diğer bir taraftan, hakimlerin iç hukuktaki düzenlemeleri bile bertaraf ederek sosyal hakları koruyucu bir tutum içerisinde geleneksellikten uzak davranmasının yanı sıra, mahkemelerin erişilebilirliği ve işleyiş süreçleri, dava açma yönteminin doğru tercihi (kollektif veya bireysel), sosyal hakların yargılanabilirliğini sağlamak adına muhakkak düşünülmesi gereken süreçlerdir²⁰¹.

Ayrıca, sosyal hakların yargılanabilirliği, mahkemelerin yalnızca hakların teorik çerçevesini çizmekle yetinmeyip, bu hakların pratikte uygulanmasını sağlayacak idari mekanizmaları güçlendirmesiyle anlam kazanmaktadır. Bogotá Nehri davası, Kolombiya Devlet Konseyi'nin idari reformu tetikleyerek sosyal hakların somut gerçekleşmesine katkıda bulunduğu çarpıcı bir

¹⁹⁸ *Mhango, Mtendeweka/Chuks Okpaluba*: "Between separation of powers and justiciability : rationalising the Constitutional Court's judgement in the Gauteng E-tolling litigation in South Africa." *Law, Democracy & Development*, vol. 21, no. 1, 2017, pp. 1–24, <https://doi.org/10.4314/ldd.v21i1.1> (25.08.2025).

¹⁹⁹ Aynı yönde *Çakar*, s.432.

Kültürel hareketliliğin de sosyal hakların yargılanabilirliğini sağlamada etkin olacağı hakkında bkz. *Chong, Daniel P.*: "Five Challenges to Legalizing Economic and Social Rights".

²⁰⁰ *Taylor, Whitney K.*: "Judicial Agency and the Adjudication of Social Rights." *Human Rights Quarterly*, vol. 45, no. 2, 2023, pp. 283–305, <https://doi.org/10.1353/hrq.2023.0014> (26.08.2025), s.286.

²⁰¹ *Langford*, "Domestic adjudication and Economical, Social and Cultural Rights".

Yazar, Pakistan Yüksek Mahkemesinin, iş yükü nedeniyle kabul edilebilirlik denetimi teşekkül ettirmesini örnek vermektedir.

örnektir²⁰². Devlet Konseyi (Kolombiya Danıştayı), nehrin çevresel felaketine yol açan kurumsal sorunları (koordinasyon eksikliği, personel dalgalanması vb.) tespit ederek, mahkeme kararıyla kamu otoriteleri arasındaki koordinasyonu artırma, katılım ve şeffaflığı geliştirme ile izleme faaliyetlerini teşvik etme gibi yenilikçi idari reformları zorunlu kılmıştır²⁰³. Geleneksel modellerde mahkemeler genellikle hakların minimum içeriğini tanımlamaya veya idari eylemlerin makuliyetini değerlendirmeye odaklanırken, Bogotá modeli idari reformu merkeze alarak hakların pratikte uygulanabilirliğini artırmıştır. Devlet Konseyi, Bogotá Nehri havzasının temizlenmesine ilişkin davada, yetkili kurumlar arasındaki koordinasyon eksikliğini temel bir sorun olarak tespit etmiştir. Konsey, çevre, madencilik, eğitim ve konut bakanlıkları başta olmak üzere, Bogotá Belediyesi, kanalizasyon idaresi (EAAB), CAR ve kırk beş belediyenin nehir üzerinde doğrudan yetkiye sahip olduğunu belirlemiş; bu çok aktörlü yapının etkili bir şekilde yönetilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Mevcut koordinasyon mekanizmalarının yetersiz kaldığını ifade eden Konsey, yerel gerçekliklerin dikkate alındığı bütüncül bir yönetim anlayışının benimsenmesini önermiştir. Bu doğrultuda, kararın planlama ve uygulama süreçlerine ilişkin yönlendirici ilkeleri arasında aşağıdan yukarıya karar alma mantığı, sürekli katılım ve izleme mekanizmaları, şeffaf bilgi üretimi ve yerel kalkınma planlarının havza yönetimiyle entegrasyonu yer almaktadır. Konsey'in bu yaklaşımı, geleneksel idare hukukunun merkeziyetçi ve normatif yapısıyla belirli açılardan gerilim içerisindedir. Kararın hüküm kısmında, toplamda seksen yedi emir yer almakta olup, bunlar başkent bölgesi, on dokuz ulusal kurum ve kırk beş belediyeyi kapsamaktadır. Emirlerin büyük çoğunluğu kurumsal ve usuli nitelikte olup, hakların içeriğini ayrıntılı biçimde tanımlamaktan ziyade, planların gözden geçirilmesi, alanların belirlenmesi ve envanterlerin oluşturulması gibi süreç odaklı düzenlemelere yöneliktir. Bu durum, Konsey'in sosyal hakların gerçekleştirilmesinde kurumsal kapasite ve yönetim mekanizmalarına verdiği önemi ortaya koymaktadır²⁰⁴.

²⁰² *Mamberti*, s.418.

²⁰³ *Mamberti*, s.451-473.

²⁰⁴ Detaylı bilgi için bkz. *Mamberti*, s. 446 vd.

Mahkemelerin yalnızca sosyal ve ekonomik hak ihlallerini tespit etmekle yetinmeyip, devletlere somut eylem emri vererek denetim yetkilerini kullanmaları da, sosyal hakların yargılabilirliğine ayrı ve önemli bir boyut kazandırmaktadır. Örneğin, Arjantin’de mahkemeler, “Arjantin Kanamalı Ateşi”ne karşı aşı sağlanması için hükümetin plan ve bütçe uyumunu denetlemiştir. ABD Yüksek Mahkemesi’nin Brown vs. Board of Education II kararında okul ayrımcılığını sona erdirmek için süreç belirlenmiş; bu, emredici yaklaşımın öncüsü olmuştur. Mahkemelerin, -kararların yerine getirilebilmesi için- esnek ve sürece yayılmış çözümler de geliştirmesi mümkün olmalıdır: Kanada’daki Eldridge davasında gecikmeli geçersizlik beyanıyla hükümete çözüm için süre tanınmış; Nepal’de cinsiyet eşitsizliği içeren miras yasası için hükümete taraflarla görüşme emri verilmiş; Güney Afrika’da karar öncesi diyalog çağrısı yapılmış; Hindistan ve Bangladeş’te zorla tahliyelerde alternatif konut önerileri sunulmuştur. Hindistan Yüksek Mahkemesi, çevre sağlığı ve gıda hakkı davalarında geçici emirler vermiştir. Mahkemeler, kararların uygulanmasını sağlamak için yaratıcı yöntemler de kullanmıştır: Arjantin, Hindistan ve Güney Afrika’da mahkemeye saygısızlık davaları açılmış; Güney Afrika’da bir yerleşim yerinin yıkılması sonrası 24 saatte yeniden inşa emri verilmiş, aksi takdirde bakanın tutuklanması kararlaştırılmış; Hindistan’da temiz yakıt planına uyulmaması halinde saygısızlık davası açılacağı belirtilmiştir²⁰⁵.

Ancak maalesef unutulmamalıdır ki, önemli bir handikap da, gerekli kaynakların mevcut olmaması gibi nedenlerle verilen kararın Devlet tarafından uygulanmaması veya uygulanamamasıdır. Uygulanamayan yargı kararları, hukukun otoritesini ve Devlete/idareye olan güveni zedeleyeceği muhakkaktır. Söz konusu sakıncanın ortadan kaldırılmasını sağlayabilecek bir etken, sivil toplum örgütlenmeleridir²⁰⁶. Zira, sivil toplum kuruluşları, hak ihlalleri konusunda kamuoyunu bilgilendirip farkındalık oluşturarak toplumsal bilinçlenmeyi desteklemekte; yasama ve yürütme organları üzerinde politika izleme ve savunuculuk faaliyetleri aracılığıyla demokratik baskı yaratmaktadırlar. Ulusal ve uluslararası ağlar üzerinden deneyim paylaşımı sağlayarak

²⁰⁵ Langford, “Domestic adjudication and Economical, Social and Cultural Rights”.

²⁰⁶ Mahkeme kararlarının uygulanmasında hükümetin çekimser kalabileceği, sivil toplum örgütlerinin, mobilizasyonun, politika baskısı ve uluslararası baskı-işbirliğinin bu duruma engel olabileceği hakkında bkz. Langford, Malcolm, “The Justiciability of Social Rights: From Practice to Theory.” Social Rights Jurisprudence, Cambridge University Press, 2009, pp. 3–45, <https://go.exlibris.link/nRKVYdtY>. (18.08.2025), s.37 vd.

karşılaştırmalı hukuk perspektifinin gelişimine katkıda bulunan bu kuruluşlar, sosyal hakların yalnızca teoride değil, pratikte de etkin şekilde uygulanabilmesinde hayati bir rol üstlenmektedir.

KAYNAKÇA

Adams, Maurice/Fabbrini, Federico/Larouche, Pierre: Introduction: The Constitutionalization of European Budgetary Constraints. Effectiveness and Legitimacy in Comparative Perspective in Maurice Adams, Federico Fabbrini and Pierre Larouche (eds), Adams, Maurice, et al. The Constitutionalization of European Budgetary Constraints. Vol. 47, Bloomsbury Publishing (UK), 2014, <https://go.exlibris.link/785kFCQJ>.

Akingbehin, Emmanuel Olugbenga: “The Justiciability of Right to free Basic Education Conundrum in Nigeria, South Africa and India: from Obstacle to Miracle.” *Acta Universitatis Danubius. Juridica*, vol. 17, no. 1, 2021, pp. 60–85, <https://go.exlibris.link/P0Qm9byp>.

Arif, Sardar M.A. Waqar Khan: “Economic, social and cultural rights of women: International legal framework, justiciability and challenges.” *International Journal of Law and Management*, vol. 61, no. 1, 2019, pp. 191–204, <https://doi.org/10.1108/IJLMA-01-2018-0002>.

Atasayan, Gözde M: Sosyal Hakların Yargısallaştırılması, Doktora Tezi, İstanbul, Mayıs, 2019.

Becker Eleni De: Overview of recent cases before the European Court of Human Rights and the European Committee of Social Rights (April 2022–September 2022), *European Journal of Social Security*, 2022, Vol. 24(4) 376–386, <https://doi.org/10.1177/13882627221133128>.

Bilchitz, David: “Socio-economic rights, economic crisis, and legal doctrine.” *International Journal of Constitutional Law*, vol. 12, no. 3, 2014, pp. 710–739, <https://doi.org/10.1093/icon/mou044>

Binder, Christina: “The Committee on Economic, Social and Cultural Rights—The Power of Subjective Rights: Comment with Special Focus on the Case Law of the Inter-American and the European Courts of Human Rights”, *Journal of Human Rights Practice*, 09/2022, Volume 14, Issue 1, pp.75-83, <https://doi.org/10.1093/jhuman/huac021>.

Bulut, Nihat: Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Sosyal Haklar, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Candoğan, Gökhan: “Teoriden Pratiğe: Sosyal Hakların Dava Edilebilirliği”, Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu III, Bildiriler, İstanbul: Petrol İş Yay., No: 116, Ekim 2011, (pp. 121-137).

Chong, Daniel P.: “Five Challenges to Legalizing Economic and Social Rights.” Human Rights Review (Piscataway, N.J.), vol. 10, no. 2, 2009, pp. 183–204, <https://doi.org/10.1007/s12142-008-0094-y>.

Christoforidou, Styliani: “Protecting Social Rights: A Fine Balance Between the ‘Golden Rule’ and the ‘Golden Principle’ in Greece.” YSEC Yearbook of Socio-Economic Constitutions 2022, (editör: Storskrubb Eva) vol. 2022, Springer, Switzerland, 2023, (pp. 323–339), <https://go.exlibris.link/1f7JpCtn>

Chrysogonos, K/ Vlachopoulos, S: Civil and Social Rights. Nomiki Vivliothiki (in Greek), 2017 (nakleden *Christoforidou, Styliani*, “Protecting Social Rights: A Fine Balance Between the ‘Golden Rule’ and the ‘Golden Principle’ in Greece.” YSEC Yearbook of Socio-Economic Constitutions 2022, (editör: Storskrubb Eva) vol. 2022, Springer, Switzerland, 2023, (pp. 323–339), <https://go.exlibris.link/1f7JpCtn>

Çakar Seymen Ayşen: Sosyal Hakların Gerçekleştirilebilirliği (Doktora Tezi), Kocaeli, 2018, https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=as2oTjW5jfr9IKSvmCdJYuNdnucw1VdA5gJB8bGAXX6oVuj02Al51nUt_QNq0-uM.

Dasgupta, Modhurima: “Public interest litigation for labour: how the Indian Supreme Court protects the rights of India’s most disadvantaged workers.” Contemporary South Asia, vol. 16, no. 2, 2008, pp. 159–170, <https://doi.org/10.1080/09584930701733498>.

Demir, Ebru: “Verein KlimaSeniorinnen Schweiz ve Diğerleri V İsviçre Kararında Öne Çıkan Hukuki Meselelerin İncelenmesi’ (2025) İstanbul Hukuk Mecmuası–İstanbul Law Review., s.15. <https://doi.org/10.26650/mecmua.2025.83.2.0006>

DesBaillets, David: “The International Human Right to Housing & the Canadian Charter: A Case Comment on *Tanudjaja v. Canada (Attorney General)*”, 2015 32-1 Windsor Yearbook of Access to Justice 121, 2015 CanLIIDocs 210, <https://canlii.ca/t/79r>,

Doğan, Eda/Çelik, Seydi: “Sosyal Hakların Dava Edilebilirliği Üzerine İnceleme.” *Journal of Law (JL)* , vol.2, no.2, (pp.17-36), 2018.

(Dzidek) Kędzia, Zdzisław: “Social Rights Protection under the ICESCR and Its Optional Protocol – the Role of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights.” *Research Handbook on International Law and Social Rights*, Edward Elgar Publishing, United Kingdom, 2020, pp. 90–110, <https://go.exlibris.link/DgfBKS8t>.

Gedikli, Ayfer: “Yunanistan Borç Krizi: Nedenleri, Etkileri ve Alternatif Çözüm Önerileri” *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2013 S. 25, s. 19-43.

Güneri Hatem Gül/Kılış İlknur: Sosyal Hakların İkincilliği Sorunu, *Bursa Uludağ Journal of Economy and Society*, 2022, C. 41, S. 2, s.163. https://uludag.edu.tr/dosyalar/iibfdergi/geneldokuman/2022_2/asl05_2022.pdf.

Hanski, Raija/Scheinin, Martin (Derleyenler): İnsan Hakları Komitesinin Emsal Kararları, Çeviri: *Orhun, Defne* İstanbul, 2005, s. 354, 358 vd. https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/14/insanhaklarikomitesi_bilgi_yayinevi_.pdf.

Henao, Magdalena, Correa/ Alvis, Osorio, Alejandra: “Socioeconomic Rights in the Colombian Constitutional Jurisprudence: Proportionality and the Prohibition of Regressive Measures.” *Proportionality and Transformation*, 2022, pp. 137–160,

<https://go.exlibris.link/Fwbf6zbp>.

<https://achpr.au.int/>

<https://www.african-court.org/>

<https://africanlii.org/>

<https://canlii.ca>

<https://climatecasechart.com>

<https://corteidh.or.cr/>
<https://decisions.scc-csc.ca>
<https://hudoc.esc.coe.int/>
<https://humanresources.columbia.edu/>
<https://ihop.org.tr/>
<https://indiankanoon.org>
<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/>
<https://jurisprudencia.corteidh.or.cr/>
<https://timebalkan.com/yunanistanda-milletvekilleri-gecmise-donuk-maas-istiyor/>
<https://tr.euronews.com/my-europe/2024/09/08/yunanistan-basbakani-micotakis-in-2025-ekonomi-plani-emekli-maaslari-ve-asgari-ucret-yuksel>
<https://www.african-court.org/>
<https://www.escri-net.org/>
<https://www.hellenicparliament.gr/en/>
<https://www.icj.org>
<https://www.justice.gov.za/constitution/SACConstitution-web-eng.pdf>
<https://www.legal-tools.org/>
<https://www.oas.org>
<https://www.saflii.org>

Iliopoulos-Strangas, Julia: ‘Soziale Grundrechte’ in Merten and Papier (eds), *Handbuch der Grundrechte in Deutschland und Europa*, Bd. VI/1, (Europäische Grundrechte I, Heidelberg, 2010) § 145, Rn. 18. (nakleden *Papadopoulou*, Lina, “The Justiciability of ‘Social Rights’: Evidence from Crisis-Ridden Greece.” *Social Rights and the European Monetary Union*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, UK, 2022, pp. 162–185, <https://go.exlibris.link/PZvsq1fH>)

International Commission of Jurists: *Courts And The Legal Enforcement Of Economic, Social And Cultural Rights, Comparative Experiences of Justiciability*, Geneva: Switzerland 2008, <https://www.refworld.org/reference/manuals/icjurists/2008/en/69392>

Jonathan, Berger: “Litigating for Social Justice in Post-Apartheid South Africa: A Focus on Health and Education.” *Courting Social Justice*, Cambridge University Press, United States, 2008, pp. 38–99, <https://go.exlibris.link/v2Yf8dFt>.

Kaboğlu, İbrahim: Özgürlükler Hukuku, İmge Kitabevi, 6. Bası, Ankara, 2002.

Kędzia, Zdzisław: “The Committee on Economic, Social and Cultural Rights—The Power of Subjective Rights?” *Journal of Human Rights Practice*, vol. 14, no. 1, 2022, pp. 50–74, <https://doi.org/10.1093/jhuman/huac016>.

Khosla, Madhav: “Making social rights conditional: lessons from India”, *International Journal of Constitutional Law* 8(4), 2010, <https://doi.org/10.1093/icon/mor005>, (pp739-765).

Kwadrans, Ania: “Socioeconomic Rights Adjudication in Canada: Can the Minimum Core Help in Adjudicating the Rights to Life and Security of the Person under the Canadian Charter of Rights and Freedoms?” *Journal of Law and Social Policy*, vol. 25, no. 1, 2016, pp. 78–108, <https://doi.org/10.60082/0829-3929.1225>

Landau, David: “The Promise of Aminimum Core Approach: The Colombian Model for Judicial Review of Austerity Measures.” *Economic and Social Rights after the Global Financial Crisis*, Cambridge University Press, 2014, pp. 267–298, <https://go.exlibris.link/vPK2JtkS>

Langford, Malcolm: “Domestic adjudication and Economical, Social and Cultural Rights”, *SUR* 11 (2009), <https://sur.conectas.org/en/domestic-adjudication-economical-social-cultural-rights/>

Langford, Malcolm: “The Justiciability of Social Rights: From Practice to Theory.” *Social Rights Jurisprudence*, Cambridge University Press, 2009, pp. 3–45, <https://go.exlibris.link/nRKVydY>.

Lichuma, Caroline Omari: *TWAILing the Minimum Core Concept: Re-thinking the Minimum Core of Economic and Social Rights in the Third World*. In: Eboe-Osuji, C., Emeseh, E., Akinkugbe, O.D. (eds) *Nigerian Yearbook of International Law* 2018/2019. *Nigerian Yearbook of International Law* , vol 2018/2019. Springer, Cham, 2021, pp.253-274. https://doi.org/10.1007/978-3-030-69594-1_12.

Liebenberg, Sandra: *Socio-Economic Rights: Adjudication Under a Transformative Constitution*, https://journals.co.za/doi/pdf/10.10520/AJA1684260X_317 ,

Lucherini, Francesco: “The Constitutionalization of Social Rights in Italy, Germany, and Portugal: Legislative Discretion, Minimal Guarantees, and Distributive Integration.” *German Law Journal*, vol. 25, no. 2, 2024, pp. 335–350, <https://doi.org/10.1017/glj.2023.110>

López-Jacoiste, Eugenia: “Social Rights in the Case Law of the European Court of Human Rights.” *Research Handbook on International Law and Social Rights*, Edward Elgar Publishing, United Kingdom, 2020, pp. 142–155, <https://go.exlibris.link/HsK8ltd0>.

Mamberti, María Emilia: “A new ‘administrative law approach’ to social rights? learnings from environmental litigation in colombia.” *American University International Law Review*, vol. 40, no. 2, 2025, pp. 417–483, <https://go.exlibris.link/cSs5s6bX>

Mejía-Lemos, Diego: “The right to a healthy environment and its justiciability before the Inter-American Court of Human Rights: A critical appraisal of the *Lhaka Honhat v Argentina* judgement.” *Review of European Community & International Environmental Law*, vol. 31, no. 2, 2022, pp. 317–324, <https://doi.org/10.1111/reel.12438>.

Mhango, Mtendeweka/Chuks Okpaluba: “Between separation of powers and justiciability : rationalising the Constitutional Court’s judgement in the Gauteng E-tolling litigation in South Africa.” *Law, Democracy & Development*, vol. 21, no. 1, 2017, pp. 1–24, <https://doi.org/10.4314/ldd.v21i1.1>.

Nanda, Ved P.: “The Justiciability of Economic, Social, and Cultural Rights.” *The American Journal of Comparative Law*, vol. 70, no. Supplement_1, 2022, pp. i246–i277, <https://doi.org/10.1093/ajcl/avac031>.

Nelson, Rebecca/M, Belkin, Paul/Mix, Derek E.: “Greece’s debt crisis: overview, policy responses and implications.” *Journal of Current Issues in Finance, Business, and Economics*, vol. 4, no. 4, 2011, s. 371, <https://go.exlibris.link/k0Z8h6yl> (14.08.2025)

Nyman-Metcalf, Katrin/Tanel, Kerikmäe: “Less is More or More is More? Revisiting Universality of Human Rights.” *International and Comparative Law Review*, vol. 12, no. 1, 2012, pp. 35–51, <https://go.exlibris.link/qK3czgmn>

Papadopoulou, Lina: “The Justiciability of ‘Social Rights’: Evidence from Crisis-Ridden Greece.” *Social Rights and the European Monetary Union*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, UK, 2022, pp. 162–185, <https://go.exlibris.link/PZvsq1fH> .

Pieterse, Marius: “Socio-economic Rights Adjudication and Democratic Urban Governance: Reassessing the ‘Second Wave’ Jurisprudence of the South African Constitutional Court.” *Verfassung Und Recht in Übersee*, vol. 51, no. 1, 2018, s. 12–34, <https://doi.org/10.5771/0506-7286-2018-1-12> .

Pillay, Anashri: “Revisiting the indian experience of economic and social rights adjudication: the need for a principled approach to judicial activism and restraint.” *The International and Comparative Law Quarterly*, vol. 63, no. 2, 2014, pp. 385–408, <https://doi.org/10.1017/S0020589314000074>.

Pillay, Anashri: “Toward effective social and economic rights adjudication: The role of meaningful engagement.” *International Journal of Constitutional Law*, vol. 10, no. 3, 2012, pp. 732–755, <https://doi.org/10.1093/icon/mos021>

Piovesan, Flávia/Antoniazzi, Mariela Morales/Cortez da Cunha Cruz, Julia: “The Protection of Social Rights by the Inter-American Commission on Human Rights.” *Research Handbook on International Law and Social Rights*, Edward Elgar Publishing, United Kingdom, 2020, pp. 156–172, <https://go.exlibris.link/zJ2dPPpN>.

Plagis, Misha Ariana: “Jurisdiction and Admissibility: African Court on Human and Peoples’ Rights (ACtHPR)”, <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law-mpeipro/e3760.013.3760/law-mpeipro-e3760>.

Porter, Bruce: *Social and Economic Rights and the Canadian Charter of Rights and Freedoms* https://www.socialrights.ca/Publications/porter_social_and_economic_rights_and_the_canadian_charter_of_rights_and_freedoms.pdf

Robertson, Robert E.: “Measuring State Compliance with the Obligation to Devote the ‘Maximum Available Resources’ to Realizing Economic, Social, and Cultural Rights.” *Human Rights Quarterly*, vol. 16, no. 4, 1994, (pp. 693–714), <https://doi.org/10.2307/762565>

Right to Education Project: Case Law Summary, <https://www.right-to-education.org/sites/right-to-education.org/files/resource-attachments/South%20Africa%2C%20Constitutional%20Court%20Juma%20Musjid%20Primary%20School%20v%20Essay%2C%202011%20v5.pdf>

Sajó, András: "Possibilities of Constitutional Adjudication in Social Rights Matters," *Journal of Constitutional Law* (2009), (pp.7-26) <https://constcourt.ge/files/2/Journal2019.1/Andras-Sajo-2019.1eng.pdf>.

Şirin, Tolga: "Bir İhtimal Daha Var O Da Ölmek Mi Dersin Sosyal İnsan Haklarının Anayasa Şikâyeti Yoluyla Dava Edilebilirliği Lehine Tezler ve Öneriler," VI. Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu , Turkey, 2014 (341-366),

Talas, Cahit: Sosyal Haklar ve Türk Anayasalarında Sosyal Hakların Evrimi, İnsan Hakları Yıllığı, Yıl 3-4, 1981-1982.

Taylor, Whitney K.: "Judicial Agency and the Adjudication of Social Rights." *Human Rights Quarterly*, vol. 45, no. 2, 2023, pp. 283–305, <https://doi.org/10.1353/hrq.2023.0014>.

Tigre, Maria Antonia: *Lhaka Honhat Association vs. Argentina: the human right to environment in the Inter-American Court*, https://gnhre.org/?p=10827#_ftn.

Triyana, Heribertus Jaka: "The Role of the Indonesian Constitutional Court for An Effective Economic, Social and Cultural Rights Adjudication." *Constitutional Review (Online)*, vol. 1, no. 1, 2016, p. 72, <https://doi.org/10.31078/consrev114>.

Úbeda De Torres, Amaya: "Justiciability and Social Rights." *Research Handbook on International Law and Social Rights*, Edward Elgar Publishing, United Kingdom, 2020, pp. 43–55, <https://go.exlibris.link/FjydlgTV>.

UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (38th sess. : 2007 : Geneva), *An evaluation of the obligation to take steps to the "maximum of available resources" under an*

Optional Protocol to the Covenant [on Economic, Social and Cultural Rights], E/C.12/2007/1, Geneva : UN, 21 Sept. 2007, paragraf 8, <https://digitallibrary.un.org/record/607726?v=pdf>

Wipfelder Hans Jürgen: ‘Die verfassungsrechtliche Kodifizierung sozialer Grundrechte’ (1986) *Zeitschrift für Rechtspolitik* 140 (nakleden *Papadopoulou*, s.166).

Woods, Jeanne M.: "Justiciable Social Rights as a Critique of the Liberal Paradigm," *Texas International Law Journal* 38, no. 4 (Summer 2003), (pp 763-794), https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1961627

Yıldırım, Engin: “Uluslararası Deneyimler Işığında Sosyal Hakların Dava Edilebilirliği ve Anayasa Yargısı: Bir Scylla ve Charybdis İkilemi mi?”, *Haşim Kılıç’a Armağan*, C: 2, Vol: 2, Ankara, 2015, (pp. 1131-1193).

Young, Katharine G./Lemaitre, Julieta: "The Comparative Fortunes of the Right to Health: Two Tales of Justiciability in Colombia and South Africa," *Harvard Human Rights Journal* 26 (2013), (pp. 179-216), <https://go.exlibris.link/FpCCPFh0>.

TEŞEKKÜR NOTU: Kaynakçada yer alan açık erişime kapalı olan tüm yabancı kaynaklara erişim imkânı sağlayan ve iki yıl süreyle misafir akademisyen olarak görev yaptığım University of British Columbia Peter A. Allard School of Law’a teşekkür ederim²⁰⁷.

²⁰⁷ **ACKNOWLEDGEMENTS:** I would like to express my gratitude to the Peter A. Allard School of Law, University of British Columbia, where I served as a visiting scholar for two years, for providing me with access to all the foreign sources (which are not open access) cited in this bibliography.